

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΕΣΩΝ

«ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΑ ΜΕΣΑ»
(PUBLIC DISCOURSE AND DIGITAL MEDIA)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Φίλωνος Κτενίδη Η καμπάνα του Πόντου:
Γλωσσολογική και σημειωτική ανάλυση**

Φοιτήτρια:
Διρχαλίδου Πιπίνα
(Α.Ε.Μ.: 1053)

Επιβλέπων καθηγητής: **Κωνσταντίνος Ντίνας**, καθηγητής Γλωσσολογίας -
Ελληνικής γλώσσας και διδακτικής της

Εξεταστής α': **Ιφιγένεια Βαμβακίδου**, καθηγήτρια Νεότερης Ελληνικής
Ιστορίας και Πολιτισμού

Εξεταστής β': **Δόμνα Μιχαήλ**, καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

ΦΛΩΡΙΝΑ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2020

Copyright © Διρχαλίδου Πιπίνα, 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και μόνο.

Όνοματεπώνυμο: **Διρχαλίδου Πιπίνα**
Α.Ε.Μ.: **1053**
Ηλεκτρονική διεύθυνση: **pepydirh@yahoo.gr**
Έτος εισαγωγής: **2018**
Κατεύθυνση:
Τίτλος διπλωματικής εργασίας: **Φίλωνος Κτενίδη Η Καμπάνα του Πόντου:
Γλωσσολογική και σημειωτική ανάλυση**

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία δεν αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, είναι προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας, η βιβλιογραφία και οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα με παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή. Επισημαίνεται πως η συγκεκριμένη επιλογή βοηθά στον περιορισμό της λογοκλοπής διασφαλίζοντας έτσι τον συγγραφέα.

Φλώρινα, 09 - 6 - 2020

Η δηλούσα

Ευχαριστίες

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στο Πανεπιστήμιο Δυτ. Μακεδονίας που έκανε το νεανικό μου όνειρο πραγματικότητα. Ήρθε στη ζωή μου με μεγάλη καθυστέρηση, όμως με αποζημίωσε, με τη συγκλονιστική εμπειρία, γιατί το ταξίδι της γνώσης δεν σταματάει ποτέ.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Κωνσταντίνο Ντίνα για την καθοδήγηση, την κατανόηση και την άμεση ανταπόκριση στην υπέροχη εμπειρία της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την υπομονή και τη στήριξη, με την οποία περιβάλλουν πάντα όλες τις δραστηριότητές μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Abstract.....	6
Σύνοψη	6
Εισαγωγή	7
A΄ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
1. Ο ελληνισμός του Πόντου: Ιστορικό πλαίσιο	8
2. Το πολιτισμικό απόθεμα του Πόντου.....	11
3. Έξοδος και ποντιακή ταυτότητα στην Ελλάδα	17
4. Προφορική παράδοση και ποντιακό τραγούδι.....	19
5. Φίλων Κτενίδης: βιογραφία και όραμα	23
6. Το ποίημα <i>Η καμπάνα του Πόντου</i>	27
B΄ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
7. Μεθοδολογία έρευνας	29
7.1. Επιλογή παραδείγματος έρευνας	29
7.2. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα	34
7.3. Προηγούμενες έρευνες	34
8. Έρευνα	35
8.1. Ερμηνευτική προσέγγιση ποιήματος και συγκριτική ανάλυση προηγούμενων ερευνών	35
8.2. Γλωσσολογική ανάλυση	66
8.3. Σημειολογική ανάλυση	77
9. Συμπεράσματα	96
Βιβλιογραφία	100
Παράρτημα	106

Abstract

In this paper we will try to illustrate the way the Pontic Greeks were uprooted from their ancestral homes through the poem of Filon Ktenidis "The Bell of the Pontus". We will focus on the reasons why the author wrote that particular poem, how he processed reality, the revelation of his basic arguments as they developed throughout the poem and his conscious as well as unconscious admissions. Finally, the results will reflect the value of this particular poem today.

Keywords: Pontus, uprooting, dirge, Epic Poetry, Pontian Dialect, Filon Ktenidis

Σύνοψη

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται ο ξεριζωμός των Ελλήνων του Πόντου από τις πατρογονικές εστίες τους, μέσω του ποιήματος του Φίλωνα Κτενίδη «*Η Καμπάνα του Πόντου*». Ζητούμενο αποτελεί ο σκοπός της συγγραφής, η κατανόηση των ιδιαίτερων τρόπων επεξεργασίας της πραγματικότητας από τον συγγραφέα, η αποκάλυψη των βασικών επιχειρημάτων που αναπτύσσονται καθώς και των συνειδητών και ασυνείδητων παραδοχών του συγγραφέα. Τέλος, στα αποτελέσματα θα αποτυπωθεί η αξία του συγκεκριμένου ποιήματος σήμερα.

Λέξεις-κλειδιά: Πόντος, ξεριζωμός, μοιρολόι, επική ποίηση, ποντιακή διάλεκτος, Φίλων Κτενίδης

Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι το ποίημα του Φίλωνα Κτενίδα «*Η Καμπάνα του Πόντου*», που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά τον Ιανουάριο του 1950 στο πρώτο τεύχος του Περιοδικού «Ποντιακή Εστία» από τον ίδιο τον δημιουργό. Το ποίημα είναι ένας σπαραχτικός θρήνος για την υποχρεωτική και βίαιη απομάκρυνση των Ελλήνων του Πόντου από την αρχέγονη κοιτίδα τους. Αναπολεί το μεγαλείο της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας πριν την Άλωση από τους Οθωμανούς και καταγράφει λογοτεχνικά τα γεγονότα των διωγμών και του ξεριζωμού του 1922. Στην έρευνα γίνεται προσπάθεια εντοπισμού του λόγου συγγραφέας και προσδιορισμού της σημειολογίας του τίτλου και των υπόρρητων συλλογισμών του συγγραφέα γενικότερα.

Επειδή κάθε λογοτεχνικό έργο είναι φορέας των αντιλήψεων του δημιουργού του, με την ανάλυση του συγκεκριμένου έργου επιχειρείται η κατανόηση των ιδιαίτερων τρόπων με τους οποίους ο συγγραφέας επεξεργάζεται την πραγματικότητα και το πλέγμα των κοινωνικών αξιών της εποχής του, για να δημιουργήσει έναν δικό του κόσμο σε διαλεκτική σχέση με τον πραγματικό. Στην πορεία της εργασίας προηγήθηκε συλλογή πρόσθετου υλικού, βιβλιογραφικών πηγών και έγινε καταγραφή κάθε στοιχείου που σχετίζεται με το ιστορικό και πολιτισμικό περιβάλλον του Πόντου καθώς και το βιογραφικό και το όραμα του ποιητή. Ακολούθησε η μελέτη του υλικού στη βάση μιας οργανωμένης μεθοδολογίας, με ερευνητικά εργαλεία ανάλυσης δεδομένων τη γλωσσολογική και τη σημειωτική ανάλυση.

Το ποίημα, το οποίο έχει παραδοθεί στην ποντιακή διάλεκτο, αποδόθηκε στη νεοελληνική για την καλύτερη κατανόηση του νοήματός του. Μέσα από την μελέτη των υπαρχουσών προσεγγίσεων και του πρόσθετου υλικού, ερευνήθηκε το κείμενο από σημασιολογική και συντακτική άποψη και μελετήθηκε το περιεχόμενο από τη σκοπιά του δημιουργού. Στο πλαίσιο της σημειωτικής ανάλυσης το ενδιαφέρον της έρευνας εστιάσθηκε στην κατανόηση της σημασίας των στοιχείων που θεωρούνται αυτονόητα ή αποσιωπούνται καθώς και στη μεταξύ τους σχέση, ώστε να γίνουν φανεροί οι μηχανισμοί παραγωγής νοήματος. Επιπλέον, συσχετίσθηκε το κείμενο με το συνολικό έργο του δημιουργού και εξετάσθηκε η εξέλιξη της σκέψης και των απόψεών του διαχρονικά. Για τη βαθύτερη κατανόηση του κειμένου αποκαλύφθηκαν οι συνειδητές και ασυνειδητές παραδοχές του συγγραφέα, όπως οι πολιτικές και

θηρσκευτικές του πεποιθήσεις, η κοινωνική θέση, τα ενδιαφέροντα, οι συγκρούσεις και οι συμμαχίες του.

Α΄ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Ο ελληνισμός του Πόντου: Ιστορικό πλαίσιο

Για τον προσδιορισμό της γεωγραφικής θέσης αξιοποιείται συνήθως η αρχαία διαίρεση της Μικράς Ασίας, επειδή τα όρια και οι ονομασίες των γεωγραφικών περιοχών μεταβάλλονται διαρκώς στη ροή του ιστορικού χρόνου. Στη βάση αυτή κατά την ελληνιστική περίοδο το Βασίλειο του Πόντου, που συνιστά μια ολοκληρωμένη γεωγραφική ενότητα, οριοθετείται από τη Μαύρη Θάλασσα στον βορρά, την Παφλαγονία στα δυτικά, τη Γαλατία και την Καππαδοκία στον νότο και την Αρμενία στα ανατολικά.¹ Στο πλαίσιο του οθωμανικού κράτους περιλάμβανε διοικητικά το Βιλαέτι Τραπεζούντας, ένα τμήμα από το Βιλαέτι Σεβάστειας και συγκεκριμένα τα Σαντζάκια της Αμάσειας, της Τοκάτης και του Σεμπίν Καραχισάρ και τέλος το Σαντζάκι της Σινώπης από το Βιλαέτι Κασταμονής. Το εμβαδόν του υπολογίζεται στα 71.500 τ.χμ. ενώ υπάρχουν και πληθυσμιακές νησίδες εκτός των προαναφερθέντων ορίων, στις περιοχές Ινέπολης, Ηράκλειας, Σεβάστειας, Ερζιγκιάν και Ερζερούμ.²

Η πρώτη σύνδεση του ελληνισμού με τον Πόντο χάνεται στην αχλή του μύθου, με το χρυσόμαλλο κριάρι που έφερε τον Φρίξο στη μακρινή Κολχίδα στον μυχό του Εύξεινου Πόντου.³ Πλήθος αρχαίων μύθων συνδέονται με τον Πόντο, καταδεικνύοντας την αδιάλειπτη επαφή του με τον κόσμο του Αιγαίου, όπως οι περιπλανήσεις του Ορέστη στη Θοανία, των Αργοναυτών στην Κολχίδα, του Οδυσσέα στη χώρα των Κιμμερίων, η εξορία του Προμηθέα στον Καύκασο και το ταξίδι του Ηρακλή στη χώρα των Αμαζόνων.⁴

Η Κολχίδα σήμερα τοποθετείται στα ανατολικά της Τραπεζούντας, όπου μαρτυρούνται πρακτικές του τοπικού πληθυσμού, που επιβεβαιώνουν τον μύθο, αφού μέχρι πρόσφατα οι κάτοικοι συλλέγουν τα ψήγματα χρυσού στερεώνοντας δέρματα

¹ Σακελλαρίου, 1990

² Παυλίδης, 2004, σ.18

³ Σαμουηλίδης, 2002, σ. 13-14

⁴ Φωτιάδης, 1999, σ. 98-99

ζώων στην κοίτη του Πρύτανη ποταμού.⁵ Η ίδια η λέξη χρυσός, σύμφωνα με τον καθηγητή αρχαιολογίας Χρίστο Ντούμα απαντάται στις μυκηναϊκές πινακίδες της Γραμμικής Β' γραφής, με ιδεόγραμμα μηλωτής, στο μαλλί της οποίας κολλούσε ο χρυσός στον πυθμένα του ποταμού, για να στεγνώσει κρεμασμένη σε δέντρο και να καεί τελικά, ώστε να απομείνει καθαρός ο χρυσός.⁶

Οι πολιτικοί εκτοπισμοί, ο υπερπληθυσμός, το άνοιγμα νέων αγορών είναι κάποιες από τις ιστορικά καταγεγραμμένες ανάγκες των πόλεων της αρχαίας Ελλάδας, που ανακαλύπτουν την πλούσια σε μεταλλεύματα γη του Πόντου και ξεκινούν να χτίζουν τις πρώτες αποικίες τον 8^ο π.Χ. αιώνα.⁷ Είχε προϋπάρξει εισχώρηση των Ελλήνων στον Εύξεινο Πόντο από τον 11^ο π.Χ. αιώνα, χωρίς να υπάρξει εγκατάσταση.⁸ Κατά τον Βησσαρίωνα αλλά και τον Falmerayer, ο Ανατολικός Πόντος είναι πρωτοελληνική κοιτίδα, δηλαδή από εκεί ξεκίνησαν οι ινδοευρωπαίοι, πριν εξαπλωθούν στην Ευρώπη.⁹

Σταδιακά οι προσωρινοί εμπορικοί σταθμοί γίνονται μόνιμα οικιστικά κέντρα και τον 8^ο π.Χ. αιώνα συντελείται η μαζική εγκατάσταση των Ελλήνων, κυρίως από την Ιωνία. Η Μίλητος ιδρύει τη Σινώπη το 758 π.Χ. και την Τραπεζούντα το 756 π.Χ.. Τον 6^ο αι. π.Χ. υπήρχαν εβδομήντα πέντε αποικίες σε όλες τις ακτές του Εύξεινου Πόντου, ενώ τον 5^ο αι. π.Χ. ο σιτοβολώνας της Αθήνας είναι η Κριμαία.¹⁰

Ο Ξενοφώντας περιγράφει την ελληνικότητα της περιοχής, που συναντούν οι Μύριοι στην πορεία τους το 400 π.Χ. με τη φράση «πόλεις ελληνίδας». Ο ελληνικός πολιτισμός θα κυριαρχήσει στο βασίλειο του Πόντου, που δημιουργήθηκε το 363 π.Χ. από την περσική δυναστεία των Μιθριδατών.¹¹ Το 63 π.Χ. καταλύεται το βασίλειο του Πόντου από τους Ρωμαίους και ο Πόντος γίνεται ρωμαϊκή επαρχία, στην οποία ο Απόστολος Ανδρέας θα διαδώσει τον Χριστιανισμό στην ελληνική, που αποτελούσε την κοινή γλώσσα όλων των εθνοτήτων του Πόντου.¹²

Η διάδοση του χριστιανισμού συνοδεύτηκε από την επικράτηση του ονόματος «Ρωμαίος» και τον παράλληλο εκτοπισμό του εθνωνύμιου «Έλλην», το οποίο όμως διατηρήθηκε σε κάποια ποντιακά τραγούδια ως δηλωτικό ανδρείας. Τον 11^ο αι. μ.Χ. ο

⁵ Σαμουηλίδης, 2002, σ. 17-18

⁶ Ντούμας, 2010

⁷ Σαμουηλίδης, 2002, σ. 18-19

⁸ Λαμψίδης, 2015

⁹ Αγτζίδης, 2019, σ. 124

¹⁰ Φωτιάδης, 2009

¹¹ Αγτζίδης, 2019, σ. 124

¹² Παυλίδης, 2004, σ.41-42

Πόντος αυτονομήθηκε από το Βυζάντιο μετά την εξέγερση των Γαβράδων, για να επανέλθει βίαια στην αυτοκρατορία το 1149 μ.Χ. Το διαμετακομιστικό εμπόριο στον δρόμο της μέταξας ανθούσε στα χρόνια των Μεγάλων Κομνηνών, οι δωρεές των οποίων στα μοναστήρια του Πόντου είναι χαρακτηριστικό δείγμα της οικονομικής ευρωστίας. Με την άλωση της πόλης το 1204 μ.Χ. από τους Φράγκους, ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός ιδρύει την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, η οποία καταλύθηκε το 1461 από τους Οθωμανούς.¹³

Η οθωμανική κυριαρχία στον μικρασιατικό Πόντο μέχρι τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, είναι περίοδος εδραίωσης της απόλυτης κυριαρχίας των Οθωμανών, που συνδυάζεται με μια στάση ουδετερότητας προς τους Έλληνες του Πόντου, για να ακολουθήσει μια περίοδος εγκαθίδρυσης του συστήματος των τσιφλικιών, της θρησκευτικής βίας και των ομαδικών εξισλαμισμών των χριστιανικών πληθυσμών.¹⁴ Το μουσουλμανικό στοιχείο αυξήθηκε στον Πόντο λόγω των εξισλαμισμών και της φυγής των κατοίκων στη Ρωσία και στις ορεινές και απρόσιτες περιοχές της ενδοχώρας. Εκεί, μακριά απ' τους κινδύνους, εγκαταστάθηκαν ολόκληρες πατριαρχικές οικογένειες, δίνοντας στην πλειοψηφία τους και τα ονόματά τους στους οικισμούς, και κατάφεραν να αναπαράγουν ανεμπόδιστα τον τρόπο ζωής και την ιδεολογία τους.¹⁵

Το κλίμα άλλαξε τον 19^ο αιώνα με τα διατάγματα παραχώρησης θρησκευτικών ελευθεριών και ισονομίας, όταν ο ελληνισμός επανήλθε στις παράλιες περιοχές και γρήγορα ξαναπήρε την οικονομία στα χέρια του, δημιουργώντας εμπορικά καταστήματα, τράπεζες, ναυτιλιακές επιχειρήσεις και εμπορικά δίκτυα σε όλα τα λιμάνια του Εύξεινου Πόντου, στην Περσία, τη Γαλλία και την Αγγλία. Η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη συνέβαλε στη δημογραφική, πνευματική και καλλιτεχνική άνθηση. Σημαντικά ποσά του επιχειρηματικού κέρδους προσφέρθηκαν σε εκπαιδευτικά, θρησκευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρχε χωριό χωρίς σχολείο και εκκλησία. Σύμφωνα με τις στατιστικές, στις έξι Μητροπόλεις του Πόντου το 1913 κατοικούσαν περίπου 700 χιλιάδες Έλληνες και υπήρχαν 1.890 εκκλησίες, 22 μοναστήρια και 1.400 σχολεία με 86.000 μαθητές.¹⁶

Γρήγορα διαψεύστηκαν οι ελπίδες των Ελλήνων του Πόντου για βελτίωση της θέσης τους μετά την επικράτηση του κινήματος των Νεότουρκων το 1908 και τις

¹³ Αγτζίδης, 2019, 124-125

¹⁴ στο ίδιο, σ. 125,127

¹⁵ Παυλίδης, 2004, σ.50 & 57

¹⁶ Φωτιάδης, 2009

εξαγγελίες τους περί ισότητας των εθνών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Νεότουρκοι μετά το 1915 έχουν θέσει σε εφαρμογή το σχέδιο εκτουρκισμού της χώρας τους μέσω της μαζικής εξόντωσης των χριστιανικών πληθυσμών.¹⁷

Με πρωτεργάτες τους Πόντιους της διασποράς αποφασίζεται η έναρξη αγώνα για τη δημιουργία αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας. Τον Απρίλιο του 1916 με την είσοδο του ρωσικού στρατού στην Τραπεζούντα, ανατίθεται η διακυβέρνηση του Πόντου στον μητροπολίτη Χρυσάνθο, η δίχρονη προεδρία του οποίου υπήρξε διάλειμμα αρμονικής και δημοκρατικής συμβίωσης χριστιανικών και μουσουλμανικών πληθυσμών του Πόντου. Μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία, ο ρώσικος στρατός αποσύρεται και η Τραπεζούντα τον Φεβρουάριο του 1918 ξαναβρίσκεται στα χέρια των Νεότουρκων. Οι απηνείς διώξεις που ακολουθούν οδηγούν χιλιάδες Έλληνες στον δρόμο της προσφυγιάς προς τη Ρωσία. Με την επανάσταση στη Ρωσία αρχικά αναθερμάνθηκαν οι ελπίδες των Ελλήνων του Πόντου, ωστόσο τον Μάρτιο του 1921 υπογράφεται συνθήκη φιλίας και συνεργασίας του Λένιν με τον Κεμάλ. Τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων έχουν πλέον αλλάξει πλευρά και το όνειρο της Ποντιακής Δημοκρατίας σβήνει οριστικά. Το τέλος του ιστορικού Πόντου επισφραγίζεται με τη Συνθήκη της Λοζάνης το 1923 και την αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών με βάση το θρήσκευμα. Πάνω από 1.300.000 πρόσφυγες καταφεύγουν στην Ελλάδα, ενώ τα θύματα του κεμαλικού καθεστώτος υπολογίζονται σε 353.000.¹⁸

2. Το πολιτισμικό απόθεμα του Πόντου

Ο ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι καθοριστικός στη διατήρηση των συλλογικών ταυτοτήτων κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και στη δημιουργία των εθνών-κρατών στα Βαλκάνια. Παράλληλα, όμως, η εγκατάλειψη της οικουμενικότητας της Ορθοδοξίας και η «εθνικοποίηση» των εκκλησιών ήταν η αιτία έντονων εθνικών συγκρούσεων μέσα στη ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και πλησιάζματος της Ορθοδοξίας με την εθνικότητα.¹⁹

¹⁷ Γεωργανόπουλος, 2009, σ. 103-106

¹⁸ Φωτιάδης, 2009

¹⁹ Μιχαήλ, 2015, σ.89

Ειδικότερα, στον Πόντο η θρησκεία και η εκπαίδευση αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες στη διαμόρφωση ενιαίας κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης και στην καλλιέργεια του συλλογικού πνεύματος.²⁰ Ο χριστιανισμός διαδόθηκε στον Πόντο από τους αποστόλους Ανδρέα και Πέτρο και με τα χρόνια εδραιώθηκε με βασικό κορμό τα μοναστήρια.²¹ Η ευλάβεια των Ποντίων συνδέθηκε με τη λατρεία συγκεκριμένων αγίων, οι οποίοι θεωρήθηκαν προστάτες πόλεων από εχθρικές επιδρομές και συντελεστές της ευημερίας τους, όπως ο Άγιος Ευγένιος, ο προστάτης της Τραπεζούντας.²²

Στη μελέτη της ιστορίας της παιδείας στον Πόντο διακρίνονται τέσσερις περίοδοι. Η πρώτη ξεκινά το 1682 με την ίδρυση από τον Σεβαστό Κυμινήτη του *Φροντιστηρίου Τραπεζούντος*. Η δεύτερη είναι η περίοδος του Κοινοτισμού, κατά την οποία η παραχώρηση ειδικών προνομίων προς τους υπόδουλους Χριστιανούς από τον Σουλτάνο δημιούργησε προϋποθέσεις ανάπτυξης της παιδείας με την παροχή της δυνατότητας ίδρυσης σχολείων στις κοινότητες και τη δημιουργία προϋποθέσεων μαζικοποίησης της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Η τρίτη περίοδος ξεκινά το 1908 με την επανάσταση των Νεότουρκων, κατά την οποία κυριαρχεί ο τουρκικός εθνικισμός ως προϋπόθεση σωτηρίας της αυτοκρατορίας με συνέπεια τον επαναπροσδιορισμό του θεσμικού πλαισίου της εκπαίδευσης. Η τέταρτη και τελευταία περίοδος αφορά τους διωγμούς στον ιστορικό Πόντο και τον τερματισμό του πνευματικού βίου των ελληνικών κοινοτήτων το 1923.²³

Η ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα συμβαδίζει με τον εκφυλισμό του τιμαριωτισμού και τη βαθμιαία διείδυση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων στο οθωμανικό οικονομικό σύστημα. Το κενό που αφήνει η διάβρωση του τιμαριωτισμού καλύπτεται από τις μη μουσουλμανικές εθνότητες και έτσι αναδεικνύεται μία νέα ανερχόμενη τάξη εμπόρων – μεταπρατών, κυρίως Ελλήνων, που αναλαμβάνουν ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ των δυτικών χωρών, που παράγουν τα προϊόντα και της οθωμανικής άρχουσας τάξης.²⁴

Η ίδρυση μιας σειράς ελληνικών σχολείων στις περιοχές της αυτοκρατορίας όπου διαλύονται οι παραδοσιακές παραγωγικές σχέσεις και αναπτύσσονται οι νέες εμπορικές δραστηριότητες αναδεικνύει τη νέα ανερχόμενη τάξη εμπόρων-

²⁰ Γαβρά, 1997, σ. 47

²¹ Φωτιάδης, 2009

²² Δαλακούρα, 2009, σ.54 & 57

²³ Ηλιάδου-Τάχου & Φωτιάδης, 2007, σ.55,56

²⁴ Παυλίδης, 2004, σ.157

μεταπρατών, οι οποίοι παίζουν σημαντικό ρόλο στην ίδρυση των σχολείων. Η πρωτοβουλία, δηλαδή, δεν προέρχεται από την κρατική εξουσία, αλλά στη μεγάλη πλειοψηφία της ανήκει σε ιδιώτες και εν μέρει σε μονές παρά στην εκκλησία.²⁵ Η εκκλησία απλώς εγκρίνει την ίδρυση των σχολείων, που σημαίνει ότι οι στόχοι και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης είναι συμβατοί με την εκκλησιαστική ιδεολογία, αλλά και δεν αμφισβητούν τις δομές του οθωμανικού κράτους, στο πλαίσιο του οποίου είναι ενταγμένη και η εκκλησία.²⁶

Στις πιο δύσβατες και απομακρυσμένες περιοχές, τα μοναστήρια στάθηκαν προμαχόνες της ορθοδοξίας και πυλώνες ιεραποστολικού έργου, με την ίδρυση κάποιων από αυτά να ανάγεται στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Οι επιδρομές και οι καταστροφές που γνώρισαν ήταν συνεχείς. Όσα διασώθηκαν το οφείλουν στο ενδιαφέρον κάποιων σουλτάνων, αφού πολλοί μουσουλμάνοι, απλοί άνθρωποι αλλά και αξιωματούχοι, πέρα από τον σεβασμό στους τεκέδες και τα ησυχαστήρια των δερβίσηδων, έδειξαν ευλάβεια και προς τα χριστιανικά μοναστήρια.²⁷

Αυτό το τελευταίο δεν είναι κάτι παράξενο. Η συνάντηση Χριστιανισμού και Ισλάμ στη Μ. Ασία οδήγησε σε πολλαπλές ωσμώσεις. Η ύπαρξη πληθυσμών με διπλή ταυτότητα, που ασκούσαν παράλληλα ισλαμικές και χριστιανικές τελετές, όπως το βάπτισμα και η περιτομή, οι κοινές λατρείες, οι κοινοί προσκυνηματικοί τόποι και τα κοινά τάματα στον Άγιο Γεώργιο αποτελούν φαινόμενα θρησκευτικού συγκρητισμού και πολιτισμικού υβριδισμού. Άλλωστε κανένας πολιτισμικός σχηματισμός δεν είναι απαλλαγμένος από ετερογενή στοιχεία, όλοι έχουν στοιχεία αναμίξεων και αλληλεπιδράσεων.²⁸

Κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας, η Εκκλησία συνέβαλε στη διατήρηση της γλώσσας και της κουλτούρας έτσι, ώστε μετά την απελευθέρωση να δημιουργηθεί μια σχέση αμοιβαιότητας μεταξύ Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας και εθνικών αισθημάτων.²⁹ Τα μοναστήρια αποτέλεσαν κέντρα συγκράτησης των ορθόδοξων πληθυσμών και διατήρησης της συλλογικής ελληνικής συνείδησης. Υπήρξαν ακόμη καταφύγιο των κρυπτοχριστιανών και διωκόμενων χριστιανών και κυρίως εκπαιδευτικά και οικονομικά κέντρα. Τα γνωστότερα από τα μοναστήρια που λειτούργησαν μέχρι το 1922 είναι:

²⁵ Απατσιδης, 2007, σ.100

²⁶ Παυλίδης, 2004, σ.118

²⁷ Δαλακούρα, 2009, σ.50

²⁸ Γκαρά & Τζεδόπουλος, 2015, σ. 238

²⁹ Μιχαήλ, 2015, σ.97

α) *Μονή Αγ. Ιωάννη Βαζελώνα*. Το αρχαιότερο μοναστήρι του Πόντου. Ιδρύθηκε τον 3^ο αιώνα στην περιοχή Μαρσούκας.

β) *Μονή Αγ. Γεωργίου Περιστερεώτα*. Ιδρύθηκε το 752 στην περιοχή Γαλίαινας, Μαρσούκας. Δέχθηκε λεηλασίες και καταστροφές και ξανακτίστηκε και λειτούργησε μέχρι το 1922.

γ) *Μονή Παναγίας Σουμελά*. Συνιστά κορυφαίο ιδεολογικό σύμβολο του ποντιακού ελληνισμού.³⁰ Ιδρύθηκε το 386 μ.Χ. από δύο Αθηναίους ιερομόναχους, τον Βαρνάβα και τον Σωφρόνιο, οι οποίοι σύμφωνα με την παράδοση οδηγήθηκαν από την Παναγία στο όρος Μελά της Τραπεζούντας, να ακολουθήσουν την εικόνα της, έργο του Ευαγγελιστή Λουκά. Το τετραώροφο κυρίως κτήριο της μονής, το οποίο δεσπόζει στο χείλος του γκρεμού, θεμελιώθηκε το 1860 «επί οικονόμου της μονής Νικόδημου ιερομονάχου».³¹

Οι σουλτάνοι ακολουθώντας την πρακτική παραχώρησης χρυσόβουλων των προκατόχων τους εφάρμοσαν μια πάγια πρακτική προνομιακών διαταγμάτων, η οποία βοήθησε τη συνέχιση της μοναστικής παράδοσης και την ίδρυση νέων μοναστηριών τον 16^ο αιώνα. Ακόμη και το μέτρο της δήμευσης της περιουσίας τους δεν στόχευε στην καταστροφή τους, αλλά στον εξαναγκασμό επαναγοράς της, για να προκύψουν έσοδα για την τόνωση της κρατικής οικονομίας. Κυρίως, όμως, στόχευε στην ομογενοποίηση των διατάξεων και τη δημιουργία ενός ενιαίου πλαισίου για την εκκλησιαστική περιουσία και τα μουσουλμανικά βακούφια.³²

Ο ρόλος της εκκλησίας στον Πόντο ήταν ουσιαστικός και στα θέματα της αυτοδιοίκησης, έχοντας λόγο στη συγκρότηση και στις αποφάσεις των τοπικών συμβουλίων και λειτουργώντας ως εγγυητής των δικαιωμάτων του ορθόδοξου και όχι μόνο πληθυσμού διαφόρων περιοχών. Ο ρόλος αυτός έγινε πιο κομβικός μετά την εφαρμογή του *Γκιουλχανέ Χάτι Σερίφ* το 1839 και του *Χάτι Χουμαγιούν* το 1856, στο πλαίσιο της φιλελευθεροποίησης της αυτοκρατορίας και του περιορισμού της αυθαιρεσίας των τοπικών ντερεμπέδων. Οι θρησκευτικές ελευθερίες που δόθηκαν βοήθησαν σημαντικά την οικονομική και τη δημογραφική ανάκαμψη των περισσότερων περιοχών του Πόντου.³³

Έτσι, τον 18^ο αιώνα η ιεραρχία της εκκλησίας αναδείχθηκε σε θεσμό συλλογικής εκπροσώπησης των πιστών της έναντι του κράτους και η Υψηλή Πύλη

³⁰ Παυλίδης, 2004, σ. 42

³¹ Δαλακούρα, 2009, σ.52

³² Γκαρά & Τζεδόπουλος, 2015, σ. 92 & 104

³³ Γαβρά, 1997, σ. 6-7

αναγνώρισε τον πατριάρχη ως κεφαλή του χριστιανικού *μιλλέτ*. Με τον τρόπο αυτό το *μιλλέτ* έγινε όχημα μετεξέλιξης της θρησκευτικής κοινότητας σε εθνοθρησκευτική μειονότητα. Λίγο αργότερα θα εξελιχθεί σε θρησκευτικο-πολιτικό θεσμό εξασφάλισης της ενσωμάτωσης των χριστιανών ως μειονότητας στην αυτοκρατορία.³⁴

Η κοινότητα είναι μια πολύπλοκη οντότητα, που ενσωματώνει πλήθος λειτουργιών. Με την έννοια του φυσικού χώρου είναι μια συνάθροιση ατόμων σε οικισμό για την ικανοποίηση της ανάγκης προστασίας από κάθε φυσικό καταναγκασμό. Η μορφοποίηση, η εξέλιξη και η αναπαραγωγή της είναι εναρμονισμένη με τη λογική του συστήματος και επιβάλλεται από τον τρόπο παραγωγής.³⁵

Η παραδοσιακή κοινότητα υπήρξε μια οργανωμένη συμβίωση στηριγμένη σε σχέσεις αφοσίωσης και αλληλοϋποστήριξης. Συγκροτήθηκε με βάση τη συγγένεια, τον κοινό τόπο, τις κοινές ασχολίες, την κοινή γη ή την κοινή λατρεία, ως νόμιμη αποκεντρωμένη οντότητα με διοικητική και φορολογική αρμοδιότητα, με αιρετή αντιπροσώπευση και συγκεκριμένη δικαιοδοσία κατανομής φόρου σε συμφωνία με την τοπική οθωμανική αρχή.³⁶

Οι σχέσεις στην κοινότητα δεν ήταν πάντα αρμονικές, συχνά γινόταν συγκρουσιακές, λόγω των έντονων κοινωνικών αντιθέσεων, υποστηρίζει ο Νιτσιάκος, αποδομώντας την ειδυλλιακή ατμόσφαιρα της παραδοσιακής κοινότητας. Ομοιογένεια υπήρχε μόνο στις αντιλήψεις, τις δοξασίες και τις αξίες των ανθρώπων.³⁷

Η συγγένεια και η καπιταλιστική οικονομία είναι στην ουσία συγκρουόμενες έννοιες, οι οποίες αντικατοπτρίζουν το δίπολο ιδιωτικό δημόσιο. Αντίθετα με την οικονομία, όπου υπερτονίζεται το ατομικό κέρδος, η συγγένεια βασίζεται και δίνει έμφαση σε σχέσεις χρέους και υποχρέωσης, που αποτελούν μηχανισμούς ενδυνάμωσης της κοινωνικής συνοχής.³⁸

Επομένως, το βασικό συστατικό της κοινότητας είναι η συμβολική ενότητα. Τα μέλη κάθε κοινότητας διαμορφώνουν νοήματα, συνείδηση και ταυτότητα αξιοποιώντας κάποια σύμβολα και ένα δικό τους αξιακό σύστημα, ενώ παράλληλα

³⁴ Γκαρά & Τζεδόπουλος, 2015, σ. 109-110

³⁵ Νιτσιάκος, 1997, σ. 274

³⁶ Ζαϊμάκης, 2011, σ. 58-60

³⁷ Νιτσιάκος, 1991, σ. 56-61

³⁸ Σερεμετάκη, 2017, σ. 148-150

οριοθετούν τον χώρο τους με συμβολικά σύνορα.³⁹ Επιπλέον, η τόνωση του αισθήματος του *ανήκειν* και η συνοχή της κοινότητας επηρεάζεται καταλυτικά από την πολιτισμική λειτουργία της. Τα πανηγύρια, εκδηλώσεις που συνδυάζουν τη θρησκευτικότητα των απλών ανθρώπων με τη διάθεση συναισθηματικής εκτόνωσης και ξέφρενου γλεντιού κάποιες φορές, συνιστούν χαρακτηριστική έκφραση της συνεκτικής λειτουργίας της κοινότητας.⁴⁰

Η ποντιακή είναι κατεξοχήν αγροτική κοινωνία, ενώ η οικογένεια έχει σημαντική θέση στην κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Στο οθωμανικό κράτος οι ελληνικές οικογένειες συμβιώνουν με τις τουρκικές για αιώνες, χωρίς όμως ουσιαστική επαφή. Αυτό κυρίως οφείλεται στα χαρακτηριστικά του συστήματος των κοινοτήτων, των *μιλιέτ*, οι οποίες είναι κλειστές και τα μέλη κάθε κοινότητας μπορούν να αναπτύξουν μόνο αγοραίες σχέσεις με τα μέλη άλλης κοινότητας. Δεν επιτρέπονται στενότερες σχέσεις παρά μόνο ψυχρές συναλλαγές, όπου κυριαρχεί το οικονομικό συμφέρον.⁴¹

Η συμβίωση στην *πατριαρχική οικογένεια* του Πόντου απαιτεί σκληρή πειθαρχία και σεβασμό ως υποχρέωση μεταξύ των γενεών και ειδικά της νύφης προς τον πεθερό και την πεθερά. Η νεοεισερχόμενη νύφη κατατάσσεται στην τελευταία θέση της ιεραρχικής πυραμίδας, μέχρι να μπει νέα νύφη στην οικογένεια. Είναι ελεύθερη και σκλάβα. Η εξήγηση είναι ότι έχει την ευθύνη της ανατροφής των νέων μελών σύμφωνα με τα αυστηρά παραδοσιακά ήθη, ώστε να συνεχιστεί η φυσική αλλά και η ιδεολογική αναπαραγωγή του ποντιακού ελληνισμού.⁴²

Η θέση της γυναίκας στην ελληνική ποντιακή οικογένεια, κυρίως στην ύπαιθρο, είναι περιορισμένη στα στενά όρια της οικογένειας. Ήταν η ιέρεια της οικογενειακής εστίας και το σύμβολο θυσίας και προσφοράς στον ανθρώπινο πόνο. Έπρεπε να είναι σκληραγωγημένη, να δουλεύει ακατάπαυστα και να φροντίζει τους άλλους βάζοντας στην άκρη τις δικές της ανάγκες. Συχνά μοναδικό μέσο έκφρασής της αποτελούσε το τραγούδι ή το μοιρολόι.⁴³

³⁹ Ζαϊμάκης, 2011, σ. 113-114

⁴⁰ Σπαθάρη-Μπεγλίτη, 2002, σ. 272-273

⁴¹ Παυλίδης, 2004, σ. 75

⁴² στο ίδιο, σ. 77 & 114-115

⁴³ Χαριτίδου, 2007, σ. 292-293

3. Έξοδος και ποντιακή ταυτότητα στην Ελλάδα

Στον πυρήνα της εφαρμογής της υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Λοζάνης, είναι η Έξοδος των πληθυσμών της Μ. Ασίας από την πατρίδα και η πορεία τους στη νέα πατρίδα. Μεταξύ των επιπτώσεων της ανταλλαγής πληθυσμών, σύμφωνα με τις προσωπικές μαρτυρίες των προσφύγων, εκτός από νοσταλγία και πικρία, καταγράφεται κυρίως η απώλεια της παλιάς κοινοτικής τους ταυτότητας, η οποία είναι η χαμένη πατρίδα.⁴⁴

Ένα από μεγαλύτερα ειρηνικά επιτεύγματα του νεοελληνικού κράτους ήταν η αποκατάσταση και η αφομοίωση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής, κυρίως λόγω του τεράστιου όγκου του προσφυγικού κύματος, που ισοδυναμούσε με το ένα τέταρτο του γηγενούς πληθυσμού. Εντυπωσιακή ήταν και η ταχύτητα του εγχειρήματος, αφού η αποκατάσταση ολοκληρώθηκε σχεδόν σε τρία χρόνια. Η επιλογή της ανταλλαγής, παρότι απάνθρωπη, αποδείχθηκε τελικά ορθολογική, γιατί βοήθησε στη βιολογική και πολιτιστική επιβίωση ελληνικών πληθυσμών που απειλούνταν με ολοκληρωτικό αφανισμό.⁴⁵

Για την κοινωνική και οικονομική ένταξη των προσφύγων εκπονήθηκε σχέδιο από την Κοινωνία των Εθνών, ιδρύθηκε η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων και συνάφθηκε δάνειο 10 περίπου εκατομμυρίων αγγλικών λιρών το 1924. Η ελληνική κυβέρνηση παραχώρησε καλλιεργήσιμη γη, που προέκυψε από τις απαλλοτριώσεις της αγροτικής μεταρρύθμισης, από μοναστηριακές γαίες και από τα κτήματα των ανταλλαγέντων μουσουλμάνων. Μέχρι το τέλος του 1927 είχαν παραχωρηθεί 820.000 εκτάρια, το 85% των οποίων ήταν στη Μακεδονία, όπου είχαν εγκατασταθεί 430 χιλιάδες από το σύνολο των 560 χιλιάδων προσφύγων της χώρας.⁴⁶

Οι πρόσφυγες αποτέλεσαν για την ελληνική οικονομία πολύτιμη πηγή εργατικού κεφαλαίου. Όμως, το θέμα της αποκατάστασης των προσφύγων εκτός της οικονομικής είχε και πολιτικές διαστάσεις. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, το όραμα της εθνικής ολοκλήρωσης, που ήταν άρρηκτα δεμένο με τον βενιζελισμό και τον αστικό εκσυγχρονισμό, μετατράπηκε σε προσπάθεια κατοχύρωσης των νέων συνόρων που όρισε η Συνθήκη της Λοζάνης, αφομοίωσης των Νέων Χωρών και επίτευξης εθνικής ομοιογένειας στη βάση της νέας εθνικής ταυτότητας. Στο πλαίσιο

⁴⁴ Κουρουπού & Μπαλτά, 2019, σ.17-18

⁴⁵ Μαυρογορδάτος, 2019, σ.11-12

⁴⁶ Κοντογιώργη, 2019, σ.51-52

αυτό, ιδιαίτερης πολιτικής σημασίας κρίνεται το γεγονός της δημιουργίας ενός ομοιογενούς πληθυσμού ικανού να εξυπηρετήσει τις αμυντικές και στρατιωτικές ανάγκες μιας περιοχής, όπου το Μακεδονικό ζήτημα είχε αναζωπυρωθεί μετά την αποχώρηση των μουσουλμάνων.⁴⁷

Σημαντικό κοινωνικό γεγονός, πέρα από την ανθρωπιστική του διάσταση, ήταν και η πολιτική ενσωμάτωση. Με την αγροτική μεταρρύθμιση, ενισχύθηκε το αίσθημα ιδιοκτησίας και αποτράπηκε η προλεταριοποίηση των προσφύγων, η κοινωνική αναταραχή και η στροφή τους στο ριζοσπαστικό αγροτικό κίνημα.⁴⁸

Στον Εύξεινο Πόντο, ο ιδιαίτερος πολιτισμός των Ποντίων βιώνονταν ως ελληνικός και οριοθετούσε μια ελληνική ταυτότητα σε σχέση με τους πληθυσμούς που είχαν διαφορετική θρησκεία, γλώσσα και τρόπο ζωής. Στον ελλαδικό χώρο ο τόπος καταγωγής για τους Έλληνες του Πόντου λειτούργησε ως στοιχείο αυτο-αναγνώρισης αλλά και ετερο-αναγνώρισης. Το κοινό παρελθόν στον Πόντο, οι συνθήκες βίαιης απομάκρυνσης και τα προβλήματα ένταξης ενώνουν τους πρόσφυγες, ενώ τα διακριτικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους συνιστούν τον παράγοντα συνοχής, αλληλεγγύης και υποστήριξης της κοινωνικής τους συμβίωσης με το υπόλοιπο έθνος.⁴⁹

Ως προς τις διαδικασίες ένταξης στο ιδεολογικό επίπεδο, η επικοινωνία με τους ντόπιους ήταν ομαλή λόγω της κοινής γλώσσας, όπως κοινό ήταν και το σύστημα αξιών που διαμορφώθηκε μέσω της εκπαίδευσης. Όμως, το βασικό πρόβλημα ήταν η διασπορά των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο χωρίς να διασφαλιστεί η συγκατοίκησή τους ανάλογα με τον τόπο καταγωγής, με αποτέλεσμα να χαθεί ο κοινός γεωγραφικός χώρος αναφοράς και να προκύψει ένα ζήτημα με την ομιλούμενη διάλεκτο. Ταυτόχρονα, το ελληνικό κράτος, δεσμευμένο από το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930, δεν υποστηρίζει την ιστορική τους μνήμη.⁵⁰

Η πρώτη γενιά, παρά την αφομοίωση κάποιων πολιτισμικών στοιχείων του κοινωνικού περιγύρου, δεν χάνει την ιδιαιτερότητά της χάρη στην οικογένεια και τους εθνοτοπικούς συλλόγους. Η πρώτη σημαντική αναπροσαρμογή συμβαίνει τη δεκαετία του 1940, με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη γερμανική κατοχή, οπότε οριοθετείται μια νέα εποχή συσπείρωσης όλου του έθνους. Η διαφορά ντόπιου και πρόσφυγα εξαφανίζεται και στη θέση της εμφανίζεται η διαφορά δεξιού και

⁴⁷ Κοντογιώργη, 2019, σ.54-58

⁴⁸ στο ίδιο, σ.59-60

⁴⁹ Βεργέτη, 1992, σ. 87-88

⁵⁰ στο ίδιο, σ. 88-90

αριστερού. Οι Πόντιοι πλαισιώνοντας και τις δύο παρατάξεις βιώνουν τη σταδιακή αλλαγή του κοινωνικού περιγύρου με βάση το στοιχείο του κοινού αγώνα ενάντια στον εισβολέα και τον τερματισμό της κοινωνικής περιθωριοποίησης λόγω των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Αυτή η πολιτική αναπροσαρμογή επηρεάζει θετικά και τη δεύτερη γενιά.⁵¹

Μια νέα σημαντική αναπροσαρμογή της ταυτότητας παρατηρείται στα τέλη της δεκαετίας του 1980 στην τρίτη γενιά. Η γενιά αυτή, που έχει βιώματα από ποντιακούς χώρους και ιδιαίτερη προσήλωση στον χορό και το τραγούδι, διαμορφώνει μια ιδεολογία εθνισμού για το δικαίωμα στην ιδιαιτερότητα με όρους ιστορικούς και όχι πολιτισμικούς. Η ιστορική μνήμη έχει χαθεί για τα περισσότερα άτομα αυτής της γενιάς και υπάρχουν μόνο αναμνήσεις. Όμως, μέσω της αναζήτησης και της σύνδεσης με το ιστορικό παρελθόν επιχειρεί την ισχυροποίηση της ταυτότητάς της. Η αναζήτηση της ιδιαίτερης ιστορίας προσδίδει στα άτομα της τρίτης γενιάς προσωπική αξία, καθώς αισθάνονται ότι, αν χαθεί η ιστορική μνήμη, κινδυνεύει και η ίδια η γενιά τους. Η αναπροσαρμογή της ταυτότητας αυτή την περίοδο συνδέεται με την ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, λόγω της εισβολής στην Κύπρο το 1974, και με την έλευση των Ποντίων μεταναστών από τη Σοβιετική Ένωση, που φρεσκάρει την ανάμνηση του Ιστορικού Πόντου και παράλληλα εμπλουτίζει το ελλαδικό ποντιακό στοιχείο με φορείς κοινών πολιτισμικών προτύπων.⁵²

4. Προφορική παράδοση και ποντιακό τραγούδι

Ο όρος *προφορική παράδοση* αναφέρεται στο σύνολο των στοιχείων ενός πολιτισμού που μεταβιβάζονται στην επόμενη γενιά με τον προφορικό λόγο και αναφέρονται σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής, από τα πρακτικά ζητήματα του υλικού βίου μέχρι τα ζητήματα των κοινωνικών και θρησκευτικών αντιλήψεων ή της ψυχαγωγίας. Ο δημιουργός του έργου χάνεται, καθώς δημιουργούνται παραλλαγές στη μεταφορά του έργου από στόμα σε στόμα. Υποδιαίρεσή της είναι η *προφορική λογοτεχνία* ή αλλιώς *λαϊκή λογοτεχνία*, η οποία αφορά σύνθετες και επεξεργασμένες μορφές προφορικού λόγου, παραδίδεται γραπτώς στο κοινό και αποτελεί έργο ενός δημιουργού. Ο ρόλος της *προφορικής παράδοσης* είναι καθοριστικός στην

⁵¹ Βεργέτη, 1992, σ. 90-91

⁵² στο ίδιο, σ. 92- 97

καθημερινή ζωή της κοινότητας και στη διατήρηση της συνοχής του κοινωνικού συνόλου. Είναι το εργαλείο μεταφοράς αποθησαυρισμένης γνώσης και εμπειρίας, λειτουργεί δηλαδή ως μέσο ενημέρωσης, ψυχαγωγίας, αποτύπωσης του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, ενστερνισμού ηθικών αξιών, μεταφοράς προτύπων, αντιλήψεων και τρόπων συμπεριφοράς αλλά και διαμόρφωσης ιστορικής συνείδησης. Σύμφωνα με τον Λουκάτο, στα είδη της προφορικής λογοτεχνίας περιλαμβάνονται δημοτικά τραγούδια, ξόρκια, ευχές και κατάρες, εκφραστικές χειρονομίες και κινήσεις, αινίγματα, παροιμίες, μύθοι, ευτράπελες διηγήσεις, παραμύθια, παραδόσεις ή θρύλοι, λαογραφικές λέξεις και ονόματα.⁵³

Το δημοτικό τραγούδι, σύμφωνα με τον Κακριδή, έχει αρχέγονες ρίζες και εντοπίζεται σε χρόνους πριν τον Όμηρο. Τα κοινά στοιχεία μεταξύ των ομηρικών κειμένων και του δημοτικού τραγουδιού είναι δάνεια του Ομήρου από τα δημοτικά τραγούδια της εποχής του, τα οποία μεταβιβάστηκαν με το πέρασμα του χρόνου στα νεότερα δημοτικά τραγούδια. Τέτοια μοτίβα είναι μεταξύ άλλων το σχήμα αδυνάτου, τα άστοχα ερωτήματα, ολόκληρες σκηνές και τα μοιρολόγια.⁵⁴

Τα δημοτικά τραγούδια κατηγοριοποιήθηκαν από τους μελετητές με διάφορα κριτήρια, όπως το περιεχόμενο, η δομή και η περίσταση με την οποία συνδέονται. Η κατηγοριοποίηση είναι συμβατική, καθώς ένα τραγούδι μπορεί να ανήκει σε περισσότερες από μια κατηγορίες. Με βάση τη μελωδία διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α) τα καθιστικά, σε αργό ρυθμό, β) τα χορευτικά, με ποικιλία γοργών ρυθμών, και γ) τα ιδιόρρυθμα, σε αυτοσχέδιο ρυθμό (θρηνητικά, μοιρολόγια).⁵⁵

Σύμφωνα με το περιεχόμενο, τα δημοτικά τραγούδια διακρίνονται σε επικά τραγούδια (ακριτικά, κλέφτικα και ιστορικά), οικογενειακά (τραπεζιού, νυφιάτικα, μοιρολόγια, ξενιτιάς), λυρικά, θρησκευτικά, εποχικά, κοινωνικά τραγούδια, γνωμικά και παιδικά.⁵⁶

Μεταξύ των επικών τραγουδιών, τα ακριτικά γεννήθηκαν στον Πόντο και την Καππαδοκία, αποτελώντας τη συστηματικότερη παραγωγή του νεότερου δημοτικού τραγουδιού από τον 9^ο μέχρι και τον 13^ο αιώνα. Εκφράζουν την παλικαριά, τη γενναιότητα και τα ανδραγαθήματα των ακριτών, με την ακμή τους να τοποθετείται στα χρόνια της τουρκοκρατίας, όταν δεν μπορούσε να αναπτυχθεί η λόγια ποίηση λόγω γενικευμένης αμάθειας. Εξαιτίας της περιφρόνησης εκμέρους των λογίων, δεν

⁵³ Δαμιανού & Παπαχριστοφόρου, 2002, σ. 19-21

⁵⁴ Μιράσγεζη, 2002, σ. 156-158

⁵⁵ Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2011, σ. 141

⁵⁶ Μιράσγεζη, 2002, σ. 160

καταγράφηκαν αναφορές τους στα κείμενα των βυζαντινών συγγραφέων. Έχουν έντονο το στοιχείο της υπερβολής, γιατί ο λαός ήθελε τους ήρωές του υπεράνθρωπους και χωρίς συμβιβασμούς. Από τα άλλα επικά τραγούδια, τα κλέφτικα αναπτύχθηκαν μετά τον 16^ο αιώνα, όταν έγινε εντονότερη η δράση των κλεφτών και των αρματολών και εκφράζουν την αγωνία, τη θλίψη και την αντιστασιακή δράση των υπόδουλων. Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι ο ανθρωπομορφισμός των φυσικών στοιχείων, ο γλυκασμός του θανάτου και ο σεβασμός στα άρματα, ενώ τα πουλιά έχουν σημαντική θέση. Τέλος, τα ιστορικά αναφέρονται σε μάχες, πολιορκίες, αλώσεις και γενναίες πράξεις. Χαρακτηριστικά τους είναι η αδιαφορία για τον θάνατο ενώ τα πουλιά έχουν κι εδώ σημαντική θέση.⁵⁷

Μεταξύ των οικογενειακών τα μοιρολόγια είναι θρηνητικά άσματα που αναφέρονται στις σκέψεις του ελληνικού λαού για τον θάνατο και τον άλλο κόσμο. Παρουσιάζουν ένα κόσμο άχαρο και αγέλαστο, όπου ο Χάρος είναι μια πολυσύνθετη φυσιογνωμία, με υπερβολική σκληρότητα και ανελέητη αποστολή. Παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, είναι συνταρακτικά, ενώ σε πολλά μαζί με τις άλλες μάνες θρηνεΐ και η Παναγία.⁵⁸ Τονίζουν την αγάπη για τη ζωή και κάνουν τον θρήνο συμμετοχική διαδικασία, όπου ο πόνος μειώνεται, μετριάζεται ο φόβος του θανάτου και παρηγορούνται οι άνθρωποι.⁵⁹

Το ποντιακό δημοτικό τραγούδι αποτελεί τον φυσικό κληρονόμο του ακριτικού έπους και τραγουδιού. Συνδυάζοντας τον μύθο, την ιστορία, αρχέτυπα ζωής, αίσθημα, ρυθμό και μέτρο, καλύπτει συναισθηματικά, καλλιτεχνικά και στοχαστικά όλους του τομείς της ζωής και καθρεφτίζει το φωτεινό πνεύμα και το ψυχικό μεγαλείο των δημιουργών του. Το περιεχόμενό του είναι κυρίως ηρωικό. Μέσα του καταγράφεται η φυσιογνωμία και το αγωνιστικό πνεύμα των Ελλήνων του Πόντου, που ως νέοι Ακρίτες αμύνονται πεισματικά για τη διατήρηση και συνέχιση του πανάρχαιου πολιτισμού τους.⁶⁰

Οι πρώτοι δημιουργοί των ποντιακών ασμάτων χρησιμοποίησαν όργανα. Ο στίχος τις περισσότερες φορές ήταν ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος και το περιεχόμενό τους παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία, από το ιστορικό και την παραλογή μέχρι το αστικό. Στα ποντιακά δημοτικά άσματα εμφανίζονται πολύ συχνά παραλλαγμένα ιστορικά ονόματα, όπως ο Διγενής, ο Ιωάννης Τσιμισκής και ο Γαβράς. Στα

⁵⁷ Μιράσγεζη, 2002, σ.161-163

⁵⁸ στο ίδιο, σ. 166-170

⁵⁹ Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2011, σ. 145

⁶⁰ Κονταξής, 2007,σ.243-244

περισσότερα είναι εμφανής η θλίψη για την πτώση της Πόλης και η λαχτάρα για ανεξαρτησία του Πόντου.⁶¹

Τα ποντιακά τραγούδια αποδίδονται στην ποντιακή διάλεκτο. Με τον όρο *διάλεκτος* ονομάζουμε συνήθως μια γλωσσική μορφή που χρησιμοποιείται από τον πληθυσμό μιας μεγάλης γεωγραφικής περιοχής και παρουσιάζει σημαντικές διαφορές σε φωνητικό, μορφοσυντακτικό και λεξιλογικό επίπεδο από την κοινή γλώσσα. Η διαφορά του *ιδιώματος* είναι ότι αναφέρεται σε μικρότερες διαφοροποιήσεις και περιορισμένο τόπο.⁶²

Η Ποντιακή διάλεκτος είναι η γλωσσική μορφή που χρησιμοποιήθηκε από τους ελληνικής καταγωγής κατοίκους των νότιων παραλίων του Εύξεινου Πόντου. Η αρχαϊκή αναγωγή της φτάνει στους Έλληνες άποικους του 8^{ου} π.Χ. αιώνα, ενώ με την πάροδο του χρόνου άρχισε να αποκτά μια διαφορετική μορφή από την ελληνική των άλλων ελληνόφωνων περιοχών.⁶³ Στα ιδιώματα της ποντιακής διαλέκτου έχουν επισημανθεί πολλοί αρχαϊσμοί από ειδικούς ερευνητές, μεταξύ των οποίων ο καθηγητής Γλωσσολογίας Νικόλαος Ανδριώτης, ο οποίος συνέταξε το «Λεξικό των αρχαϊσμών των νεοελληνικών διαλέκτων». Οι αρχαϊσμοί αυτοί αφορούν όλα τα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας: φωνητική, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία.⁶⁴ Ο βασικός λόγος διατήρησης των αρχαϊσμών στην ποντιακή διάλεκτο ήταν η γεωγραφική και γλωσσική απομόνωση των περιοχών όπου μιλιόταν.⁶⁵

Η πολυμορφία μιας γλώσσας συνδέεται με τη γλωσσική κοινότητα που τη χρησιμοποιεί. Οι γλωσσικές διάλεκτοι προκαλούνται από την έλλειψη συχνής επαφής μεταξύ των πληθυσμών από διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές. Οι διάλεκτοι είναι μοιραίο να εξαφανιστούν από τη στιγμή που θα πάνσουν να αποτελούν γλώσσα επικοινωνίας. Νομοτελειακά οδηγούμαστε σε μια γλωσσική ομογενοποίηση, με μοναδική ακτίνα αισιοδοξίας την υποστήριξη των ολιγότερο ομιλούμενων γλωσσών και διαλέκτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο της ανάδειξης του διαφορετικού.⁶⁶

⁶¹ Δαλακούρα, 2009, σ.102

⁶² Βούρτσης, 1999, σ.297-298

⁶³ Χατζησαββίδης, 2014

⁶⁴ Ντίνας, 2006

⁶⁵ Χατζησαββίδης, 2014

⁶⁶ Ντίνας, 2006

Η ποντιακή διάλεκτος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ενιαία. Υπάρχουν, ωστόσο, κοινά χαρακτηριστικά, φωνητικά, τυπικά και συντακτικά, με σημαντικότερα τα εξής:

- Η προφορά του αρχαίου ιωνικού *η* προφερόμενου ως *ε*, π.χ. άκλερος, νύφε, έτον.
- Λείψανα του ιωνικού *σ* παρά το Αττικόν *τ*, π.χ. κόττος-κοσσάρα, τεύτλος-σεύτελον.
- Έλλειψη των έρρινων φθόγγων *μπ*, *ντ*, *γκ*, *γγ* εκτός της ερωτηματικής αντωνυμίας *ντο=τι*.
- Η προφορά του *σ* ως ηχηρού *σ*.
- Η αποσιώπηση των άρθρων *ο*, *η*, *οι* πριν από λέξεις που αρχίζουν από φωνήεντα.
- Τα θηλυκά ουσιαστικά που δηλώνουν πράγματα ή ζώα, τα άψυχα πράγματα ή οι αφηρημένες έννοιες κλίνονται στον πληθυντικό με το ουδέτερο άρθρο *τα*, π.χ. η κοσσάρα-τα κοσσάρας, η κορώνα-τα κορώνας.
- Ο σχηματισμός του παθητικού σε *-ώνω* π.χ. φανερώνω-φανερούμαι.
- Η κατάληξη της μέσης και παθητικής φωνής *-ιούμαι* π.χ. φουρκίζω-φουρκιούμαι.
- Το αντικείμενο είτε άμεσο είτε έμμεσο εκφέρεται πάντα σε αιτιατική πτώση.
- Το αρνητικό μόριο *ου* και το ιωνικό *ουκί*, *ουκέ*, *κι*, *κε* αντί του *δεν* της κοινής ελληνικής.⁶⁷

5. Φίλων Κτενίδης: βιογραφία και όραμα

Ο Φιλάρετος ή Φίλων Κτενίδης γεννήθηκε την 1^η Δεκεμβρίου του 1889 στην Κρώμνη του Πόντου, όπου έζησε τα παιδικά του χρόνια. Αποφοίτησε ως αριστούχος το 1906 από το *Φροντιστήριο της Τραπεζούντας* και τον επόμενο χρόνο εξέδωσε την πρώτη ποιητική του συλλογή *Εαρινά Άνθη*. Εργάστηκε στην Τραπεζούντα ως λογιστής και το 1909 εξέδωσε τη δεύτερη ποιητική του συλλογή *Τα κύματα*. Την ίδια περίοδο ανέλαβε την επιμέλεια άρθρων της εφημερίδας *Εθνική Δράσις*. Το 1910 μαζί με τον Νίκο Καπετανίδη εξέδωσαν το δεκαπενθήμερο εικονογραφημένο περιοδικό

⁶⁷ Παπαδόπουλος, 2016, σ. ιε-ιζ

Επιθεώρησις, ενώ την ίδια χρονιά δημοσιεύτηκε στο *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον* το παισιόδοξο ποίημά του *Το μνήμα του ποιητού*.⁶⁸

Το 1910 ο Φίλων μεταβαίνει στην Αθήνα για σπουδές στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1912 διακόπτει τις σπουδές του για έναν χρόνο και κατατάσσεται ως εθελοντής στον Ελληνικό στρατό, συμμετέχοντας στις επιχειρήσεις των μετώπων της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Τραυματίζεται στη μάχη του Μπιζανίου και αποσύρεται. Η επαφή του με τον Βασιλιά Κωνσταντίνο την περίοδο εκείνη διαμορφώνει τις πολιτικές του πεποιθήσεις και εκτιμώντας τον γίνεται οπαδός του. Το 1914 επιστρέφει στην Τραπεζούντα και γνωρίζει τον Μητροπολίτη Τραπεζούντας και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Αθηνών, Χρυσάνθο, και επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την προσωπικότητά του. Καταδιωγμένος από τους Νεότουρκους βρίσκει καταφύγιο σε ελληνικά χωριά της Τραπεζούντας, όπου προσφέρει αμισθί τις ιατρικές του υπηρεσίες. Με την είσοδο των ρωσικών στρατευμάτων καταφεύγει στον Καύκασο και αναλαμβάνει Διευθυντής ενός ρωσικού στρατιωτικού νοσοκομείου στα Πλάτανα, από το 1915 ως το 1917, που ξεσπά η επανάσταση των Μπολσεβίκων και εκπίπτει του αξιώματός του. Το 1918 εκλέγεται Πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου των Ποντίων στο Κρασνοντάρ της Ρωσίας και αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και επαφές με τον Τοποτηρητή του Οικουμενικού Θρόνου στην Κωνσταντινούπολη και το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών. Διαπιστώνοντας την έλλειψη πολιτικής βούλησης της κυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου για το θέμα της ανεξαρτησίας του Πόντου, εγκαταλείπει απογοητευμένος την προσπάθεια και φεύγει στο Παρίσι, για ιατρική ειδίκευση στη δερματολογία, όπου διαμένει δύο χρόνια.⁶⁹

Ένα εμβατήριο που έγραψε το 1919 υιοθετείται από το Εθνικό Συμβούλιο, το οποίο τότε είχε την έδρα του στο Βατούμ, ως εθνικός ύμνος της Αυτόνομης Δημοκρατίας του Πόντου και δημοσιεύεται το 1926 στο βιβλίο *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*.⁷⁰ Το 1920, όταν χάνει τις εκλογές ο Βενιζέλος και ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος ξεκινά εκστρατεία για την απελευθέρωση της Μ. Ασίας, ο Φίλων διακόπτει τις σπουδές του και κατατάσσεται ως εθελοντής στο μικρασιατικό μέτωπο στον στρατό του πρίγκιπα Ανδρέα. Το 1922 με τη μικρασιατική καταστροφή εγκαθίσταται στην Αθήνα, όπου ασκεί την ιατρική. Το 1924 παντρεύεται την Όλγα Μανουηλίδου, πρόσφυγα από την Ραιδεστό της Ανατολικής Ρωμυλίας, και αποκτούν

⁶⁸ Καρεπίδης, 2015, σ. 91-93

⁶⁹ Φωτιάδης, 2013

⁷⁰ Καρεπίδης 2015, σ.103

δύο παιδιά. Αναμειγνύεται στην πολιτική με σκοπό τη βοήθεια των προσφύγων της Μ. Ασίας, αποκτά δημοφιλία και το 1935 εκλέγεται βουλευτής με το Λαϊκό Κόμμα του Τσαλδάρη και διορίζεται πληρεξούσιος Αττικής και Βοιωτίας. Το 1937 παραιτείται και μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη, όπου διέμεινε ως το τέλος της ζωής του. Στη Θεσσαλονίκη γίνεται μέλος της Ευξείνου Λέσχης Θεσσαλονίκης. Αν και οι σχέσεις του δεν ήταν πάντα αρμονικές με τη Λέσχη, από αυτήν προήλθαν οι στενότεροι συνεργάτες του για την ανιστόρηση της μονής της Παναγίας Σουμελά και τις παραστάσεις των θεατρικών του έργων.⁷¹

Το 1946 απορρίπτονται δύο φορές οι προτάσεις από το Δ.Σ. της Ευξείνου Λέσχης Θεσσαλονίκης για την περισυλλογή των λαογραφικών κειμηλίων του Πόντου και την ίδρυση σωματείου με την επωνυμία *Ποντιακή Εστία*. Το 1950 εκδίδει το μηνιαίο περιοδικό *Ποντιακή Εστία*, που αποσπά βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών το 1956. Την ίδια χρονιά αναλαμβάνει την Προεδρία του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος. Το 1950 ιδρύει το Σωματείο *Παναγία Σουμελά*, στο οποίο διετέλεσε Πρόεδρος ως τον θάνατό του, με στόχο την ανιστόρηση της μονής Παναγίας Σουμελά του Πόντου. Το 1959 μέσα από τις στήλες της *Ποντιακής Εστίας* πρότεινε τη σύγκλιση Παμποντιακού Συνεδρίου. Το 1962 ο Βασιλιάς των Ελλήνων Παύλος του απένειμε τον Σταυρό των Ανώτερων Ταξιαρχών του Βασιλικού Τάγματος του Φοίνικος.⁷²

Στις 26 Νοεμβρίου 1950, ο Κτενίδης ανακοίνωσε σε διάλεξη του στην Εύξεινο Λέσχη Θεσσαλονίκης, την επιθυμία του για την ανιστόρηση του ιστορικού προσκυνήματος της Παναγίας Σουμελά. Η εικόνα της Παναγίας, η *πρόσφυξ Παναγία* κατά τον Φίλωνα, ήρθε στην Ελλάδα το 1931 από το μοναχό *Αμβρόσιο Σουμελιώτη* και φυλάσσονταν στο Βυζαντινό Μουσείο έως το 1952. Έχοντας συναίσθηση των δυσκολιών του εγχειρήματος, επικαλείται τη βοήθεια του τότε υπουργού Βορείου Ελλάδος Λεωνίδα Ιασωνίδη, ο οποίος ανταποκρίνεται αμέσως. Το 1951 η διοίκηση του Βυζαντινού μουσείου εγκρίνει τη μετακίνηση της εικόνας και ξεκινά η προσπάθεια επιλογής χώρου και συγκέντρωσης χρημάτων. Συγκροτείται τριμελής επιτροπή αποτελούμενη από τον Φίλωνα Κτενίδη, τον Ευριπίδη Κοσμίδη και τον Μιχάλη Μεταλλεΐδη, η οποία στις 8 Ιουνίου 1951 υποβάλλει το πόρισμά της, σύμφωνα με το οποίο ορίζεται η Καστανιά Βερμίου ως τόπος ανέγερσης της νέας μονής. Μεταξύ των λόγων τεκμηρίωσης της πρότασης ήταν η κλιματολογική,

⁷¹ Καρεπίδης 2015, σ. 94-96

⁷² στο ίδιο, σ. 96-97

γεωφυσική και υψομετρική εγγύτητα με το όρος Μελά στον Πόντο, η περιστοίχιση του σημείου από ποντιακό πληθυσμό και η κομβική θέση μεταξύ δύο γεωγραφικών διαμερισμάτων. Σημαντική παράμετρος ήταν η καταγωγή των κατοίκων της περιοχής της Καστανιάς από τη Σάντα του Πόντου. Στις 20 Ιουνίου η Κοινότητα Καστανιάς παραχωρεί 500 στρέμματα για την ανέγερση της μονής και των παραρτημάτων της. Ο κόσμος ανταποκρίνεται στο κάλεσμα του Κτενίδη μέσω του περιοδικού του για οικονομική συμμετοχή και στις 15 Αυγούστου μπαίνει ο θεμέλιος λίθος. Βοηθός, στενός συνεργάτης του Φίλων Κτενίδη και ταμίας του σωματείου «Παναγία Σουμελά» ήταν ο Ορφέας Κογκαλίδης.⁷³

Ο Φίλων Κτενίδης, ο άνθρωπος των μεγάλων οραμάτων, πέθανε στις 16 Ιουλίου του 1963, αφήνοντας πίσω του μεγάλο έργο.⁷⁴ Υπήρξε ένας σημαντικός θεατρικός συγγραφέας. Οι κωμωδίες, τα δράματα και οι ηθογραφίες του έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εδραίωση του ποντιακού θεάτρου, που είχε δημιουργηθεί στην κατοχή. Έγραψε συνολικά 17 έργα, τα οποία δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Ποντιακή Εστία* και παρουσιάστηκαν από τον Θεατρικό Όμιλο της Ευξείνου Λέσχης Θεσσαλονίκης. Τα έργα αυτά είναι: Ο Ξενητέας (1946), Οι Πατρίδες (1949), Υπουργικά βάσανα (1950), Το Γιάντες (1951), Ο Μάραντον (1952), Ο Γκιαούρτζ (1953), Η Σουμελά (1953), Η ανεψιά τη Βέβαια (1954), Διγενής Ακρίτας (1955), Η αποθήκη της Στοφορίνας (1955), Ο Χωρέτες (1956), Η προξενεία (1956), Ο τελευταίον ο χορόν (1959), Ο Κλήδονας (1959), Το Μαυροκόρτζ (1960), Η ζουρνά (1962), Η γυναίκα του πρωτομάστορα (1962).⁷⁵

Όπως αποδεικνύεται από τη συνολική εμπλοκή του στα θεατρικά δρώμενα, ο Κτενίδης πιστεύει στη διαμορφωτική και την παιδευτική δύναμη του θεάτρου. Ως συγγραφέας αμφιταλαντεύεται συχνά ανάμεσα στις βεβαιότητες και στις ανασφάλειες του προσωπικού του κόσμου. Οι χαρακτήρες των έργων του είναι αντλημένοι από την ποντιακή κοινωνία, πλασμένοι με ρεαλισμό και διέπονται από υψηλά ιδανικά, ηρωικό φρόνημα και πατριωτικά αισθήματα. Συνδυάζει τον λυρισμό με τον δυναμισμό, την παραδοσιακή με τη νεωτερική οπτική, όμως η ιδιαίτερη λογοτεχνική αξία βρίσκεται στην ποιότητα της απόδοσης του ποντιακού ιδιωματικού πλούτου. Κορωνίδα της ποιητικής του δημιουργίας είναι η *Καμπάνα του Πόντου*, μια ελεγεία που αγγίζει

⁷³Καρεπίδης 2015, σ. 98-100

⁷⁴Φωτιάδης, 2013

⁷⁵Καρεπίδης, 2015, σ.101-102

διαχρονικά τις πιο ευαίσθητες χορδές της ψυχής των Ποντίων με τον βαθύ πόνο που αναδύεται στο άκουσμά της.⁷⁶

6. Το ποίημα *Η καμπάνα του Πόντου*

Η Καμπάνα του Πόντου είναι ένα έμμετρο ποίημα του Φίλιωνα Κτενίδη, γραμμένο σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο, αποτελούμενο από 335 στίχους, χωρισμένο σε 12 ενότητες. Πρωτοδημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο του 1950 στο 1^ο τεύχος του περιοδικού *Ποντιακή Εστία*. Όπως ο ίδιος σημειώνει, η συγκεκριμένη δημοσίευση είχε διττό χαρακτήρα, να λειτουργήσει: α) ως χαιρετιστήριο μήνυμα στον γενέθλιο τόπο του, μνημόσυνο των νεκρών των άγιων χωμάτων και ύμνος στη δόξα και την αθανασία του Πόντου και β) ως αγιασμός και προσευχή για την ευόδωση των στόχων του νέου περιοδικού. Χρονικά η δημοσίευση συνέπεσε με τη γνωστοποίηση της επιθυμίας του Φίλιωνα Κτενίδη για την ανιστόρηση της μονής της Παναγίας Σουμελά. Προφανώς, λοιπόν, στόχος ήταν η ευαισθητοποίηση και η παρακίνηση συμμετοχής των αναγνωστών στην οικονομική ενίσχυση του πολυέξοδου εγχειρήματος.⁷⁷

Στο ποίημα αναδεικνύεται το δράμα των ανθρώπων που ξεριζώθηκαν βίαια από τις πατρογονικές τους εστίες. Εστιάζει στην ευρύτερη περιοχή της Τραπεζούντας, με έμφαση στα χωριά της Κρώμνης. Ξεκινά με την περιγραφή του μεγαλείου της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας πριν το 1461 και φτάνει στο 1922, την περίοδο των δραματικών γεγονότων της προσφυγιάς. Κομβικό ρόλο σε όλο το έργο διαδραματίζει ένα μαύρο πουλί. Με τον ανθρωπομορφισμό, που είναι έντονος σε όλο το ποίημα, ο δημιουργός επιδιώκει να εισαγάγει τον αναγνώστη στην ιδέα του αναπότρεπτου της θείας βούλησης και της προσωρινότητας του ξεριζωμού.⁷⁸

Σχετικά με την καμπάνα στην οποία αναφέρεται ο Κτενίδης υπάρχουν πολλές εκδοχές. Επικρατούσα στη συνείδηση των απλών ανθρώπων δείχνει η άποψη ότι αναφέρεται σε κάποια συγκεκριμένη καμπάνα που έφεραν στην Ελλάδα κάποιοι πρόσφυγες από τον Πόντο. Κατ' άλλους ο όρος καμπάνα συμβολίζει το πένθος του ποντιακού ελληνισμού για τον ξεριζωμό. Σίγουρα, πίσω από την *Καμπάνα* υπάρχει η ψυχή του κατατρεγμένου ποντιακού ελληνισμού αλλά και η ψυχή του ίδιου του

⁷⁶ Φωτιάδης, 2013

⁷⁷ Καρεπίδης, 2015, σ. 105

⁷⁸ στο ίδιο, σ. 106

Φίλωνα Κτενίδη, που σκιρτά κάθε φορά στη θύμηση του τόπου που άφησε και των καταστάσεων που βίωσε.⁷⁹

Το ποίημα αναδημοσιεύεται το 1955 με την υπογραφή του Κτενίδη στο τεύχος 61 της Ποντιακής Εστίας (σ. 2961-2985) με εικονογράφιση του ζωγράφου Σταύρου Καλεβρά. Η δεύτερη εκδοχή διαφέρει σε αρκετά σημεία από την πρώτη και κυρίως σε κάποια από τα δεύτερα ημιστίχια. Έχει, επίσης, προστεθεί η νεοελληνική απόδοση κάποιων λέξεων στο τέλος κάθε σελίδας. Την ίδια χρονιά εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη *Η Καμπάνα του Πόντου* σε ένα αυτοτελές φυλλάδιο 28 σελίδων από τον εκδοτικό οίκο των αδελφών Κυριακίδη. Στην ίδια εμπλουτισμένη μορφή του 1995 επανεκδίδεται το 2002 σε δεκαεξασέλιδο φυλλάδιο από το ίδρυμα *Παναγία Σουμελά*. Το 2007 μελοποιείται το ποίημα από μια ομάδα ανθρώπων αποτελούμενη από τον μητροπολίτη Δράμας Παύλο, τον σύγχρονο Πόντιο λογοτέχνη Κωνσταντίνο Διαμαντίδη, τον λυράρη Θεόφιλο Πουταχίδη, τους τραγουδιστές Αλέξη Παρχαρίδη και Πέλλα Νικολαΐδου και ένα πλήθος μουσικών. Το έργο αυτό παρουσιάστηκε την ίδια χρονιά στην Ποντοκόμη Κοζάνης, στο Χορτοκόπι Καβάλας, στην Πτολεμαΐδα και στη Θεσσαλονίκη. Η μελοποίησή του στηρίχθηκε σε παραδοσιακούς μουσικούς δρόμους. Το 2008 το μελοποιημένο έργο ηχογραφείται σε στούντιο και κυκλοφορεί σε cd από την ίδια ομάδα με έξοδα της μητρόπολης Δράμας.⁸⁰

⁷⁹Καρεπίδης, 2015, σ. 106

⁸⁰στο ίδιο, σ. 106-107

Β΄ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

7. Μεθοδολογία έρευνας

Ο Crotty αποσαφηνίζοντας τους όρους υπογραμμίζει ότι μέθοδοι είναι οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται για τη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων, ενώ μεθοδολογία είναι η στρατηγική που βρίσκεται πίσω από την επιλογή και τη χρήση των συγκεκριμένων μεθόδων. Η επιλογή της μεθοδολογίας θεμελιώνει τη θεωρητική προσέγγιση και το είδος της γνώσης που μπορεί να παράγει, ενώ η επιλογή της μεθόδου καθορίζει τις προϋποθέσεις συλλογής και οργάνωσης των δεδομένων, τον τρόπο που θέτει ο ερευνητής τα ερευνητικά ερωτήματα και τις τεχνικές και τα εργαλεία ανάλυσης και ερμηνείας των δεδομένων.⁸¹ Όσον αφορά την ποιοτική έρευνα, η Renata Tesch διέκρινε 28 προσεγγίσεις, τις οποίες κατέταξε με βάση την κύρια εστίαση του ενδιαφέροντος στους ακόλουθους τέσσερις βασικούς τύπους:

- *Προσεγγίσεις που το ενδιαφέρον τους εστιάζεται στα χαρακτηριστικά της γλώσσας: ανάλυση περιεχομένου, ανάλυση λόγου κτλ.*
- *Προσεγγίσεις που το ενδιαφέρον τους εστιάζεται στην ανακάλυψη κανονικοτήτων: δομική ανάλυση συμβάντων, οικολογική ψυχολογία, θεμελιωμένη θεωρία, έρευνα-δράση, νατουραλιστική έρευνα κτλ.*
- *Προσεγγίσεις που το ενδιαφέρον τους εστιάζεται στον αναστοχασμό: όπως η εκπαιδευτική.*
- *Προσεγγίσεις που το ενδιαφέρον τους εστιάζεται στην κατανόηση του νοήματος του κειμένου ή της δράσης: φαινομενολογική έρευνα, ανάλυση περίπτωσης, ιστορίες ζωής και ερμηνευτική έρευνα.⁸²*

7.1. Επιλογή παραδείγματος έρευνας

Με βάση τα παραπάνω για την έρευνα μας επιλέχθηκε η *ερμηνευτική έρευνα*, γιατί το ενδιαφέρον της προσέγγισής μας εστιάζεται στην κατανόηση του νοήματος του ποιήματος *Η Καμπάνα του Πόντου*. Για την ανάλυση των δεδομένων επιλέχθηκε η *γλωσσολογική ανάλυση περιεχομένου*, ώστε να γίνουν φανεροί οι μηχανισμοί

⁸¹ Ίσαρη & Πουρκός, 2015, σ.16-17

⁸² στο ίδιο, σ.19

παραγωγής του νοήματος. Επιπλέον, αξιοποιήθηκε η *σημειωτική ανάλυση* για τη μελέτη των σημείων και την ανάλυση των συστημάτων σημασίας, με σκοπό την κατανόηση των ιδεολογικών αξιών και του μηνύματος που αυτά μεταφέρουν.

Η ερμηνευτική μέθοδος εκτιμήθηκε ως καταλληλότερη για την ερμηνεία γεγονότων και φαινομένων του παρελθόντος, σταθμισμένων σύμφωνα με το ιστορικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής στην οποία διαμορφώθηκαν. Δίνεται ακόμη η δυνατότητα διερεύνησης των χαρακτηριστικών του λόγου και της σημασίας τους στη συγκρότηση νοήματος. Πρόκειται για μία μέθοδο συστηματικής οργάνωσης της ερευνητικής διεργασίας που διεισδύει κάτω από την εξωτερική επιφάνεια, στο εσωτερικό νόημα και στην ουσία, ώστε να αποκαλυφθούν οι εσωτερικές πτυχές και οι προεκτάσεις ενός φαινομένου. Ο ερευνητής επιδιώκει να εμβαθύνει στον πνευματικό κόσμο, στη συναισθηματική κατάσταση και στα βιώματα αυτών που υπήρξαν μάρτυρες και συντελεστές των γεγονότων και βασικός σκοπός του είναι να συλλάβει το υποκειμενικό νόημα που είχαν τα γεγονότα για αυτόν που τα κατέγραψε, δηλαδή τον ίδιο τον συγγραφέα. Η μέθοδος είναι στην ουσία μία αέναη κυκλική πορεία διαδοχικών προσεγγίσεων που επιτυγχάνουν τη διαρκή διεύρυνση και εμβάθυνση πεδίου. Με τη διαρκή εξήγηση και τον αναστοχασμό αποκαλύπτει κρυμμένα νοήματα πίσω από τα προφανή.⁸³

Στην ερμηνευτική μέθοδο τα κοινωνικά νοήματα και η νοηματοδότηση των κοινωνικών φαινομένων καθορίζεται από τα ίδια τα υποκείμενα και τις συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύσσονται. Το κοινωνικό πλαίσιο προσδιορίζει τους τρόπους πρόσληψης και συμπεριφοράς των ατόμων και τα άτομα καθορίζουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με τις αξίες, τις πεποιθήσεις και τις επιθυμίες τους. Επομένως η κοινωνική πραγματικότητα ταυτίζεται με τους λόγους, τις αξίες, τις πεποιθήσεις και τα πρότυπα συμπεριφοράς που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για την κοινωνική τους δραστηριότητα. Έτσι, οι λεκτικές πρακτικές βρίσκονται στο επίκεντρο της ερμηνευτικής ανάλυσης, καθώς η γλώσσα δεν είναι απλώς ένα εργαλείο περιγραφής της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά κατασκευάζει την κοινωνική πραγματικότητα.⁸⁴

Βασική αρχή της μεθόδου είναι η συνάφεια μεταξύ του όλου και των επιμέρους, αφού η κατανόησή τους γίνεται συμπληρωματικά. Με αυτό τον τρόπο

⁸³ Πυργιωτάκης, 2000, σ. 104-105 · Μπονίδης, 2004, σ. 84-86

⁸⁴ Κυριαζή, 2000, σ. 39

μπορούμε να προσεγγίσουμε το φαινόμενο σε όλες του τις διαστάσεις.⁸⁵ Στην ανάλυση του ποιήματος του Φίλωνα Κτενίδη *Η Καμπάνα του Πόντου*, στο πλαίσιο της ερμηνευτικής μεθόδου ακολουθήθηκε η παρακάτω διαδικασία:

A. Προπαρασκευαστική ερμηνεία

Στη φάση αυτή εξετάστηκε η αυθεντικότητα του κειμένου και κατανοήθηκε το θέμα που πραγματεύεται. Προσδιορίστηκε το γενικό νόημα και η κεντρική ιδέα του και διατυπώθηκαν τα ερευνητικά ερωτήματα βάσει των οποίων προσεγγίστηκε και μελετήθηκε το έργο.

B. Ερμηνεία του ίδιου του κειμένου

Ερευνήθηκε το κείμενο από σημασιολογική και συντακτική άποψη, εξετάστηκε το λεξιλόγιο και η σημασία του, η σύνταξη και η δομή του κειμένου, ακολουθώντας τη λογική της κίνησης του ερμηνευτικού κύκλου (λέξη-πρόταση-παράγραφος, παράγραφος-κεφάλαιο, κεφάλαιο-γενικό νόημα και αντιστρόφως). Από γραμματική άποψη εφαρμόστηκαν οι κανόνες της λογικής, εξετάστηκε δηλαδή η λογική αλληλουχία του κειμένου, προκειμένου να αποδοθεί το νόημά του. Στο σημείο αυτό βοήθησε η ανάλυση της διάρθρωσης του κειμένου, εντοπίστηκαν οι κύριες θέσεις και οι αιτιολογήσεις τους.

Γ. Ερμηνεία με τη βοήθεια επιπρόσθετου υλικού

Συλλέχθηκε πρόσθετο υλικό, βιβλιογραφία, πηγές και σχετικές πληροφορίες. Συσχετίστηκε το κείμενο με το συνολικό έργο του δημιουργού και εξετάστηκε η εξέλιξη της σκέψης και των απόψεών του διαχρονικά. Για τη βαθύτερη κατανόηση του κειμένου αποκαλύφθηκαν οι συνειδητές και ασυνείδητες παραδοχές του συγγραφέα, όπως οι πολιτικές και θρησκευτικές του πεποιθήσεις, η κοινωνική θέση, τα ενδιαφέροντα, οι συγκρούσεις και οι συμμαχίες του. Αποδόθηκε στη νεοελληνική το νόημα του κειμένου, που γράφτηκε στην ποντιακή διάλεκτο και μελετήθηκε από τη σκοπιά του δημιουργού.⁸⁶

Τα ερευνητικά εργαλεία που αξιοποιούνται για την ανάλυση των δεδομένων είναι η γλωσσολογική προσέγγιση του ποιήματος και η σημειωτική του ανάλυση. Στο πλαίσιο της σημειωτικής ανάλυσης το ενδιαφέρον μας εστιάστηκε στην κατανόηση της σημασίας εκείνων των στοιχείων που θεωρούνται αυτονόητα ή αποσιωπούνται καθώς και στη μεταξύ τους σχέση, ώστε να γίνουν φανεροί οι μηχανισμοί παραγωγής νοήματος.

⁸⁵ Πυργιωτάκης, 2000, σ.106-107

⁸⁶ Μπονίδης, 2004, σ. 88-90

Τα μηνύματα αποτελούν αγωγή μεταβίβασης πληροφοριών, πράξεων, συμπεριφορών, βιωμάτων, σχέσεων, κοινωνικών και ηθικών αξιών. Η ποιότητα της επικοινωνίας εξαρτάται από τις λέξεις που εκφράζουν την ιδέα, μια κατάσταση, μια άποψη, επιθυμία ή σκέψη και σκοπός τους είναι να επηρεάσουν τον δέκτη προς την επιθυμητή κατάσταση.⁸⁷ Η σημασία του μηνύματος μεταφέρεται στους ανθρώπους με το αντικείμενο ή την πράξη που το συμβολίζει και γίνεται αντιληπτή μέσω του αποτελέσματος που προκαλεί την συμπεριφορά του ατόμου το οποίο αποκωδικοποιεί. Το αποτέλεσμα γίνεται γνωστό στο άτομο μέσω του αισθητηρίου οργάνου που αναλαμβάνει την αποκωδικοποίηση των συμβόλων και ερεθισμάτων που συνθέτουν το μήνυμα.⁸⁸

Ο τρόπος οργάνωσης του μηνύματος, δηλαδή οι λέξεις που το συνθέτουν, πρέπει να έχουν μία λογική σειρά έτσι, ώστε ο δέκτης να αποκωδικοποιήσει σωστά το μήνυμα. Υπάρχουν ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες που επηρεάζουν τη δομή του. Οι ενδογενείς αφορούν τις επικοινωνιακές συνθήκες, δηλαδή τη γλώσσα που είναι γραμμένο, ενώ οι εξωγενείς τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής του μηνύματος, όπως η εκπαίδευση, η κοινωνική διαστρωμάτωση και οι συνθήκες διαβίωσης, που είναι στοιχεία μεταβαλλόμενα.⁸⁹

Η ανάλυση του μηνύματος μπορεί να γίνει με διαφορετικές προσεγγίσεις, όπως θεματική, γλωσσική, σημειωτική και ανάλυση επιχειρηματολογίας. Η αδυναμία της θεματικής ανάλυσης να αποδώσει νοήματα καθώς και την εξέλιξη της γλώσσας οδήγησε στη γλωσσολογική προσέγγιση, που κέντρο βάρους της είναι η φράση και η πρόταση ενός μηνύματος, η οποία πέρα από τα γλωσσικά και τα εκφραστικά στοιχεία εμπεριέχει και συναίσθημα, συμπεριφορά, στάση και σχέση κοινωνικού ρόλου.⁹⁰

Το θέμα, η γλώσσα και η εικόνα που συνθέτουν το μήνυμα οδήγησαν τους μελετητές να αναλύσουν τα μηνύματα με τη μέθοδο της σημειωτικής. Η Σημειωτική ή Σημειολογία ως επιστήμη μελετά τα σημεία αλλά και κάθε πράγμα που αντιπροσωπεύει κάτι άλλο.⁹¹ Επίκεντρο είναι το σημείο που μελετάμε και το αναλύουμε σε τρία επίπεδα μελέτης: α) το σημείο, β) τους κώδικες ή τα συστήματα στα οποία οργανώνονται τα σημεία και γ) την κουλτούρα μέσα στην οποία

⁸⁷ Ψύλλα, 2004, σ.74

⁸⁸ Κάστορας, 2002, σ.92

⁸⁹ Ψύλλα, 2004, σ.82

⁹⁰ στο ίδιο, σ.85

⁹¹ Chandler, 1999

λειτουργούν αυτά τα σημεία και οι κώδικες.⁹² Τα σημεία μπορεί να είναι εκφράσεις του προσώπου, λέξεις, σλόγκαν, γκράφιτι, διαφημίσεις, μάρκετινγκ, μουσική, γλώσσα τους σώματος, σχέδια, πίνακες, ποίηση, κινηματογραφικά έργα κ.α.⁹³

Κατά τον Saussure, η θεωρία του γλωσσικού σημείου βασίζεται σε ένα δυαδικό σύστημα. Τα μέρη που αποτελούν το σημείο είναι το σημαίνον, η ακουστική εικόνα, η μορφή που παίρνει το σήμα, η υλική ή φυσική του μορφή και το σημαινόμενο που είναι η νοητική εικόνα, η ιδέα. Τα δύο αυτά στοιχεία είναι αδιαχώριστα, αφού δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε το σημαίνον (ήχο) από το σημαινόμενο (έννοια) και το σημαινόμενο δεν υφίσταται χωρίς σημαίνον.⁹⁴

Σύμφωνα με τον Pierce, το σημείο αποτελείται από το αντιπροσωπεύον, το ερμηνεύμα και το αντικείμενο,⁹⁵ τα τρία άκρα ενός τριγώνου, όπου το κάθε άκρο συνδέεται με τα άλλα δύο και δεν μπορεί να κατανοηθεί μόνο του αλλά μόνο σε σχέση με αυτά.⁹⁶ Ο Pierce διατύπωσε και έναν τριμερή διαχωρισμό των σημείων: α) τα σύμβολα, όπου το σημαίνον δε μοιάζει με το σημαινόμενο, β) οι εικόνες, όπου το σημαίνον μοιάζει ή μιμείται το σημαινόμενο και γ) οι ενδείκτες, όπου το σημαίνον συνδέεται με τρόπο φυσικό με το σημαινόμενο.

Με τη διαδικασία της επιχειρηματολογίας ερευνώνται οι διανθρώπινες σχέσεις, οι στρατηγικές, οι προθέσεις, οι μέθοδοι της πειθούς και το κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό περιβάλλον που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των επιχειρημάτων.⁹⁷ Για να μπορεί κάποιος να επικοινωνήσει με σαφή τρόπο με το κοινό του, πρέπει ο ίδιος να έχει σαφή εικόνα της ταυτότητάς του, της αποστολής και να αναγνωρίζει το κοινό του, για να χτίσει μία σχέση αμοιβαίας συνύπαρξης και κατανόησης.⁹⁸ Αυτό προϋποθέτει κοινούς κώδικες και τη γνώση κοινωνικών συνθηκών μέσα στις οποίες παράγονται τα μηνύματα έτσι, ώστε το κοινό να τα αντιλαμβάνεται. Τα άτομα με την ίδια κουλτούρα και εμπειρία αποκωδικοποιούν με παρόμοιο τρόπο τη σημασία των συμβόλων που χρησιμοποιούνται.⁹⁹ Εξαιτίας της

⁹²J. Fiske, 2010, σ.52

⁹³Hall, 2010, σ.8

⁹⁴Χαλεβελάκη, 2010, σ.20

⁹⁵ Chandler, 1999

⁹⁶ Fiske, 2010, σ. 53

⁹⁷Ψύλλα, 2004, σ.110

⁹⁸Μπαντιμαρούδης, 2011, σ.63

⁹⁹Κάστορας, 2002, σ.99

ανεπάρκειας των μεθόδων ανάλυσης οι αναλυτές ανατρέχουν σε περισσότερες από μία μεθόδους με στόχο την πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση του μηνύματος.¹⁰⁰

7.2. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Το θέμα του ποιήματος είναι ο ξεριζωμός. Το ποίημα είναι ένας σπαραχτικός θρήνος για την υποχρεωτική και βίαιη απομάκρυνση των Ελλήνων του Πόντου από την αρχέγονη κοιτίδα τους. Σκοπός αυτής της έρευνας είναι να καταγράψει την οπτική του δημιουργού, τα εκφραστικά μέσα που αξιοποιεί και τον τρόπο που δομεί το ποίημα *Η Καμπάνα του Πόντου* ο Φίλων Κτενίδης, με βάση τα ιστορικά, πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα της εποχής του αλλά και τα αξιακά ή μορφολογικά στοιχεία του συγκεκριμένου ποιήματος, τα οποία μπορεί να ασκούν επιρροή στη σημερινή κοινωνία.

Τα ερευνητικά ερωτήματα αναδείχθηκαν μέσα από το θεωρητικό πλαίσιο, όπως αυτό αναπτύχθηκε στα πρώτα κεφάλαια της ερευνητικής εργασίας, και τα οποία βοήθησαν στην ανάλυση του σκοπού και των στόχων της έρευνας. Τα ερευνητικά ερωτήματα με τα υποερωτήματα είναι τα εξής:

- Πώς αποτυπώνεται ο ξεριζωμός στο ποίημα *Η Καμπάνα του Πόντου*;
- Ποιος είναι ο γενικός σκοπός της συγγραφής του κειμένου;
 - Ποια είναι τα βασικά επιχειρήματα που αναπτύσσονται;
 - Ποιες είναι οι συνειδητές και ποιες οι ασυνείδητες παραδοχές του συγγραφέα;
- Ποια είναι η αξία του συγκεκριμένου ποιήματος σήμερα;

7.3. Προηγούμενες έρευνες

Το ποίημα έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης δύο ερευνητών. Το 2012 ο φιλόλογος και διευθυντής του περιοδικού *Ποντιακή Εστία*, Παναγιώτης Παπαδόπουλος, δημοσιεύει τη μελέτη του με τίτλο *Η Καμπάνα του Πόντου: Εννοιολογική προσέγγιση*, σε αυτοτελή έκδοση από τις εκδόσεις των αδελφών Κυριακίδη. Στο βιβλίο

¹⁰⁰Ψύλλα, 2004, σ.13

παρουσιάζεται το ποίημα τμηματικά, στην ποντιακή διάλεκτο, σε πολυτονικό σύστημα και με λεξιλόγιο, όπως ακριβώς καταγράφεται στην εμπλουτισμένη έκδοση του 2002. Ακολουθεί ένας σύντομος σημασιολογικός και πραγματολογικός σχολιασμός, ενώ η έκδοση κοσμείται από φωτογραφίες τοπίων, ναών και μοναστηριών του Πόντου.

Η δεύτερη έρευνα πραγματοποιείται από τον Ιωακείμ Καρεπίδη και δημοσιεύεται το 2015 στον 55^ο τόμο του *Αρχείου του Πόντου*, που εκδίδει η Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, με τον διακριτικό τίτλο *Η Καμπάνα του Πόντου: Λαογραφική - Εννοιολογική προσέγγιση*. Είναι εκτενέστερη και αναλυτικότερη της πρώτης και εισαγωγικά περιλαμβάνει αναφορά στην προσωπικότητα και το λογοτεχνικό έργο του Φίλωνα Κτενίδη. Ακολουθεί ολόκληρο το ποίημα στο πρωτότυπο του 1955 μαζί με τη νεοελληνική του απόδοση σε αντικριστές σελίδες. Το μεγαλύτερο κομμάτι της έρευνας καταλαμβάνει η ανάλυση του ποιήματος, η οποία πλαισιώνεται με ιστορικό και ανθρωπολογικό υλικό. Στο παράρτημα παρουσιάζονται σπάνια φωτογραφικά στιγμιότυπα της ζωής του Φίλωνα Κτενίδη και κάποιοι ναοί του Πόντου.

8. ΕΡΕΥΝΑ

8.1. Ερμηνευτική προσέγγιση ποιήματος και συγκριτική ανάλυση προηγούμενων ερευνών

Στην ενότητα αυτή παρατίθεται αυτούσιο το πρωτότυπο κείμενο και επιχειρείται η ερμηνευτική και γλωσσολογική ανάλυση του ταυτόχρονα με την αντιπαραβολή των απόψεων των δύο προηγούμενων ερευνητών, εντοπίζοντας τις συμφωνίες και τις αποκλίσεις τους.

1η Ενότητα

I

στίχοι (1-11)

Έναν πουλίν, μαύρον πουλίν, μαύρον άμον την Νύχταν,
ολονυχτίς τριγύριζεν ολόγερα σον Κάστρεν,
σον κάστρεν, σα καστρότειχα τη μαυρο-Τραπεζούντας,
που έχ' τα ρίζας σον γιαλόν και την κορφήν ατ' σ' άστρα

π' είχεν δέκα καστρόπορτας κι ούλα χαλκοδεμένα,
κι απ' έξ' α σα καστρόπορτας, ορμία και ποτάμια,
ντο έδεναν και έλυναν, γεφύρια σιδερένια...

Όλεν ο κάστρεν έλαμπεν, άμον ντο λάμπ' ο Ήλεν,
και το Παλάτιν έλαμπεν, άμον διαμάντ' στον Φέγκον,
τη Βασιλέα το παλάτ', τοι Κομνηνών φωλέα,
π' έτον τρανόν και θαμαστόν, κάστρεν απάν' στον Κάστρεν.

Στους πρώτους επτά στίχους ο ποιητής περιγράφει τα κάστρα που περιστοιχίζαν την Τραπεζούντα. Σύμφωνα με τους Παπαδόπουλο και Καρεπίδη, κυριαρχεί το μαύρο πουλί που είναι ενδεικτικό της συμφοράς. Στη δημοτική ποίηση συνήθως αναλαμβάνει τον ρόλο του αγγελιοφόρου δυσάρεστων ή ευχάριστων γεγονότων.¹⁰¹ Για να δώσει έμφαση στο χρώμα του πουλιού, το παρομοιάζει με τη νύχτα, στοιχείο που συνδέεται με δαίμονες και υπερφυσικές δυνάμεις του κακού. Το πουλί, από την άλλη, αποτέλεσε *αγγελιοφόρο* και στην Ορθόδοξη Χριστιανική παράδοση. Στην Παλαιά Διαθήκη ο Νώε με πουλιά μαθαίνει τι συνέβη μετά τον κατακλυσμό. Θεόσταλτο κοράκι έφερνε τροφή στον προφήτη Ηλία στην έρημο. Μέσω πουλιών στέλνει μηνύματα στους ανθρώπους ο Θεός στην Καινή Διαθήκη (Θεοφάνεια, Πεντηκοστή). Όλα τα παραπάνω δείχνουν την καλή γνώση της ποντιακής και θρησκευτικής παράδοσης που διαθέτει ο συγγραφέας.¹⁰²

Και ενώ το πουλί βρισκόταν πάνω από την Τραπεζούντα γίνεται λόγος για ένα κάστρο μεγάλο, το κάστρο των Κομνηνών, που οι ρίζες του αναδύονται μέσα από τη θάλασσα και το ύψος του φτάνει ως τα άστρα, με δέκα εισόδους και πύλες σιδερένιες, ενώ γύρω του υπάρχουν χαράδρες μεγάλες, που τις τέμνουν ποτάμια και τις δένουν σιδερένια γεφύρια. Το κάστρο ήταν τόσο μεγάλο και επιβλητικό, που φάνταζε σαν να ήταν κάστρο πάνω σε κάστρο.¹⁰³ Οι παρομοιώσεις του κάστρου με τον ήλιο και το διαμάντι δείχνουν την ακτινοβολία και τη λαμπρότητα του κάστρου.¹⁰⁴ Εκτός από την αισθητική διάσταση και την επιβλητική εμφάνιση, το κάστρο ήταν ένα απόρθητο οχυρό για τους εχθρούς και ένα ασφαλές καταφύγιο για τους ανθρώπους που έκλεινε στην αγκαλιά του.

¹⁰¹ Παπαδόπουλος, 2012, σ.13

¹⁰² Καρεπίδης, 2015, σ.135

¹⁰³ Παπαδόπουλος, 2012, σ.15

¹⁰⁴ Καρεπίδης, 2015, σ.140

στίχοι (12-17)

Κάποτ' εγέντονε σεισμός, κι η Γη όλεν εσειέν,
κ' έναν Δεκαπενταύγουστον, κι έναν μαύρον ημέραν
επάρθαν τα κλειδιά θε, κι ο κάστρεν εκρεμίεν...
'Πέμναν τα πόρτας ανοιχτά, το Παλάτ' δίχως θρόνον
και δίχως τοι παλατιανούς, και χωρίς Βασιλέαν
...κι ο Κάστρεν ο θεόρατον εγέντον κοιμητήρι.

Σύμφωνα με τους Παπαδόπουλο και Καρεπίδη, ο ποιητής παρομοιάζει με μεγάλο σεισμό την 15^η Αυγούστου 1461, ημέρα παράδοσης της πόλης της Τραπεζούντας στον Μωάμεθ τον Β'. Ο δημιουργός επιχειρεί να εξομοιώσει την άλωση με τον σεισμό, που ως φυσική καταστροφή προκαλεί φόβο και δέος στους ανθρώπους. Ακολουθούν εικόνες εγκατάλειψης από την στιγμή που οι κατακτητές πήραν τα κλειδιά του κάστρου και το γκρέμισαν. Πόρτες ανοιχτές, άδειος ο θρόνος χωρίς Βασιλιά και αυλικούς, εικόνα νεκροταφείου.¹⁰⁵ Ο Παπαδόπουλος χρησιμοποιεί τον όρο βιβλική, αποτιμώντας την εικόνα της ολικής καταστροφής που συνθέτει ο ποιητής.

στίχοι (18-29)

Χρόνια έρθαν και 'δέβανε, καιροί έρθαν και πάγ'νε...
...Έναν πουλίν, μαύρον πουλίν, μαύρον άμον την Νύχταν,
ολονυχτίς τριγύριζεν γύρω τα καστροπόδια,
π' επέμναν έρμα κι άκλερα, γομάτα κολισιάφτρας...
ολονυχτίς τριγύριζεν, με τα φτερά ανοιγμένα,
και επεστάθεν την Αυγήν, κ' εκάτσεν σ' έναν άκραν
μονάκριβου παρασταρί, δίχως επανωθύρι,
απομεινάρ' τη Παλατί, κιντέας ντ' εγομώθεν.

Τερεί απάν' τερεί αφκά, τερεί οπίσ' και έμπρα...
μακρογουλίζ', καλοτερεί 'ς σ' Ανατολήν και Δύσην,

¹⁰⁵ Καρεπίδης, 2015, σ.140 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.17

κι αρχινά να φτουλίγεται άμον χέρα γυναίκα,
κι αρχινά να μοιρολογά, μ' ανθρώπινον λαλίαν...

Με μια ολοζώντανη εικόνα ο ποιητής δίνει την αίσθηση ότι βρίσκεται ανάμεσα στα ερείπια. Εμφανίζεται πάλι το μαύρο πουλί, σημάδι της συμφοράς, να τριγυρίζει όλη τη νύχτα στα θεμέλια των κάστρων με τα φτερά του ανοιχτά και το πρωί πλέον ξαποσταίνει στην παραστάδα μιας πύλης γκρεμισμένης, απομεινάρι του παλατιού που γέμισε αγριόχορτα. Η παρουσία της σαύρας και της τσουκνίδας δηλώνουν τον βαθμό εγκατάλειψης και ερήμωσης.¹⁰⁶ Πιθανόν ο ποιητής επιχειρεί το ταξίδι στον χρόνο, ως προετοιμασία για την εισαγωγή των εξελίξεων του 1922. Το πουλί σαστισμένο κοιτάει προς όλες τις κατευθύνσεις και αδυνατώντας να πιστέψει ό,τι βλέπει αρχίζει να μαδιέται, όπως η χήρα που χάνει τον άνδρα της, και να μοιρολογεί με ανθρώπινη φωνή. Ο ανιμισμός είναι συχνό φαινόμενο στη δημοτική ποίηση και συνήθως χρησιμοποιείται για τη δραματοποίηση της προαγγελίας κακών.¹⁰⁷

2^η Ενότητα

II

στίχοι (30-38)

«Εσείν πλακία άχαρα, μάρμαρα απαρδάλια,
με μονοκέφαλους Αετούς και Μίτρας Βασιλεάδων
μ' εγκόλπια Πατριαρχών, και Σταυρά Δεσποτάδων,
με τα σπαθία στρατηγών, παντέρας καπετάνων.
Μάρμαρα, ντο σκεπάζετεν ολόεν έναν Έθνος
αποσκεπάστεν βλαβικά τ' άγια τα ταφία.
Το χώμαν θ' ευκαιρώνει ατο, τ' ανάλαφρον αέρας,
ντ' εβγαίν' ασό ανάσυρμαν κι ασό μαύρον το κλάμαν,
...ν' εβγαίνε οι αποθαμέν', οι ζωντανοί θ' ... εμπαίνε...

Η εικόνα, σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο, παραπέμπει σε αρχαία τραγωδία και εξελίσσεται σε κάποιο νεκροταφείο.¹⁰⁸ Διαφωνεί ο Καρεπίδης, ο οποίος βλέπει βιβλικές σκηνές *συντέλειας* του κόσμου, κάνοντας πάλι εμφανή την εκκλησιαστική

¹⁰⁶ Παπαδόπουλος, 2012, σ.18 . Καρεπίδης, 2015, σ.141

¹⁰⁷ Καρεπίδης, 2015, σ.141

¹⁰⁸ Παπαδόπουλος, 2012, σ.19

παιδεία του ποιητή και τονίζει πως το πουλί εξακολουθεί να βρίσκεται στην παραστάδα της γκρεμισμένης πύλης.¹⁰⁹ Αρχίζει ένα μοιρολόι-μονόλογος, που απευθύνεται στα μάρμαρα τα οποία σκεπάζουν τους τάφους βασιλιάδων, πατριαρχών, δεσποτάδων, στρατηγών και οπλαρχηγών και τα οποία φέρουν ανάγλυφα τα αντίστοιχα σύμβολά τους, που είναι οι μονοκέφαλοι αετοί, οι μίτρες, τα εγκόλπια, οι σταυροί, τα σπαθιά και τα λάβαρα. Το πουλί βιώνει την έλλειψη νοήματος ζωής, αφού χάθηκε ολόκληρο το έθνος μαζί με τους ταγούς του και εκδηλώνει συναισθήματα απελπισίας, ζητώντας από τα μάρμαρα να ανοίξουν, για να μπου οι ζωντανοί στη θέση των νεκρών.¹¹⁰

στίχοι (39-48)

»Οι ζωντανοί, π' εφήκανε τον τόπον ντ' εγεννέθαν
κ' εφορτώθανε τα στενά τα νεκρικά κασέλας
κ' εφόρεσαν τα σάβανα, κι εσέβανε στην στράταν,
στην στράταν την αγύριστον, ση χαμονής τον δρόμον.
»... Ο Ουρανόν ελίβωσεν, και παραχαμηλώνει,
αέρας παρεπύκνωσεν κ' εγέντον άμον δύσαν.
Τα ρασιά εγομώθανε, τα κάμπους και τ' ορμία
τα ακρογιάλια τα υγρά και τα ξερά τουμπία,
καπνόν ασό θυμίαμαν, λιβάνι μυρωδιάν,
βοήν Κατάρας, και βοήν Θεού παρακαλίας.

Εξηγείται ο λόγος της απελπισίας, που είναι οι ατέλειωτες πορείες θανάτου και οι εκτοπισμοί των ανθρώπων που αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τη γενέθλια γη τους χωρίς άλλον προορισμό, παρά μόνο τον θάνατο. Γι' αυτό ο ποιητής δημιουργεί την εικόνα των ζωντανών που κουβαλούν στους ώμους τους τα νεκρικά τους φέρετρα.¹¹¹ Περιγράφεται και η αντίδραση της φύσης, με τον ουρανό να συννεφιάζει και να σκεπάζεται από πυκνή ομίχλη. Όλοι οι τόποι από τα βουνά μέχρι τα ακρογιάλια γεμίζουν από καπνό θυμιάματος, μυρωδιά από λιβάνι και μια ανθρώπινη βοή από κατάρες και ικεσίες προς τον Θεό.¹¹² Η μεταφορική σημασία του ρήματος

¹⁰⁹Καρεπίδης, 2015, σ.142

¹¹⁰Παπαδόπουλος, 2012, σ.19-20 . Καρεπίδης, 2015, σ.142

¹¹¹ Παπαδόπουλος, 2012, σ.20

¹¹²Καρεπίδης, 2015, σ.143 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.21-22

ελίβωσεν σε ανθρώπινο πρόσωπο, είναι «σκυθρωπός» και σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο η σκηνή αποδίδει την ψυχική κατάσταση του ποιητή.¹¹³

στίχοι (49-56)

»Ν' αιλί εμέν... εσκέρχουνταν... Ν' αιλί εμέν... εφάνθαν!...

Έμπρα πάν οι κωδέσπενες, έμπρια και οι νυφάδες,
μοιρολογούν νοικοκυρές και κλαίγνε τα κορτσόπα
και ακλουθάνε οι αγούρ', οι γέρ' και τα παιδόπα.
»Σίτ' κλαίγνε, σίτα ανασύρν' και σίτια καταρούνταν,
»τα ρασία π' αντιβοούν, τα κάμπους π' αφουκρούνταν,
εθαρρείς κι λαΐσκουνταν, εθαρρείς και λαταρίζνε,
εθαρρείς κι εχπάστανε κι εκείνα, και σουμώνε...

Η φάλαγγα του πλήθους συνεχίζει την πορεία θανάτου. Προηγούνται οι νοικοκυρές, μετά τα κορίτσια και ακολουθούν οι άντρες, οι γέροι και τα μικρά παιδιά. Η φύση συμμετέχει στο δράμα των ανθρώπων, καθώς τα βουνά και οι κάμποι δίνουν την εντύπωση ότι πλησιάζουν στοργικά, για να δείξουν τη συμπόνια τους στο δράμα που εκτυλίσσεται.¹¹⁴ Στη δημοτική ποίηση η φύση συμμετέχει στις χαρές και τις λύπες των ανθρώπων, γιατί ο τόπος δεν ήταν στις παραδοσιακές κοινωνίες μόνο πεδίο παραγωγικής δραστηριότητας, άλλα ταυτιζόταν με τον άνθρωπο από τη στιγμή της γέννησης μέχρι τον θάνατό του.¹¹⁵

στίχοι (57-61)

»Ν' αιλί εμέν, να βάϊ εμέν... Τ' ομμάτια μ' ντο ελέπνε...
»Αποθαμμέν' πώς πορπατούν κι εφτάγνε λιτανείαν,
με τ' Άγια τα 'ξαπτέρυγα, μ' αφμένα τα κερία,
με τα ξυλένια τα σταυρά, σα λείμψανα ντ' εβγάλνε,
μακρέα... μαύρα... και τρανά... ψηλά άμον κυπαρίσσα».

¹¹³ Παπαδόπουλος, 2012, σ.21

¹¹⁴ στο ίδιο, σ.22-23

¹¹⁵ Καρεπίδης, 2015, σ.143-144

Μέσω του πουλιού αναρωτιέται ο ποιητής πώς είναι δυνατόν να αντικρίζει τέτοιες εικόνες. Να περπατάνε, δηλαδή, οι πεθαμένοι σα να κάνουν λιτανεία σε θρησκευτική πομπή, κρατώντας εξαπτέρυγα, αναμμένα κεριά και ξύλινους σταυρούς, μεγάλους σαν κυπαρίσσια, τους οποίους έβγαλαν από τα λείψανα.¹¹⁶

3^η Ενότητα

III

στίχοι (62-65)

Ποι είν' ατοίν, π' εγόμωσαν τη Ζύγανας την στράταν;
κ' η στράτα εγέντονε ποτάμ' ασά πολλά τα δάκρα;
τ' ελάτα δάκρα έπιγαν κ' εγένταν κυπαρίσσια
και γονατίζ' η Ζύγανα, 'ς ση καμονής το βάρος...

Διατηρείται η πένθιμη ατμόσφαιρα και στην ενότητα αυτή. Το πλήθος των ανθρώπων γέμισε τον δρόμο του όρους της Ζύγανας, που αποτελεί γνωστό πέρασμα. Από τα δάκρυα ο δρόμος έγινε ποτάμι και τα έλατα έγιναν κυπαρίσσια, ενώ ακόμη και το θεόρατο βουνό λύγισε από το βάρος της συμφοράς. Ένας τόπος με αιωνόβια δέντρα και πλούσια ζωή μετατρέπεται σε νεκροταφείο, όπως μαρτυρούν τα κυπαρίσσια.¹¹⁷

στίχοι (66-70)

Άμον γέρος χιλίοχρονος, το Καν το ασημένεν
πάει εμπροστά και ακλουθούν η Χάκαξα κ' η Άτρα,
η Χάρσερα, η Χερίανα, η Άρδασα, η Χόψα
με τα χωρία τα μικρά, με τα κεφαλοχώρα
με τ' εγκλησίας τα πολλά και με τα Μαναστήρα.

Στη σειρά μπαίνει η Αργυρούπολη, που την παρομοιάζει με γέρο χιλίων ετών και ασημένια λόγω των μεταλλείων. Για την ονομασία Καν προφανώς αιτία είναι ο ποταμός Κάνις. Ακολουθούν η Χάκαξα κι η Άτρα, η Χάρσερα, η Σερίανα, η Άρδασα, η Χόψα με τα υπόλοιπα χωριά της Χαλδίας, μαζί με τις πολλές τις εκκλησίες και τα

¹¹⁶ Παπαδόπουλος, 2012, σ.23 . Καρεπίδης, 2015, σ.144

¹¹⁷ Παπαδόπουλος, 2012, σ.27

μοναστήρια.¹¹⁸ Ως άνθρωπος βαθιά θρησκευόμενος φαντάζεται να ακολουθούν την ίδια πορεία θανάτου και τα μοναστήρια και οι εκκλησίες.¹¹⁹

στίχοι (71-76)

Ο Αεσέρτζ φυτρών' ανθρώπς και το Γουλάτ ισκιάδες,
το μαύρον το Καράκαπαν κι' άλλο μαύρον εγέντον.
Εμπροδιαβαίνει το Σταυρίν, η Μούζαινα ακλουθά το,
με το Παρτίν, τη Βαρενού και το Λυκάστ εντάμαν,
η Μασούρα και τη Ζαντόν τ' Αγεργή, το χωρίον,
κι' ούλια τα κάστρα και τα τόπς, ολόγερα ντ' εκείσαν.

Την ίδια πορεία ακολουθούν οι οροσειρές Καράκαπαν και Κουλάτ Νταγ, όπου είναι κτισμένος ο *Αεσέρτζ* (*Άγιος Γεώργιος ή Σέργιος*). Ακολουθούν τα χωριά της Κρώμνης, δηλαδή το Σταυρίν, η Μούζαινα, το Παρτίν, η Βαρενού, το Λικάστ, η Μασούρα και ο Ζαντόν, μαζί με όλα τα κάστρα και τα φρούρια που δοξάστηκαν με τους πολεμιστές του Πόντου.¹²⁰ Στο Κουλάτ οι άνθρωποι παρουσιάζονται ως σκιές, γιατί το συγκεκριμένο βουνό αποτελούσε χωρικό όριο για όποιον έφευγε για την ξενιτιά και η απομάκρυνσή του άφηνε πίσω μόνο τη σκιά του.¹²¹ Το Καράπακαν το αποκαλεί μαύρο, γιατί αποτέλεσε πολλές φορές πεδίο μαχών, κάτι που σήμαινε ότι η ζωή των κατοίκων ήταν ένας συνεχής αγώνας επιβίωσης.¹²²

στίχοι (77-80)

Ο Κασκαμπάς εβούιξεν και το Μετζίτ εσειέν,
και τ' Αεν-Παύλου το ρασίν, τρανόν μποράν εξέγκεν,
εταρασίγαν τα νερά τη Λιμνή κ' εφουσκώθαν
κ' εξύγαν έξ' κ' εγόμωσαν μαύρον νερόν τον τόπον...

Σ' αυτούς τους στίχους φαίνεται πάλι η αντίδραση της φύσης στα γεγονότα. Τα τρία βουνά επηρεάζονται. Ξεκινώντας από τον Κασκαμπά που βούιξε, το Μετζίτ που σείστηκε και το βουνό του Αγ. Παύλου, όπου ξέσπασε μπόρα. Εκεί υπήρχε και τ' *Αεν*

¹¹⁸Καρεπίδης, 2015, σ.147

¹¹⁹Παπαδόπουλος, 2012, σ.26-27

¹²⁰στο ίδιο, σ.28

¹²¹Καρεπίδης, 2015, σ.157

¹²²στο ίδιο, σ.157

Παύλου το λιμνίν, λίμνη σε υψόμετρο 2.800 μ. που τα νερά της φούσκωσαν και ξεχύθηκαν γεμίζοντας τον τόπο με μαύρο νερό, χρώμα που υποδηλώνει αναταραχή.¹²³

στίχοι (81-84)

Απές' στην δείσαν έκλαιεν ο Αεν-Ζαχαρέας,
άμον οφιδί σύριγμαν και Κόλασης αέρας
το κλάψιμον· εγόμωσεν ολόγερα τ' ορμία...
...Εγρέθεν ασό σύριγμαν η δύσα, και εσκώθεν...

Η εικόνα της άγριας φύσης με την πυκνή ομίχλη κάνει ακόμη και τον Αγ. Ζαχαρία να θρηνεί. Το κλάμα του ακούγεται σαν σφύριγμα φιδιού που ετοιμάζεται να επιτεθεί και είναι τόσο φοβερό που αναγκάζει την ομίχλη να απομακρυνθεί.¹²⁴ Σύμφωνα με τις λαϊκές αντιλήψεις, το σφύριγμα του φιδιού έλκει δαιμόνια και βρικόλακες και κάθε είδους βλαβερά πνεύματα, γι' αυτό τρόμαξε η ομίχλη και ανέβηκε ψηλότερα.¹²⁵

στίχοι (85-90)

Θεέ μ'! Τσ' είνε π' εφάνθανε κ' εσέβανε στην στράταν;

Η Κρώμ' τη χαράς το πουλίν, τη τραγωδί η μάνα,
μωρού κασέλαν έχτισεν, ασή λύρας το ξύλον,
εποίκεν φορτοδέματα τη κεμεντζές τα κόρδας,
εφορτώθεν, η άκλερος, το λείψανον τη ψής ατς...

κι ερχίνεσεν το κλάψιμον και την μοιρολογίαν...

Επίκληση του πουλιού στον Θεό. Η Κρώμνη, πόλη της χαράς και του τραγουδιού, μεταμορφωμένη σε γυναίκα κρατάει στα χέρια της παιδικό φέρετρο κατασκευασμένο από το ξύλο που έφτιαχναν λύρες. Με τις χορδές που κάποτε έβγαζαν ήχους ευτυχίας, έφτιαξε σχοινιά και φορτώθηκε σαν δέμα το λείψανο της

¹²³Καρεπίδης, 2015, σ.161 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.29

¹²⁴Παπαδόπουλος, 2012, σ.30

¹²⁵Καρεπίδης, 2015, σ.162

ψυχής της στο ταξίδι χωρίς επιστροφή. Η Κρώμνη ήταν η περιοχή που έζησε τα παιδικά του χρόνια ο Κτενίδης και της αφιέρωσε πολλά τραγούδια του.¹²⁶

4^η Ενότητα

IV

στίχοι (91-94)

Αεν-Παύλον εκλείσταν κά, ο Ταύρον εγονάτσεν,
το Μετζίτ εχαμήλωσεν, ο Κασκαμπάς κα έρθεν,
και τα Καμένα τ' έρημα στέκνε και αφουκρούνταν...
Αφουκρούνταν, και θλίφκουνταν, και κλαίγνε ούλ εντάμαν...

Από το θρήνο της Κρώμνης δεν άντεξαν τα βουνά που υποφέρουν και συμπάσχουν με τους ανθρώπους. Το βουνό του Αγ. Παύλου κάθισε κάτω, ο Ταύρος γονάτισε, το Μετζίτ χαμήλωσε, ο Κασκαμπάς έσκυψε, ενώ τα Καμένα στέκονται και ακούνε. Όλα κλαίνε μαζί με τη Κρώμνη και προσεύχονται να γλιτώσουν από την καταστροφή που τους περιμένει.¹²⁷

στίχοι (95-99)

«Θε μ', δείξον την δύναμη Σ'!... Χριστέ μ' ποίσον το θάμα Σ'!
Ποίσο με πέτρενεν κρεμόν, άμον τ' Αλογοστάρια,
Ποίσον με πράσινον λειβάδ' άμον τα Λειβαδία,
Ποίσον με ασάλευτον ρασίν, άμον τον Αεν-Παύλον.

»Να μη 'πορώ και πορπατώ, σον τόπο μ' να 'πομένω...

Στην προσευχή της η Κρώμνη παρακαλεί τον Θεό να δείξει τη δύναμή του και να κάνει το θαύμα του, γιατί μόνο αυτός μπορεί να αποτρέψει το κακό. Του ζητά να την μετατρέψει σε πέτρινο γκρεμό, όπως είναι η μεσαία κορυφή του βουνού της Κρώμνης, τα Αλογοστάρια, ή σε ακλόνητο βουνό, όπως του Αγ. Παύλου. Διαφορετικά, ζητά να την μετατρέψει σε πράσινο λιβάδι σαν το χωριό Λειβάδια.¹²⁸ Όλα αυτά η Κρώμνη τα ζητά με σκοπό να παραμείνει έστω και ως άψυχη ύλη σ' αυτό

¹²⁶Καρεπίδης, 2015, σ.164 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.31

¹²⁷Καρεπίδης, 2015, σ.165 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.32

¹²⁸Καρεπίδης, 2015, σ.165-167 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.33

τον τόπο, το μέρος των προγόνων της. Οι άνθρωποι των παραδοσιακών κοινωνιών μπορούσαν να αναγνωρίσουν και να ορίσουν τον εαυτό τους μόνο μέσα στον συγκεκριμένο χώρο. Μέσω του τόπου τους αναγνώριζαν τη σχέση τους με τα άλλα μέλη της κοινότητας όσο και την ιστορική τους συνέχεια. Επομένως, η απομάκρυνσή τους από τον τόπο τους θεωρούσαν ότι τους οδηγεί σε ανυπαρξία, καθώς δεν θα μπορούσαν να προσδιορίσουν την ύπαρξή τους, τις σχέσεις τους με τους άλλους αλλά και με την ιστορία τους.¹²⁹ Σε αντίθεση με τον Καρεπίδη, ο Παπαδόπουλος θεωρεί ότι οι στίχοι αυτοί αναφέρονται στην ποντιακή ψυχή.¹³⁰

στίχοι (100-105)

»Έχω κεπία απότιστα, αθέριστα χωράφια...
Έχω πρόατ' ανάλμεχτα, κ' εγίδια να αλμέγω.
Τα χτήνα μ' θέλνε το πλυμίν, ροϊν θέλνε τ' αρνόπα μ'!
Τα σκυλία μ' γουρνιάγουνταν και το μαλέζ' περμένε...
Φήκα τα πόρτας ανοιχτά, πόρτας και παραθύρια
θ' εμπαιν' αέρας κι άνεμον και θα βζύν' την καντήλαν.

Η Κρώμνη συνεχίζει απαριθμώντας τα επιχειρήματα για την παραμονή της στον τόπο αυτό. Η έγνοια της και οι υποχρεώσεις που έχει αφήσει ανεκπλήρωτες είναι η φροντίδα για τα ζωντανά, αυτά που μέχρι τώρα αποτελούσαν την πηγή ζωής των κατοίκων της, αφού είναι μια καθαρά κτηνοτροφική περιοχή. Τα λόγια της δείχνουν τη σχέση του ανθρώπου με τον τόπο που γεννήθηκε. Η έγνοια δεν σταματά στα χωράφια και τα ζώα, στην επιβίωση, νοιάζεται και για την καντήλα, δηλαδή την πνευματική ζωή.¹³¹

στίχοι (106-112)

»Θεέ μ'! Δείξον τη δύναμη Σ'! Χριστέ μ' ποίσον το θάμα Σ'!
Ποίσον με ποταμόπετραν βαρύν τη καταρράχτε,
Ποίσον με σπέλιας κατωθύρ' σην Γην καταχωμένον,
Ποίσον μ', αν θέλτς, μικρόν λιθάρ', αν θέλτς, ποίσον με Χώμαν.
Θεέ μ'... ποίσον με ίντιαν θέλτς... Μόνον σον τόπο μ' άφς με!

¹²⁹ Καρεπίδης, 2015, σ.167

¹³⁰ Παπαδόπουλος, 2012, σ.33

¹³¹ Καρεπίδης, 2015, σ.167-168 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.34

»Άφς με αδά να θάφκουμαι στον τόπον ντ' εγεννέθα,
σο μνήμαν όμπου έθαψα την μάνα μ' και τον κύρη μ'...».

Μια κραυγή απόγνωσης του ποιητή και μια σπαραχτική επίκληση στον Χριστό να δείξει τη δύναμή του και να κάνει το θαύμα του, δηλαδή να τον κάνει ποταμόπετρα, κατώφλι σπηλιάς, μικρή πέτρα, χώμα ή οτιδήποτε άλλο, αρκεί να θαφτεί στον τόπο που γεννήθηκε και έθαψε τους προγόνους του.¹³² Αυτό αποτελεί τον επίλογο, σύμφωνα με τον Καρεπίδη, της προσευχής-ικεσίας, που για ακόμη μία φορά αναδεικνύεται η σημαντικότητα της σχέσης που είχε ο άνθρωπος με τη γη του.¹³³

στίχοι (113-118)

Σίτα έλεγεν, σίτ' έκλαιγεν και σίτα ενεσύρνεν,
έρθεν και παραστέκει ατέν η καλοαδελφή ατς,
οικοκυρά η Γίμερα, ασά κοφρακοφώλια,
ασόν Αγιάννεν ντ' αρχινούν, κ' έρχουνταν ση Σαράντων...

Τα δάκρυα τουν ενώθανε, κ' εγέντανε ποτάμι...
κι εποταμίγαν σο ποτάμ', στην δακροχαλαρδιάν...

Στο ορεινό χωριό της Ίμερας υπήρχε η Μονή του Αγ. Ιωάννη του Βαπτιστή στη δύσβατη περιοχή Κορακοφώλια, ενώ η ονομασία Σαράντων παραπέμπει σε κάποια ενορία. Όπως στις σχέσεις των ανθρώπων, έτσι συμβαίνει και στην προσωποποιημένη Κρώμνη, στο πλευρό της οποίας προστρέχει η Ίμερα, μόλις τη βλέπει να κλαίει με αναφιλητά. Την αποκαλεί καλοαδελφή, γιατί ήταν δύο περιοχές γειτονικές.¹³⁴ Τα δάκρυά τους φαντάζουν σαν θολό ποτάμι έτοιμο να ξεχειλίσει. Η μοίρα τους είναι κοινή.¹³⁵

5^η Ενότητα

V

στίχοι (119-124)

¹³² Παπαδόπουλος, 2012, σ.35-36 . Καρεπίδης, 2015, σ.169

¹³³ Καρεπίδης, 2015, σ.169

¹³⁴ στο ίδιο, σ.169-171

¹³⁵ Παπαδόπουλος, 2012, σ.37

Η χαλαρδία εγρίλεψεν ολόεν την Ματσούκαν,
επέρεν την Λαραχανήν, ση Κουσπιδή εξύεν...
Εσειέν το Καπίκιοϊν, η Λιβερά 'χαλάεν,
έρθεν κα η Δανίαχα και ούλια τα χωρία,
ντ' ευρίουσαν δεξιά-ζερβά σα δύο τα ποτάμια,
... Εκεί έρθεν κι η Σουμελά, κι ο Βαζελώντς Αγιάννες.

Η προηγούμενη πλημμύρα δακρύων είχε επιπτώσεις και σε άλλες περιοχές. Από τις ψηλές οροσειρές κατεβαίνει προς τη θάλασσα, ξεχερσώνοντας τη Ματσούκα και παρασύροντας τη Λαχαρική. Ξεχύνεται σαν ποτάμι στην Κουσπιδή, συγκλονίζει το Καπίκιοϊ, γκρεμίζει τη Λιβερά και παρασύρει τη Δανίαχα. Από την ορμητικότητα του νερού δεν γλίτωσαν ούτε τα δύο ξακουστά μοναστήρια της Παναγίας Σουμελά και του Αγίου Ιωάννη του Βαζελώνα. Η ίδια εικόνα της τραγωδίας των ανθρώπων σε μια πορεία θανάτου κάτω από ακραία καιρικά φαινόμενα.¹³⁶

στίχοι (124-141)

Σην Ζύγαναν που έσανε και 'ς σο Κουλάτ π' εφάνθαν,
έρθαν και κοντοστάθανε και με τοι άλλτς ενώθαν,
ενώθαν τα κλαψίματα και τα μοιρολογίας,
κι εσκέπασαν τη ποταμί το βοετόν το άγρεν.

Απ' έναν-έναν σείσκουνταν, απ' έναν-έναν ρούζ'νε,
τοι χωρίων τα εγκλησιάς και τα καμπαναρία.
Τα καμπάνας ραγίσκουνταν, τα σήμαντρα τσακούνταν...
...Και κρούγγε χίλια σήμαντρα, και μύρια καμπάνας...

Τα ράσα εγκαλιάστανε, τ' υστερνόν την λαλίαν
ντ' εφήκανε τα σήμαντρα, ντ' εφήκαν τα καμπάνας,
και κάθε χτύπον έκρυσαν σα σπέλα τα βαθέα,
ν' ακούγγ' σήμαντρα «τη Χριστού» και την Λαμπρήν καμπάναν.

¹³⁶ Παπαδόπουλος, 2012, σ.39-41 . Καρεπίδης, 2015, σ.171-177

Ο Ήλεν να άφτ, το κερίν, κι ο Φέγγον τα καντήλας,
και τ' άστρα κι ο Αυγερινόν, ν' άφνε τα μανουάλια...
να λειτουργίουνταν οι Νέοι, οι Γέρ' που επεστάθαν
και οι Γυναίκ' και τα Μωρά, π' επέμναν και κ' ετάφαν...
και ούλ' εκείν', ση χαμονής σην στράταν που εθάθαν...

Όσοι ήταν στο βουνό της Ζύγανας και στο Κουλάτ ενώθηκαν με τους προηγούμενους και ένωσαν τα δάκρυα και τα μοιρολόγια. Ήταν τόσο έντονα που κάλυψαν το βουητό του ποταμού Πυξίτη.¹³⁷ Σείστηκαν και οι εκκλησίες των χωριών, ενώ τα καμπαναριά τους έπεφταν το ένα μετά το άλλο. Οι καμπάνες που ράγισαν και τα σήμαντρα των μοναστηριών που έσπασαν διατηρούνται ως σύμβολα στη μνήμη. Τα βουνά συμπάσχουν, αγκαλιάζοντας τον κάθε χτύπο των σήμαντρων, κρύβοντας και φυλάσσουντάς τον ως ιερό κειμήλιο στις βαθιές σπηλιές τους. Είναι το κύκνειο άσμα της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού στα μέρη εκείνα. Ο Ήλιος θα ανάβει το κερι, το φεγγάρι τα καντήλια, ενώ τα άστρα και ο Αυγερινός θα ανάβουν τα μανουάλια. Προσωποποιούνται τα κοσμικά στοιχεία που θα αναλάβουν καθήκοντα νεωκόρου στις εκκλησίες, σε μια λειτουργία την οποία θα παρακολουθούν όσοι έχουν θαφτεί στη γη αυτοί και όσοι χάθηκαν στις πορείες θανάτου.¹³⁸

6^η Ενότητα

VI

στίχοι (142-147)

Ενώθαν τα κλαψίματα και τα μοιρολογίας,
ενώθαν ούλ'... κι επήρανε τη ποταμί τον δρόμον...

Η στράτα παρεστένευεν και οι διαβάτ' κ' εχώρναν.
Σε κάθε βήμαν και ποδάρ' έρχουσαν κι άλλ' κ' ενούσαν,
ασά χωρία τα μικρά και τα κεφαλοχώρια,
ασά ψηλά, σα χαμελά, και ασά ποταμάκρα...

Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο, εδώ ο ποιητής βρίσκεται με την φαντασία του σε κάποιο ψηλό σημείο και παρακολουθεί την πορεία θανάτου, ενός ποταμού

¹³⁷Καρεπίδης, 2015, σ.180

¹³⁸Καρεπίδης, 2015, σ.180-181. Παπαδόπουλος, 2012, σ.42-43

ανθρώπων που ακολουθεί τη μοίρα του. Ο συνωστισμός είναι μεγάλος, γιατί κάθε λίγο προστίθενται οι κάτοικοι των μικρών και μεγάλων χωριών τής εμπορικά και κοινωνικά ακμάζουσας επαρχίας.¹³⁹ Ο Καρεπίδης, από την άλλη, αναφέρει πως η προσευχή της Κρώμνης στον Θεό δεν εισακούσθηκε, αναγκάζοντας στη ροή των γεγονότων τα χωριά, τις πόλεις και τα μοναστήρια να πάρουν τον δρόμο του ποταμού Πυξίτη, που οδηγεί στην Τραπεζούντα. Όμως, ο δρόμος διαρκώς στενεύει, καθώς εισχωρούν στην ανθρώπινη πορεία νέα πρόσωπα που έρχονται από τα γύρω χωριά.¹⁴⁰

στίχοι (148-151)

Η Σάντα η περήφανος, η δυσοποτισμέντσα,
οπίσ' ασήν Γαλίαναν μοιρολογά και έρται,
εντάμωσαν την Όλασσαν, ση Τρίχας το γεφύρι,
επέρνιζάνε το ποτάμ' και με τοι άλλτς ενώθαν...

Μαζί τους ενώθηκε, καθώς βγήκε μέσα από την ομίχλη, η Σάντα η περήφανη, που κέρδισε τον χαρακτηρισμό κυρίως από τη γενναία αντίσταση των παλληκαριών της στους Τούρκους. Ακολουθεί η Γαλίανα μοιρολογώντας, ενώ στο γεφύρι της *Τρίχας* ανταμώνουν την Όλασσα. Πέρασαν το ποτάμι με την ορμή τους για να συναντηθούν με τις άλλες πόλεις που προηγούνταν.¹⁴¹

στίχοι (152-162)

Εσκώθεν θρήνος και κλαυθμός την ώραν ντ' ενταμώθαν...
Τα δέντρα εχαμήλωσαν κι εντούναν τα κλαδία,
τα πέτρας ενεστέναζαν κ' έκλαιγαν τα ποτάμια,
κ' η Σουμελά, κι' ο Βαζελώντς κι' ο Περιστερεώτας
πάγνε 'μπροστά και ευλογούν, πάγν' από πίσ' και κλαίγνε.
... Κλαίγνε τα τόπς ντ' επέθαναν, τ' ανθρώπς π' εμαυροζήναν.

Έφτασαν απάν' σο Τουμπίν, κ' η θάλασσα εφάνθεν...
Ασό Τουμπίν ως το Γεφύρ' ο τόπον εγομώθεν,
Σταυρά και εξαπτέρυγα χρυσά και ασημένια...

¹³⁹ Παπαδόπουλος, 2012, σ.44

¹⁴⁰ Καρεπίδης, 2015, σ.182

¹⁴¹ Καρεπίδης, 2015, σ.182-185 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.47-48

και κ' έσανε μόνον χρυσά, έσανε και ξυλένια
μαύρα άμον τη Θανατή, τρανά άμον τη Χάρου.

Όταν συναντήθηκαν, ξέσπασε μεγάλος θρήνος, στον οποίο για ακόμη μία φορά συμμετέχει η φύση συμπάσχοντας. Τα δέντρα προσωποποιημένα οδύρονται σαν τους ανθρώπους, χαμηλώνοντας και χτυπώντας τα κλαδιά τους στο έδαφος.¹⁴² Οι πέτρες υποφέρουν και βγάζουν κραυγές θρήνου και αναστεναγμούς. Τα άψυχα συμπάσχουν με τη συμφορά του πρωταγωνιστή, όπως ο χορός σε αρχαία τραγωδία. Αναφέρονται τα τρία μεγάλα μοναστήρια, η Παναγία Σουμελά, ο Αγ. Ιωάννης Βαζελώνας και ο Αγ. Γεώργιος Περιστερεώτας. Είναι οι αδιαμφισβήτητοι ηγέτες. Δεν είναι μόνο θρησκευτικά κέντρα αλλά και πνευματικά, διότι διατηρούν σχολεία. Πηγαίνουν πότε μπροστά από τα πλήθη και τα ευλογούν και πότε πίσω και κλαίνε για τη συμφορά των πόλεων, των χωριών και των ανθρώπων.¹⁴³ Η πορεία δυστυχίας συνεχίζεται και φτάνουν πάνω στο λόφο του Μποζ-Τεπέ, που σημαίνει γκρίζος λόφος και βρισκόταν πάνω από την Τραπεζούντα. Από εκεί ατενίζουν τα θάλασσα που την ταυτίζουν με τη συμφορά και τον θάνατο. Ο λόφος έχει γεμίσει σταυρούς και εξαπτέρυγα, χρυσά, ασημένια και ξύλινα σε μαύρο χρώμα, το χρώμα του θανάτου.¹⁴⁴

στίχοι (163-169)

Αντικρύζει ατς η Θάλασσα, κι ανατρισάζ' το κύμαν.
Τ' αφρούς πίσσα εγέντανε, και το νερόν κατράμι...
Εσκέπασανε το γιαλόν σαντάλια και καράβια,
τα λαλάτσια τ' ακρογιαλί και τη γιαλού τα πέτρας
ούλα ανθρόπ' εγέντανε κι εξύαν σην Διαφούνταν,
εξύαν σον Αεγοργόρ, και σην Αεμαρίναν,
και κι' άλλο πλαν, σην 'Παπαντήν και σο παλέν το Μώλος.

Η θάλασσα σηκώνει ορμητικά κύματα, τα οποία όμως ανατριχιάζουν από το θέαμα των ανθρώπων, ενώ οι αφροί γίνονται μαύροι σαν την πίσσα και σκεπάζουν όλα τα καράβια του λιμανιού. Βλέποντας το θέαμα αυτό τα βότσαλα και οι πέτρες της ακρογιαλιάς μεταμορφώθηκαν σε ανθρώπινα φαντάσματα και όρμησαν στη

¹⁴²Καρεπίδης, 2015, σ.186

¹⁴³Παπαδόπουλος, 2012, σ.47-48

¹⁴⁴Παπαδόπουλος, 2012, σ.48 . Καρεπίδης, 2015, σ.187

Δαφνούνται. Ξεχύθηκαν στον χώρο όπου βρίσκονταν οι εκκλησίες του Αγ. Γρηγορίου, της Αγ. Μαρίνας, ο ναός της Υπαπαντής και στον Μώλο, όπου φορτώνουν τα πλοία. Ο Παπαδόπουλος παρομοιάζει την ανθρώπινη ροή με τις πορείες θανάτου, όπου οι άνθρωποι περπατούσαν αδιάκοπα χωρίς προορισμό, με μοναδικό «σκοπό» τον θάνατο από την εξάντληση, την πείνα, την αγωνιά και τις κακουχίες.¹⁴⁵

στίχοι (170-173)

Τ' Εξώτειχα η θάλασσα, άλλα κουνίζ' καράβια
άλλα σαντάλια έραξαν σ' έρημον το γιαλόν ατς...
και το φαρδύν και το πλατύν εκείνο περιγιάλι
κ' εφάινουτον ασοί ανθρώπς, π' εξέγκαν τα καράβια...

Ο ποιητής επικεντρώνεται στη θάλασσα όπου θα συντελεστεί ο επίλογος, με τα καράβια που έρχονται, για να παραλάβουν τους ξεριζωμένους και να τους μεταφέρουν στην Ελλάδα. Η θάλασσα, έξω από τα κάστρα της πόλης, είναι εξοργισμένη με την αδικία, με τη συγκέντρωση τόσο μεγάλου αριθμού караβιών και ανθρώπων. Τόσοι πολλοί ήταν οι άνθρωποι και τα καράβια, που, παρότι ο γιαλός ήταν φαρδύς και ευρύχωρος, δεν φαίνεται πλέον από τους πολλούς απελπισμένους ανθρώπους που αποβίβάστηκαν.¹⁴⁶

στίχοι (174-177)

Εκεί άραξεν το Σινάπ', τοι караβιών η μάνα
εκεί άραξεν το Σαμψόν το θαλασσοδαρμένον·
έμπρια έσ' την Αμάσειαν κι' οπίσ' έρται η Μπάφρα
με τ' ούλια τα αρχοντικά τη κάμπου τα χωρία.

Στην ίδια θάλασσα προσάραξαν και τα καράβια που ήρθαν από όλα τα λιμάνια του Πόντου. Από τη Σινώπη, που σε καιρό ειρήνης διακρίνονταν για το θαλάσσιο εμπόριό της. Από τη Σαμψούντα, η οποία στο παρελθόν γνώρισε πολλές συμφορές,

¹⁴⁵ Παπαδόπουλος, 2012, σ.49 . Καρεπίδης, 2015, σ.187-188

¹⁴⁶ Καρεπίδης, 2015, σ.188 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.50

αλλά και από την Αμάσεια και την Μπάφρα, που διακρίνεται για τα αρχοντικά της και τα όμορφα χωριά του κάμπου της.¹⁴⁷

στίχοι (178-183)

Η Ορτού η πεντάμορφη η χρυσονοικοκύρα,
η Ούνγια το θαλασσοπούλ', η Ούνγια η μικρέσσα,
η Κερασούντα η γλοερή, η λεφτοκαρομάνα,
η Τρίπολη που στέκ ψηλά, τη θάλασσας αφέντρια
η Ελεβή το ήσυχον μικρόν θαλασσοχώρι
τα Πλάτανα με το τρανόν και ξακουστόν λιμάνι...

Στον κατάλογο των πόλεων που πήραν τον δρόμο της προσφυγιάς προστίθενται οι παραθαλάσσιες πόλεις, η Ορντού, η Οινόη, η Κερασούντα, η Τρίπολη, η Ελεβή και τα Πλάτανα. Όλες αυτές οι πόλεις ήταν φημισμένα λιμάνια, με ανεπτυγμένη ναυτιλία, κέντρα εμπορίου και πολιτισμού του ελληνισμού του Πόντου.¹⁴⁸

στίχοι (184-187)

Ούλια ατά τ' ατίμετα, τ' άξια χρυσοπούλια,
άμον κορόνας, ντ' έδεξεν ο λίβας κ' η φουρτούνα
έφυγαν, έρθαν, 'κάτσανε 'ς σ' Εξώτειχας στην στράταν,
στην στράταν τη Καστρόπορτας, ντο σύρ' κ' εμπαιν' στον Κάστρεν.

Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο, όλες οι αναφερόμενες πόλεις, που ήταν τα στολίδια του Πόντου, διώχθηκαν από τον καυτό άνεμο της συμφοράς και την τρικυμία και στάθηκαν έξω από τα κάστρα.¹⁴⁹ Ο Καρεπίδης αναφέρει ότι οι παραλιακές πόλεις προσέτρεξαν στην Τραπεζούντα για βοήθεια και έτσι βρέθηκαν στη συνοικία Εξώτειχα, στον δρόμο που οδηγούσε μέσα στο κάστρο. Ως προς τον τρόπο εκδίωξής τους παρομοιάζονται με κοράκια κυνηγημένα από τον λίβα και τη φουρτούνα. Υπάρχει, δηλαδή, μια αντίθεση, στην αρχή αποκαλούνται χρυσοπούλια και στη συνέχεια αναφέρονται ως κοράκια. Αυτό γίνεται, γιατί το κοράκι προμηνύει θάνατο και συγκεκριμένα ατιμωτικό θάνατο. Η απώλεια της γενέτειρας σήμαινε

¹⁴⁷ Καρεπίδης, 2015, σ.189 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.53-54

¹⁴⁸ Παπαδόπουλος, 2012, σ.53-54 . Καρεπίδης, 2015, σ.197-203

¹⁴⁹ Παπαδόπουλος, 2012, σ.54-55

απώλεια του παρελθόντος, εξαφάνιση της ίδιας της ύπαρξης και βίωση ενός κενού. Αυτή η απώλεια χαρακτηρίζεται ως λίβας και φουρτούνα. Η φουρτούνα συνδέεται με την κακοκαιρία και ο λίβας με την έλλειψη υγρασίας στο έδαφος, που καταστρέφει τις καλλιέργειες. Οι αλλαγές του καιρού και η έλλειψη τροφής είναι οι δύο βασικές αιτίες που οδηγούν τα πουλιά στην αποδημία. Σε ανάλογο αδιέξοδο βρέθηκαν οι άνθρωποι σύμφωνα με τον ποιητή.¹⁵⁰

7^η Ενότητα

VI

στίχοι (188-192)

Ο Αε-Σάββας κρυφοκλαίει, κι' Αε-Φίλπον στενάζει
όνταν ελέπ'νε να σουμών' τ' άκλερα τα καράβια
π' είχαν πανία ολόμαυρα, σκοινία οφειδένια,
π' είχαν κατάρτια άμον σταυρά, μαύρα κι' αραχνιασμένα,
π' έρθαν ασήν Ανατολήν, με θάνατου παντέραν.

Ο Άγιος Φίλιππος και ο Άγιος Σάββας είναι δύο ναοί της Τραπεζούντας. Ο ποιητής εισάγει τη σκηνή του αποχωρισμού των ανθρώπων από τις πατρογονικές τους εστίες εμφανίζοντας τους δύο αγίους δακρυσμένους. Οι άγιοι λυγίζουν αντικρίζοντας τα καράβια που πλησίαζαν για τη μεταφορά των προσφύγων στην Ελλάδα. Τα καράβια είναι και αυτά δυστυχημένα, τα πανιά τους είναι μαύρα, τα σχοινιά τους σαν φίδια και τα κατάρτια σαν μαύροι σταυροί γεμάτοι αράχνες, οι οποίες συνδέονται με την εγκατάλειψη. Ήρθαν από την Ανατολή με υψωμένη τη σημαία του θανάτου, αφού ο ξεριζωμός από τα πατρογονικά εδάφη είναι πνευματικός θάνατος.¹⁵¹

Κατά τον Καρεπίδη, ο οποίος παραθέτει κείμενα του χρονικογράφου Μ. Πανάρετου, ο Αγ. Σάββας χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν ως χώρος εξορίας, ενώ ο ναός του Αγ. Φιλίππου, αφού υπήρξε μητροπολιτικός ναός της πόλης για κάποιο διάστημα, μετατράπηκε σε τζαμί. Επομένως, η αναφορά των δυο ναών συνδέεται με σκοτεινές στιγμές της ιστορίας της πόλης.¹⁵²

¹⁵⁰ Καρεπίδης, 2015, σ.203-204

¹⁵¹ Παπαδόπουλος, 2012, σ.56

¹⁵² Καρεπίδης, 2015, σ.205

στίχοι (193-196)

Το πορτοκαλολείβαδον, το πράσινον το Ρίζιον,
εφήκεν τα νεράτζια θε, τα χρυσά πορτοκάλια,
ετυλίγεν τα φύλλα τουν, σάββανα μυρωμένα,
κ' έρθεν με τ' άλλτς, έρθεν με τ' ούлтς, σο μαύρον τ' ακρογιάλι.

Σειρά έχει η παραλιακή πόλη Ριζούντα, ξακουστή για τα πορτοκάλια και τα νεράντζια της. Αυτά που κάποτε, σύμφωνα με τον Καρεπίδη, ήταν κινητήριος δύναμη της περιοχής γίνονται τώρα σάββανα και τυλίγουν τους πεθαμένους κατοίκους της κυριολεκτικά ή συναισθηματικά.¹⁵³ Η εικόνα να τυλίγονται οι κάτοικοι με τα φύλλα των δέντρων, σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο, σήμαινε ότι κατέφθασαν οι παραγωγοί πορτοκαλιών στο λιμάνι της Δαφνούντας.¹⁵⁴

στίχοι (197-200)

Έρθανε και τα Σούρμενα, με τα πολλά καΐκια,
με τοι πολλούς τοι ξενητειάντς, με τοι καλούς ψαλτάδες
έρθανε και εξύγανε, κι εγόμωσαν τα στράτας,
κ' ενώθανε με τ' αλλουνούς, π' έρθαν ασά ραχία...

Καταφύγιο στην Τραπεζούντα ζητάνε και τα Σούρμενα, γνωστά για τους καλλίφωνους ψάλτες τους.¹⁵⁵ Έρχονται με καΐκια κάτοικοι ξενιτεμένοι, καλοί ψαλτάδες και όλοι μαζί πεζοί γεμίζουν τους δρόμους. Εκεί ενώθηκαν με άλλους που ήρθαν από τα ορεινά μέρη και βρίσκονταν στο λιμάνι.¹⁵⁶

στίχοι (201-206)

Ν' αοιλί εμέν... να βαί εμέν... ντο είν' ατά ντ' ελέπω!

Ούλ' απέλεκαν τον γιαλόν κι εφήκαν τα τουμπία·
εκείν' π' έγκεν Ανατολή, κι άλλ' π' έφερν η Δύση,
εκείν' π' έρθαν ασά ψηλά, κι άλλ' ασά θαλασσάκρια,

¹⁵³ Καρεπίδης, 2015, σ.207

¹⁵⁴ Παπαδόπουλος, 2012, σ.58

¹⁵⁵ Καρεπίδης, 2015, σ.210

¹⁵⁶ Παπαδόπουλος, 2012, σ.58

π' έρθαν ασά γειτονοτόπς, και ασά σιμοχώρια,
ενώθανε και έβαλαν σην μέσ' την Τραπεζούνταν...

Συνεχίζεται η περιγραφή της συγκέντρωσης των κατοίκων από τα διάφορα μέρη του Πόντου. Άλλοι άφησαν τον γιαλό, άλλοι ορεινά μέρη, άλλοι ήρθαν από Ανατολή και από Δύση, ενώ ζούσαν ήρεμα στα χωριά τους. Ενώθηκαν και στη μέση έβαλαν την Τραπεζούντα. Ακόμη μία φορά φαίνεται ότι η κάποτε πανίσχυρη Τραπεζούντα αποτελεί το καταφύγιο τους.¹⁵⁷

8^η Ενότητα

VIII

στίχοι (207-217)

Η Τραπεζούντα, η κυρά, Βασίλισσα κ' αφέντρια
σιλέχρονος νοικοκυρά και πάντα νέησα νύφε,
δοξασμέντσα και ξακουστή κ' ελεύτερη και σκλάβα,
...τα μαλλία τς εξάσπρισαν, τ' ομμάτια τς εθολώθαν
την ώρα ντο εντίκρυσεν απόσα... καμονάντας...

Μαύρα εφόρνεν λώματα, μαύρον μαντήλ' σ' ωμία τς,
μαύρον ζωνάρ' σην μέσεν ατς, και κόκκινα σαντάλια...

Εγκαλιάστεν ατς ουλουνούς, με την ψην και τ' ομμάτια,
κι αμίλετοι κ' εκείν' κι' Ατέ, σα κάστρια ανεφόρτσαν.
Εποίκαν τόπον, ένοιξαν κ' Εκείνε εμπροδέβεν,
ψηλή, λεγνή, περήφανη, Λαραχανής ελάτη...

Ελεγειακή χαρακτηρίζει την αφήγηση ο Παπαδόπουλος, με επίκεντρο την ένδοξη ιστορία της Τραπεζούντας, της βασίλισσας, της χιλιόχρονης νοικοκυράς, της δοξασμένης νύφης, που άσπρισαν τα μαλλιά της και θόλωσαν τα μάτια της από τις δοκιμασίες και τους καημούς. Είναι χιλιόχρονη, δηλαδή πανάρχαια πόλη, γιατί ιδρύθηκε πριν από 2500 χρόνια, αλλά είναι και βασανισμένη, όπως μαρτυρούν τα μαύρα ρούχα της, η μαντίλα στον ώμο και η μαύρη ζώνη στη μέση της, ενώ τα πέδιλα

¹⁵⁷ Παπαδόπουλος, 2012, σ.58 . Καρεπίδης, 2015, σ.211

στα πόδια της είναι κόκκινα στο χρώμα του αίματος. Σαν στοργική βασίλισσα αγκάλιασε όλες τις πόλεις και άρχισαν να ανηφορίζουν, πρώτη η Τραπεζούντα, ψηλή και περήφανη σαν τα πανύψηλα έλατα της Λαραχανής. Μια εικόνα που αποτυπώνει ενδεχομένως και το πληθυσμιακό μέγεθος της Τραπεζούντας.¹⁵⁸

Κατά τον Καρεπίδη, η νύφη ενσαρκώνοντας την ακραία έκφραση ομορφιάς και πολυτέλειας τις μέρες πριν το γάμο όφειλε να έχει καλυμμένο το πρόσωπο μέχρι τα μάτια με πέπλο και να μένει αμίλητη, ανέκφραστη και με χαμηλωμένο το βλέμμα. Η Τραπεζούντα έχει όλα τα χαρακτηριστικά της νύφης του Πόντου, είναι μια ζωντανή-νεκρή. Είναι *ελεύθερη και σκλάβα*, γιατί, παρότι κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς, διατήρησε ελεύθερο το φρόνημα των κατοίκων της. Τέλος, στην εξωτερική της περιγραφή κυριαρχεί το μαύρο χρώμα, υπογραμμίζοντας τα βάσανα που πέρασε και το πένθος που ζει τώρα. Ενώ το κόκκινο στα παπούτσια της ήταν πάντα σύμβολο γονιμότητας και αναγέννησης και υπήρχαν γαμήλια έθιμα του Πόντου, σύμφωνα με τα οποία έβαφαν τα παπούτσια της νύφης με αίμα κόκορα ή κριαριού στο κατώφλι του σπιτιού, ώστε να λάβει τη δύναμη της αναζωογόνησης ως εφόδιο για τη νέα της ζωή. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, μπορεί να υποθέσουμε ότι ο ποιητής ίσως προσδοκούσε κάποια μελλοντική αναγέννηση της πόλης από τις στάχτες της.¹⁵⁹

9^η Ενότητα

IX

στίχοι (218-236)

Από Θεού ερχίνεσαν να κρούγνε τα καμπάνας,
χωρίς Δεσπότη διαταγήν και Διάκου συνεργίαν...
Αγέρτς κ' η Θεοσκεπάστος και η Αγία Μαρίνα
ερχίνεσαν με τα μικρά, τ' ελαφρά καμπανόπα.
Με τα βαρέα, τα τρανά τ' Εξώτειχα Αγιάννες,
εβρόντεσεν Αε-Γοργόρτς, Αε-Βασίλτς βουΐζει,
Υπαπαντή και ο Χριστόν, κι Αε-Γιάννες τη Διαφούντας...

Εξέγκεν λάμπιν θεϊκόν, τ' Αγια-Σοφιάς ο τρούλον
ο Άγιος Ευγένιος έλαμψεν άμον Ήλες,

¹⁵⁸ Παπαδόπουλος, 2012, σ.60-61

¹⁵⁹ Καρεπίδης, 2015, σ.212-213

Αστράφτ' η Χρυσοκέφαλος κι αντιφεγγίζ' το Κάστρεν,
Αε-Φίλπον λαμποκοπά κ' η θάλασσα ασημούται...

Τ' Ελεούσας αποθαμμέν', έψανε τα κερία...
και τ' Αε-Σάββα φώταξεν, μονάχον η καντήλα...
Τα ρημοκλήσια τα μικρά, κι ούλια τα παρεκκλήσια
εφώταζαν... κι εφώτιζαν... στην Γην εγένταν άστρα...

Καμπάνας μικρά και τρανά, ούλια έναν εγένταν.
Έναν καμπάναν κρεμαστόν απάν' στην Τραπεζούνταν...
Και κρούει... και κρούει...βροντά...και κλαίει...
Σ' έναν Αγοίκον Λείμψανον, αγοίκον κλαίει καμπάνα...

Στην ένατη ενότητα λέει ότι ξαφνικά αρχίζουν να χτυπούν οι καμπάνες, σαν θεϊκό θαύμα, χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση. Πρώτα οι μεγάλες καμπάνες και ακολουθούν οι μικρές, ήχος βαρύς και βροντερός ανάμεικτος με ήχους ανάλαφρους και αέρινους. Καθώς χτυπούν οι καμπάνες, ο τρούλος της Αγ. Σοφίας της Τραπεζούντας έβγαλε μια λάμψη, όπως και ο Αγ. Ευγένιος, που η λάμψη του φάνηκε σαν τον ήλιο. Η Παναγία Χρυσοκέφαλος αντανακλά μια λάμψη πάνω στα τείχη του κάστρου, ο Αγ. Φίλιππος ακτινοβολεί και η θάλασσα βάφεται ασημένια. Το φως κυριαρχεί στη σκηνή. Στην εκκλησιαστική μας παράδοση το ανέσπερο φως είναι φως εσωτερικό, βιώνεται ως πνευματική εμπειρία μέσα από την προσευχή. Η πένθιμη εικόνα αλλάζει. Οι πεθαμένοι της ιεράς μονής της Αγ. Ελεούσας άναψαν τα κερία, η μεγάλη καντήλα του Αγ. Σάββα φωτοβόλησε και τα παρεκκλήσια της περιοχής φώτισαν σαν άστρα. Ταυτόχρονα όλες οι καμπάνες έγιναν μία, που αιωρείται πάνω από τον ουρανό της Τραπεζούντας και χτυπάει θρηνητικά με έναν θρήνο αντάξιο του άγιου και ηρωικού λειψάνου της βασίλισσας.¹⁶⁰ Η καμπάνα και το καμπαναριό συμβολίζουν τον θάνατο, την απώλεια και τη διατήρηση της εικόνας στη μνήμη. Είναι η συλλογική μνήμη, αυτή που περιέχει το ιστορικό παρελθόν κάθε λαού.¹⁶¹

10^η Ενότητα

X

¹⁶⁰ Παπαδόπουλος, 2012, σ.65-66

¹⁶¹ Καρεπίδης, 2015, σ.214-215

στίχοι (237-241)

Ακόμαν έτον μεσημέρτς κ'ερούξεν η σκοτία.
Ούλια μαύρα εγέντανε σην Γην και σα Ουράνια,
εβζύγαν τ' άστρια τη Νυχτός, και τ' άστρεν της ημέρας,
και οι ανθρόπ' εφάινουσαν φαντάσματα κ' ισκιάδες
και νια λαλίαν έκουγες, σιντζίαν...για ανιάσμιαν...

Εδώ επισημαίνεται ότι, παρότι ήταν μεσημέρι, απλώθηκε παντού σκοτάδι, όλα σκοτεινίασαν στη γη και στον ουρανό και οι άνθρωποι φαινόταν σαν σκιές και φαντάσματα που ούτε μιλούν ούτε αναπνέουν. Εμφανίζεται το δίπολο φως-σκοτάδι, που υποδηλώνει τον αγώνα ζωής και θανάτου. Το φως συμβολίζει τη ζωή, ενώ το μεσημέρι είναι το αποκορύφωμα της μέρας και άρα της ζωής. Το σκοτάδι συνδέεται με το πένθος και με τον θάνατο. Οι απλοί άνθρωποι πίστευαν ότι έφερνε μαζί του κακά πνεύματα, για τον λόγο αυτό απέφευγαν να κυκλοφορούν τη νύχτα. Τα αστέρια της νύχτας και της μέρας έσβησαν. Όταν λάμπουν τα αστέρια, είναι προμήνυμα καλοκαιρίας και ευχάριστων εξελίξεων, αν όμως σβήσουν, προμηνύονται δυσάρεστα συμβάντα. Ο ήλιος είναι η ζωογόνος δύναμη που διαλύει το σκοτάδι, ενώ η απουσία του ταυτίζεται με το κακό και τον θάνατο.¹⁶²

στίχοι (242-250)

Έφτασαν στον Καστρότοιχον... Ερχίνεσαν ν' εμπάινε...

Τρανόν φωνήν, τρανόν βοήν, αέρας εγομώθεν.
Σην αρχήν άμον ντο μουγκρίζν' τα βούδια απέσ' σην Δύσαν
ύστερα άμον Θάλασσας βοετόν και φουρτούνα...
άμον τα ράχια στον σεισμόν ντο ρούζνε και κυλίουν...
Άμον χίλια βροντέματα και χίλια χαλαρδίας...

Τρανόν φωνήν... Τρανόν βοήν... ανθρόπ' ωτίν ντο έξεν...
Εξέβεν και εσκέπασεν, το κλάμαν τη καμπάνας...

Τρανόν φωνήν... Τρανόν βοήν... Οργή... και Παρακάλια...

¹⁶²Καρεπίδης, 2015, σ.215-216 . Παπαδόπουλος, 2012, σ.67

Στο απόσπασμα αυτό πρωταγωνιστής γίνεται πλέον το ανώνυμο πλήθος. Οι άνθρωποι/σκιές φτάνουν στα τείχη της Τραπεζούντας και εισέρχονται στην πόλη. Εκείνη τη στιγμή δυνατή βοή και φωνές απλώθηκαν στον αέρα, που αποτυπώνονται από τον ποιητή με τη χρήση τεσσάρων παρομοιώσεων. Η βοή μοιάζει με μουγκρητό βοδιών μέσα στην ομίχλη, σημάδι διατάραξης της ήρεμης ζωής που συμβολίζουν τα βόδια. Μοιάζει με βουητό ταραγμένης θάλασσας και θαλασσοταραχή, που είναι σημάδια συμφοράς. Μοιάζει με πάταγο που προκαλείται από πτώση βράχων, όταν γίνεται σεισμός. Μοιάζει, τέλος, με κρότο από χίλιες βροντές και χίλιες πλημμύρες. Οι τέσσερις παρομοιώσεις εμπεριέχουν φυσικά φαινόμενα, που υπερβαίνουν τις δυνάμεις του ανθρώπου. Κλείνει λέγοντας ότι η φωνή ήταν τόσο δυνατή, που η έντασή της σκέπασε το κλάμα της καμπάνας που αιωρούνταν πάνω από την Τραπεζούντα.¹⁶³

στίχοι (251-271)

«Ανοίξτεν νέα μνήματα και παλαιά ταφία,
ανοίξτεν σιδηρόπορτας τη Άδ' αραχνιασμένα.
Ανοίξτεν κλειστά στόματα, δίχως γλώσσαν και χείλα
ανοίξτεν χέρια άκλερα και αγκάλιας οστουδένια...
έσκέρται τ' αίμαν το χουλέν, ντ' εφέκετεν σον κόσμον...

»Ο Θάνατον και η Ζωή, αγκαλιασμέν' ας κείνταν...

»Μανάδες που εφήκετεν πόρτας καρακωμένα,
Κυρούδες που περμένε σας, ακόμαν τ' ορφανά σουν
Αδελφόπα που κλαίγ'νε σας αδέλφια κι αδελφάδες,
Παιδιά που εφέκετεν έκλερους Κύρ' και Μάναν...
Άντρα, π' εφήκες άχαρον και χόραν την γυναίκα σ',
Κοδέσπενα πι' απώλεκες τον σύντροφο σ' σην χώραν.
»Ούλ' που εσέβετεν σην Γην, κι εσέβετεν σο χώμαν,
σο χώμαν, τη Γενηάς εσουν κτήμαν, καιρούς και χρόνια,
πάππον προς πάππον, ελαφρόν, γονέον προς γονέον...

¹⁶³ Παπαδόπουλος, 2012, σ.67-68 . Καρεπίδης, 2015, σ.216-217

κληρονομία ασόν Θεόν και ασά γονικά σουν,
το χώμαν ντ' επερμένε σας, κι εμάς πα επερμένεν...

»Σκωσέστε ατο, με το κιφάλ' με τα στουδένια ωμία,
σειστ' ατο με τα γόνατα, με τη χερί τα στούδια...
κι εβγάτεν ασά μνήματα, εβγάτ' α σα ταφία...
Εβγάτεν οι αποθαμέν'... Οι ζωντανοί θ' εμπαινέ...

Η πομπή βρίσκεται μπροστά στα μνήματα και βγάζει κραυγή απόγνωσης. Ζητά, όπως ο Χριστός στην Ανάσταση του Λαζάρου, να ανοίξουν οι σιδερένιες πόρτες του Άδη. Γιατί ήρθε η ώρα να βγουν οι νεκροί από τους τάφους, για να μπουν οι ζωντανοί, το ζεστό αίμα. Με ποιητικό τρόπο παρουσιάζεται η τελική φάση της γενοκτονίας. Η μόνη λύτρωση για τους ζωντανούς είναι να βρεθούν στον τάφο, κοντά σ' εκείνους που έφυγαν από τη ζωή, να συνυπάρξουν αγκαλιασμένοι ο θάνατος και η ζωή. Για αυτό αναφέρει με τη σειρά όλους τους νεκρούς που βρίσκονται εκεί, μανάδες, πατεράδες, αδέρφια και αδελφές, παιδιά, γονείς και συζύγους. Όλοι αυτοί ανήκουν σ' αυτόν τον τόπο, που είναι φυσική κληρονομιά από τον Θεό και τους προγόνους τους και τώρα πρέπει να τον εγκαταλείψουν. Τώρα πλέον ο κοινός τόπος για ζώντες και νεκρούς είναι το νεκροταφείο.¹⁶⁴

στίχοι (272-297)

»Εγέντονε Συντέλεια, Δευτέρα Παρουσία...
Εχπάγαν κ' εκρεμίγανε τα δέντρα ασά ρίζας
η ρίζα εγέντονε κορφή, και η κορφή σο χώμαν...
Απάν' αφκά εγύρτσανε τα ράχα και τα κάμπους...
Τα ποτάμια εκλώστανε, πάγν σα πεγαδομάτια.

»Δέχν' ασό σπίτια τουν τ' ανθρώπς, τ' Άγς ασά εγκλησίας
και νια σα σπέλα αφίν' εμάς και νια σα ρασορμία,
νια σα ομάλα τ' ήμερα, και νια σ' ορμάνα τ' άγρα.

¹⁶⁴ Παπαδόπουλος, 2012, σ.68-69

»Ουρανόν επεδέβε μας, κ' η μαύρη Γη 'κί σκών' μας...
η Θάλασσα επέμνε μας, το πέλαγος περιμέν μας...

»Η μαυρο-θάλασσα υγρόν, κι' ο βυθόν δίχως χώμαν,
εκεί ταφίν κι' ανοίγεται, μνήμαν κι' στερεούται,
εκεί κερι κι' άφκεται, θυμίαμαν 'κί καίει
μνημόσυνον κί γίνεται, και σταυρόν πού να καρφούται...
»... Κ' εμείς θέλομε σο ταφίν, αμόν κ' εσάς να κείμες...
το χώμαν ντ' εγκαλιάστε σας, εμάς πα να σκεπάζ' μας...
η βρεσή τ' Ουρανού εμούν, να ρούζ' και να δροσίζ' μας...
Ο Ήλεν τη ρασί εμούν ν' εβγαίν' και να χουλαίν' μας
να πρασινίζ' το κοιμητήρ', να σκουτουλίζ' το χώμαν,
μανουσιάκια την Άνοιξιν, τουτουγιάδες το Θέρος,
μάραντα τον Μοθόπωρον, τον Σειμωγκόν λιβάνι...

»Τζίζτε μας Εσείν... Τζίζτε μας... το αίμαν εσούν είμες...
Βασιληάδες κι Αρχιερείς, Όσοι κι Αγιασμένοι
Ποισέστεν τόπον και σ' εμάς... ν' εμπαίνομε να κείμες...
Για 'βγάτεν και αφήστε μας εύκαιρα τα ταφία.

»Εβγάτεν οι αποθαμμέν' ... οι ζωντανοί... θ' εμπαίνε...».

Η καταστροφή φτάνει στην κορύφωση, τη συντέλεια του κόσμου, διαταράσσεται η φυσική τάξη των πραγμάτων, εκτυλίσσονται βιβλικές σκηνές και εικόνες από την αναπαράσταση της Δευτέρας Παρουσίας. Τα δέντρα ξεριζώνονται και αναποδογυρίζουν με τις ρίζες στον ουρανό και την κορφή στο χώμα. Ανατρέπονται τα βουνά και οι κάμποι, ενώ τα νερά των ποταμών στρέφονται προς τις πηγές τους. Οι άνθρωποι εκδιώκονται από τα σπίτια τους και οι άγιοι από τις εκκλησίες.¹⁶⁵

Ο Καρεπίδης αναφέρεται στην προσπάθεια των ζωντανών να παραμείνουν στον τόπο τους ικετεύοντας τους νεκρούς. Αποδιωγμένοι από γη και ουρανό, το μόνο που τους μένει είναι η θάλασσα, όμως εκεί δεν έχει χώμα, για να σκάψεις τάφο, να χτίσεις

¹⁶⁵ Παπαδόπουλος, 2012, σ.72 . Καρεπίδης, 2015, σ.219-220

μνήμα και να καρφώσεις σταυρό, δεν μπορείς να ανάψεις κεριά και θυμίαμα, μνημόσυνο να κάνεις. Γι' αυτό ζητάν να τους δώσουν τόπο ταφής επικαλούμενοι τη συγγένεια αίματος.¹⁶⁶ Ο διάλογος συνεχίζεται με τους ζωντανούς να καλοτυχίζουν τους νεκρούς που έχουν μνήμα και εκδηλώνοντας την επιθυμία να το μοιραστούν. Το μόνο που ζητούν οι ζωντανοί είναι ένα κανονικό μνήμα, να τους σκεπάζει το χώμα, να τους καταβρέχει η βροχή, ο ήλιος να τους ζεσταίνει και να ευωδιάζουν τα αγριολούλουδα και το λιβάνι. Η αρχική παράκληση των ζωντανών είναι να μοιραστούν το μνήμα με τους νεκρούς, αλλά στη συνέχεια ζητάν να βγουν οι πεθαμένοι, για να μπουν οι ζωντανοί.¹⁶⁷

11^η Ενότητα

XI

στίχοι (298-323)

Ο λόγον κ' ετελείωσεν και η βοή κ' εστάθεν·
έστραψεν και εβρόντεσεν και το κάστρεν εσειέν...

Απάν ασόν Καστρότοιχον, κι απάν' ασό παλάτι,
τη Παναγίας το Ζωνάρ' τ' εφτάχρωμον επλώθεν
και έλαμπεν η Θάλασσα, η Γη και τα Ουράνια.

Απέσ' κι απάν σα χρώματα, στην μέσ' τη φωτασίας
φάνθεν η Χρυσοκέφαλος με τον Χριστόν σα χέρια.
Μαργαριτάρια έλαμπαν στην άκριαν τ' ομματία τς
ντ' εγύριζαν και ολουνούς ετέρνανε θλιμμένα
κι' ολόγερα τς, επέταναν χίλιοι μύροι αγγέλοι..

Ερούξαν ούλ' σα γόνατα, κ' εποίνανε μετάνοιας.
Εψάλνανε το «Ωσανά» και το «Τη Υπερμάχω...».
Εντάμαν ψάλνε κι οι αγγέλ'. Και ξαν κρουν τα καμπάνας...
...Κι ακούγεται από ψηλά, ψηλά ασά Ουράνια,
έναν φωνήν, τρανόν φωνήν, σαν απ' αγγέλου στόμαν.

¹⁶⁶Καρεπίδης, 2005, σ. 219-220

¹⁶⁷Παπαδόπουλος, 2012, σ.73

«Αποθαμμέν' θα απομέν', αδά όπου ετάφταν
χιλιάδες χρόνα φύλακες, και μέρες μυριάδες...
και άλλα τόσα κι αν διαβαίν', θα μέν' και θα περμένε,
θα αναμένε την Λαμπρήν και το Χριστός Ανέστη...
Θα αναμέν' τον γυρισμόν και τη Ξενητεμένε.

»Εσάς αλλού θα στείλω σας, άλλο λαλεί σας χώμαν...
άλλο γραμμένον έχετεν, κ' η Μοίρα σουν έν' άλλο.

»Με την ευχή μ'... Με την ευχή μ'... και με την ευλογία μ'...
Σο καλόν και ο δρόμος σουν, ομάλ' και μέλ' και γάλαν
Ο δρόμον ντο ευλόγησα, η Στράτα ντο ευθέθα
Θα έν' στράτα και γυρισμού κι Όρομαν Ξενητέα».

Πριν ολοκληρωθεί η παράκληση προς τους νεκρούς, φωτίστηκε ξαφνικά ο ουρανός από αστραπές και βροντές και σείστηκε το κάστρο. Την ίδια στιγμή φωτίστηκε η θάλασσα και η γη μέχρι τον ουρανό και πάνω από τα τείχη απλώθηκε η ζώνη της Παναγίας με τα επτά χρώματα του ουράνιου τόξου, σημάδι ειρήνης και ηρεμίας μετά την καταστροφή. Ο Κτενίδης με το ουράνιο τόξο και τη φωταψία προετοιμάζει την άφιξη της Παναγίας της Χρυσοκέφαλου με τον Χριστό στα χέρια της, η οποία την περίοδο των Κομνηνών ήταν ο μητροπολιτικός ναός της Τραπεζούντας και ο χώρος στέψης αυτοκρατόρων και ενταφιασμού ηγεμόνων. Η ονομασία της οφείλεται στον επιχρυσωμένο τρούλο. Τα μαργαριταρένια στολίδια στα μάτια της μπορεί να είναι δάκρυα για τον ανθρώπινο πόνο.¹⁶⁸

Η πανηγυρική εμφάνιση της Παναγίας με το επτάχρωμο ζωνάρι, με τη συνοδεία των Αγγέλων, με το σταμάτημα της οχλαγωγίας και με τις γονυκλισίες του πλήθους, αλλάζει ριζικά την εξέλιξη. Ανακοινώνει πως οι πεθαμένοι θα μείνουν για πάντα εκεί ως φύλακες, προσδοκώντας την ημέρα της επιστροφής του ξενιτεμένου, ενώ ο προορισμός των ζωντανών είναι προς κάποια άλλη πατρίδα. Τους δίνει την ευχή και την ευλογία της και τους συμβουλεύει να είναι αισιόδοξοι, γιατί η πορεία που θα ακολουθήσουν θα είναι μαζί και πορεία γυρισμού, όπως το όνειρο που έχει μέσα του

¹⁶⁸ Παπαδόπουλος, 2012, σ.74-75 . Καρεπίδης, 2005, σ. 221

ο ξενιτεμένος.¹⁶⁹ Στα λόγια αυτά κορυφώνεται ο πόθος, η νοσταλγία και ίσως η επιρροή του ποιητή από τη Μεγάλη Ιδέα, ότι ο ξεριζωμός δεν θα είναι μόνιμος, αλλά κάποια στιγμή θα υπάρξει επιστροφή.¹⁷⁰

12^η Ενότητα

XII

στίχοι (324-335)

Από Θεού ξαν έρχεψαν να κρούγνε τα καμπάνας,
χωρίς Δεσπότη διαταγήν και Διάκου συνεργίαν.
Καμπάνας μικρά και τρανά, κρούγνε δοξολογίαν.
Το έναν κρούει και τραγωδεί, το άλλο κρούει και κλαίει
Κι ασ' όλον το τρανύτερον βαρυαναστενάζει,
ντο 'κ' έσ' ανθρώπς, ν' ακούγν' ατό, ποπάν ν' εφτάει μετάνοιας.

Χρόνια έρθαν κι επέρασαν, καιροί έρθαν και πάγ'νε
και η καμπάνα το τρανόν, αναμέν..., δίχως γλώσσαν...

Εμπαίν' αέρας και βοά, άνεμος και μουγκρίζει
εμπαίν' ευχάς και τραγωδεί, μπαίν'ε κατάρας κλαίει,

Εμπαίνε και τ' ορόματα τ' ημέρας και τη Νύχτας,
και κρούει... και κλαίει... και τραγωδεί, και θλίφκεται ο Κόσμον...

Μετά το χαρμόσυνο μήνυμα της επιστροφής οι καμπάνες, μικρές και μεγάλες, αρχίζουν πάλι να χτυπούν, άλλες για να δοξολογήσουν τον Θεό και άλλες για να κλάψουν. Εδώ φαίνεται και η διάθεση των προσφύγων, που κλαίει για τον αποχωρισμό, αλλά συνάμα διατηρούν την ελπίδα ότι θα είναι προσωρινός και κάποια στιγμή θα έρθει η ώρα της επιστροφής. Η πιο μεγάλη από όλες τις καμπάνες ούτε κλαίει ούτε τραγουδά, μόνο αφήνει έναν βαρύ αναστεναγμό, γιατί δεν υπάρχουν άνθρωποι να την ακούσουν και παπάς να κάνει κανονική λειτουργία. Στους έξι τελευταίους στίχους ο ποιητής έρχεται στο σήμερα. Αισθάνεται ότι πέρασαν χρόνια πολλά χωρίς να ακουστεί η μεγάλη καμπάνα, η οποία περιμένει εγκαταλελειμμένη,

¹⁶⁹ Παπαδόπουλος, 2012, σ.77 . Καρεπίδης, 2005, σ. 221-222

¹⁷⁰ Καρεπίδης, 2005, σ. 222

χωρίς γλώσσα ή μεταφορικά χωρίς φωνή. Μόνο βοή βγάζει από τον αέρα που μπαίνει μέσα της. Όταν, όμως, μπαίνουν τα όνειρα των ανθρώπων, που δημιουργούνται τη μέρα ή τη νύχτα, τότε χτυπάει, κλαίει, τραγουδάει και θλίβεται ολόκληρος ο κόσμος.¹⁷¹ Σύμφωνα με τον Καρεπίδη, η καμπάνα αντανακλά τον ψυχικό κόσμο του ποιητή, ο οποίος συγκινείται και φορτίζεται ανάλογα με τις αναμνήσεις του από τον Πόντο.¹⁷²

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο, η «Καμπάνα του Πόντου» του Φίλωνα Κτενίδη αποτελεί ένα επικολυρικό ποίημα χωρισμένο σε δώδεκα ενότητες, που εκφράζει την οδύνη και τον πόνο του ποιητή για τον διωγμό των Ελλήνων του Πόντου από τις πατρίδες τους. Αποτελείται από 336 δεκαπεντασύλλαβους ιαμβικούς στίχους, γνωστούς στην κοσμική ποίηση μετά τον 10^ο αιώνα και είδος στίχου που χρησιμοποιήθηκε στα δημοτικά τραγούδια. Τον στίχο αυτόν τον συναντάμε και στην εκκλησιαστική ποίηση των βυζαντινών χρόνων. Το ποίημα γράφτηκε το 1950 και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Ποντιακή Εστία». Σκοπός του είναι να συγκινήσει, να συνεγείρει τις καρδιές των Ποντίων. Το ποίημα είναι στην ουσία μια πρόσκληση του ποιητή προς όλους τους Πόντιους, για να τους κάνει κοινωνούς του οράματός του, το οποίο δεν ήταν άλλο από την ιδέα της ανιστόρησης της μονής της Παναγίας Σουμελά στην Καστανιά της Βέροιας.¹⁷³

Ο Καρεπίδης φωτίζει άγνωστες πτυχές, όπως τον λόγο που γράφτηκε σύμφωνα με τον ποιητή, όπου αποκαλύπτει ότι αποτελεί χαιρετιστήριο μήνυμα στον τόπο που γεννήθηκε, ευλαβικό μνημόσυνο στους πεθαμένους που έμειναν στα άγια χώματα, ύμνο στη δόξα και την αθανασία του Πόντου, αγιασμό και προσευχή για το νέο περιοδικό της *Ποντιακής Εστίας*. Όμως, η χρονική στιγμή που δημοσιεύτηκε συμπίπτει με τη γνωστοποίηση του οράματός του για την ανιστόρηση της Παναγίας Σουμελά. Άρα, εκτός από την έκφραση συναισθημάτων, στόχος του ήταν μέσω της συγκίνησης να ευαισθητοποιήσει τους αναγνώστες που έζησαν τα γεγονότα και να τους παρακινήσει στην ενεργό συμμετοχή και οικονομική ενίσχυση του εγχειρήματός του. Σημειώνει ότι η «Καμπάνα» στην οποία αναφέρεται είναι η ψυχή του, που

¹⁷¹ Παπαδόπουλος, 2012, σ.79-80

¹⁷² Καρεπίδης, 2005, σ. 222

¹⁷³ Παπαδόπουλος, 2012, σ.11-12

αντιδρά διαφορετικά κάθε φορά που θυμάται τον τόπο και τα γεγονότα που άφησε πίσω.¹⁷⁴

Σε καμία από τις δύο έρευνες δεν αποτυπώνονται συμπεράσματα. Αμφότερες κινούνται στο επίπεδο της ανάλυσης των γεγονότων και καταστάσεων με στάθμιση πηγών κυρίως μέσα από την προφορική ιστορία και τη λαογραφία. Αρκούνται στην ερμηνεία του εξωτερικού νοήματος, χωρίς να εμβαθύνουν στους μηχανισμούς παραγωγής νοήματος και στο υποκειμενικό νόημα και τις προθέσεις του συγγραφέα.

8.2. Γλωσσολογική ανάλυση

Η ποντιακή ανήκει στις περιφερειακές διαλέκτους της ελληνικής γλώσσας που προέρχονται από την κοινή, διατηρώντας πλούσιο αρχαίο διαλεκτικό υπόστρωμα και έχοντας δεχθεί ξένες επιδράσεις κατά τη συνύπαρξή τους για αιώνες με άλλες γλώσσες. Η διασκόρπιση της ποντιακής διαλέκτου σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και ο διδιαλεκτισμός οδήγησε στη βαθμιαία γλωσσική αφομοίωση από το νέο περιβάλλον και τον περιορισμό της σε ρόλο γλώσσας σπιτιού, γλώσσας ανάμνησης ή γλώσσας των ηλικιωμένων. Παράλληλα στα αστικά κέντρα αναπτύχθηκαν μηχανισμοί αποδιαλεκτοποίησης και αστικοποίησης του διαλεκτικού λόγου.¹⁷⁵

Η διαλεκτική πολυμορφία της ελληνικής γλώσσας χρονολογείται από τη 2^η π.Χ. χιλιετία. Το ιδιαίτερο κύρος της (μικρασιατικής) ιωνικής διαλέκτου του 5^{ου} π.Χ. αιώνα συνέβαλε στην καθιέρωσή της και τη διαμόρφωση της αλεξανδρινής κοινής κατά την περίοδο των ελληνιστικών χρόνων, η οποία λειτούργησε στην κατεύθυνση της γλωσσικής ομογενοποίησης.¹⁷⁶

Ο χρόνος εμφάνισης της ποντιακής διαλέκτου συνδέεται με περιόδους διγλωσσίας λόγω της αργής διαδικασίας εξελληνισμού της Μικράς Ασίας και κυρίως με περιόδους αποκλεισμού της περιοχής του Πόντου από την υπόλοιπη ελληνόφωνη κοινότητα και περιορισμού κάθε ενοποιητικής επίδρασης. Σημαντικός παράγοντας διαλεκτικής διαφοροποίησης ήταν η εγκατάσταση των Σελτζούκων Τούρκων μετά

¹⁷⁴ Καρεπίδης, 2005, σ. 105-106

¹⁷⁵ Τζιτζιλής, 2001

¹⁷⁶ Παντελίδης, 2007

τον 11^ο αιώνα στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, που σηματοδότησε την ουσιαστική αποκοπή του Πόντου από την υπόλοιπη βυζαντινή αυτοκρατορία.¹⁷⁷

Καθώς η γλώσσα δεν αποτελεί απλώς ένα εργαλείο μετάδοσης περιεχομένου αλλά μια διαπροσωπική σχέση, το κάθε ποίημα χαρακτηρίζεται από μια δυναμική αλληλεπίδραση στο επίπεδο ενός συγκεκριμένου συγγραφέα με συγκεκριμένο αναγνωστικό κοινό, στο οποίο απευθύνεται. Ο Φίλων Κτενίδης είναι μια συγκεκριμένη προσωπικότητα, που ανήκει σε συγκεκριμένη ιστορική εποχή και έχει συγκεκριμένη ιδεολογική θέση. Πέρα από την εξαγνισμένη και ευαίσθητη εκδοχή του *συγγραφικού του εγώ*, παραμένει ένας πραγματικός άνθρωπος, ο οποίος ενδιαφέρεται να διαμορφώσει τον ορίζοντα προσδοκιών των αναγνωστών του καθώς και τον τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας από αυτούς.¹⁷⁸

Από την άλλη πλευρά ο αναγνώστης γνωρίζει τη γλώσσα του συγγραφέα, τις αναφορές και τις σημασίες της και διαθέτει σταθερή μνήμη. Όμως, δεν μπορεί να ερμηνεύσει την αξία και τις προεκτάσεις μιας περιγραφής και να διακρίνει έμμεσες σχέσεις αιτίου-αιτιατού ούτε τις υπόρρητες σκέψεις του συγγραφέα, που συνιστούν τον βασικό στόχο της γλωσσολογικής ανάλυσης.¹⁷⁹

Η γλώσσα αποτελείται από γλωσσικές μονάδες, οι οποίες συνδυάζονται μεταξύ τους για να αποδοθούν οι διάφορες σημασίες της γλώσσας. Τα διαφορετικά επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης είναι η φωνητική που εξετάζει τους φθόγγους, η φωνολογία που εξετάζει τα φωνήματα και τα γράμματα, η μορφολογία που αναλύει τις μορφές των λέξεων, η σύνταξη που εξετάζει τον τρόπο παράθεσης των λέξεων για τη συγκρότηση προτάσεων, η σημασιολογία που αναλύει τη σημασία και η πραγματολογία που εξετάζει τη χρήση της γλώσσας από τους ομιλητές ανάλογα με την κατάσταση.¹⁸⁰

Με την ανάλυση του κειμένου ασχολείται η κειμενογλωσσολογία, η οποία εξετάζει το κείμενο ως ένα δυναμικό και πολυεπίπεδο νοηματικό προϊόν. Ειδικότερα, για τη μελέτη των χαρακτηριστικών του ύφους του ομιλητή εξετάζονται τα σχήματα λόγου.¹⁸¹

Συγκεκριμένα, *Η Καμπάνα του Πόντου* του Φίλωνα Κτενίδη, αναλύεται γλωσσολογικά ως εξής:

¹⁷⁷ Browning, 1972

¹⁷⁸ Lintvelt, 1991, σ. 98-100

¹⁷⁹ Prince, 1991, σ. 189-191

¹⁸⁰ Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου, 2012, σ. 11-12

¹⁸¹ στο ίδιο, 2012, σ. 174 & 181

Φωνητικά

- Διατηρείται η προφορά του η σε μακρό ε, όπως ήταν και στην ιωνική διάλεκτο.

έρθαν έρθεν, έτον έσουν, έρθανε, εγεννέθαν εγέντανε, επέρεν, ευλόγεσα, ευχέθα, ερχίνεσαν, εβρόντεσεν, Αε-Γοργόρτζ, Αε-Γιάννες, Αε-Φίλ'πον, Αε-Σάββας, καταράχτε, νύφε, πεγαδομάτια, βοετόν, καμπανοχτύπεμαν, βρεχή, λεγνή, άκλερα, ατίμετα, αμίλετοι, έμορφα, χαμελά.

Μορφολογικά

- Αντί για το νεοελληνικό αρνητικό μόριο δεν χρησιμοποιείται το *κι*, που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό *ουκί*.

κι ελέπ'νε, ντο 'κ' έχ' ανθρώπς

- Διατηρείται στην ονομαστική των ουδετέρων ονομάτων η αρχαία ελληνική κατάληξη.

μαλλία, πλακία, σπαθία, τουμπία, ραχία, κερία, αρνία, τζαμία, παιδία, ομμάτια πανία, σκοινία, χωρίον,

- Διατηρείται η αρχαιοελληνική κατάληξη της προστακτικής του αορίστου σε *-ον*.

ποιίσον, εγέντον, δείζον

- Διατηρείται ο αρχαιοελληνικός σχηματισμός των ρημάτων στην παθητική φωνή σε *-ούμαι*.

στερεούται, θάφκουμαι, καρφούται, ασημούται

- Διατηρείται η ασυνίζητη χρήση των ονομάτων σε πολλά ουσιαστικά, όπως δηλαδή ήταν και στην αρχαία ελληνική.

λαλίαν, χωρία, παιδία, κεπί(α), σκυλία, μαλλία, πλακία, σπαθία, τουμπία, ραχία, κερία, αρνία, τζαμία, παιδία, ομμάτια, φωλέα

- Ο σχηματισμός θηλυκών επιθέτων σε *-ος* αντί η.

έναν μαύρον ημέραν, έναν φωνήν, έναν καμπάναν, ανθρώπινον λαλία, σ' έναν άκραν, τρανόν φωνήν, τρανόν βοήν, η καμπάνα το τρανόν, τ' εγκλησίας τα πολλά.

Λεξιλόγιο

- Διατηρούνται πολλές λέξεις της αρχαίας ελληνικής

κιντέας, ελίβωσεν, λαλάτσια, λαταρίζ'νε, λώματα, χαλαρδίας, Βασιλέα, δείσαν, βούδ, ραχίν.

Ετερόκλιση κατά τα ουδέτερα

- Τα θηλυκά ουσιαστικά που δηλώνουν πράγμα ή ζώο κλίνονται στον πληθυντικό με το ουδέτερο άρθρο. Το φαινόμενο επεκτάθηκε και σε άλλα θηλυκά αλλά και αρσενικά.

*η πόρτα- τα πόρτας,
η καστρόπορτα- τα καστρόπορτας
η πέτρα- τα πέτρας,
η καντήλα-τα καντήλας,
η κόρδα- τα κόρδας,
η κορόνα- τα κορόνας,
η μοιρολογία- τα μοιρολογίας,
η καμονή- τα καμονάτας
ο τόπος- τα τόπ'ς,
ο κάμπος-τα κάμπους,
η κολισιάφτρα -τα κολισιάφτρας.*

Σχήματα λόγου

Η ποντιακή διάλεκτος ανήκει στις νεοελληνικές διαλέκτους και όπως στον αρχαίο και νεοελληνικό, προφορικό ή γραπτό λόγο, παρατηρούνται παρόμοιες ιδιορρυθμίες, οι οποίες ονομάζονται *σχήματα λόγου*. Η παραγωγή των ιδιορρυθμιών αυτών συντελείται κατά τρόπο φυσικό και αβίαστο. Δεν αντιλαμβάνεται δηλαδή αυτός που μιλάει ή γράφει ότι δημιουργεί γλωσσικές ιδιορρυθμίες, οι οποίες με το πέρασμα του χρόνου έγιναν αποδεκτές όχι μόνον από τους δημιουργούς, αλλά και όσους τις ακούν ή τις διαβάζουν. Οι ιδιορρυθμίες αυτές παρατηρούνται είτε κατά τη σύνταξη του λόγου είτε κατά τη σημασιολογική απόδοση των λέξεων. Οι ιδιορρυθμίες αυτές κατά κατηγορίες είναι:¹⁸²

1) *Σχήματα λόγου σχετικά με το βαθμό της πληρότητάς του*, δηλαδή παράλειψη λεκτικών στοιχείων, που εννοούνται έξωθεν ή προσθήκη στον λόγο λεκτικών στοιχείων χωρίς μ' αυτά να εκφράζεται ένα νέο νόημα επί πλέον εκείνων τα οποία εκφράζονται με τα υπόλοιπα λεκτικά στοιχεία.

α) *Βραχυλογία*, παραλείπεται η λέξη στη δεύτερη ημιπερίοδο, η οποία εννοείται από τα προηγούμενα.

¹⁸² Χατζόπουλος, 2015, σ.247

- Έναν πουλίν, μαύρον πουλίν, μαύρον άμον την νύχταν, (το πουλί)
- Τερεί απάν' τερεί αφκά, τερεί οπίσ' και έμπρα... (τερεί στη β' περίοδο)
- Ανοίξτεν νέα μνήματα και παλαιά ταφία, (ανοίξτε στη β' περίοδο)

β) *Πλεονασμός*, χρησιμοποιούνται λέξεις περισσότερες από όσες απαιτούνται, προκειμένου να εκφράσουν μια άποψη, σκέψη, εικόνα κτλ

- Έναν πουλίν, μαύρον πουλίν, μαύρον άμον την νύχταν, (επιαναφορά)
- Χρόνια έρθαν και 'δέβανε, καιροί έρθαν και πάγ'νε... (επιαναφορά)
- 'ς σον κάστρεν, 'ς σα καστρότειχα τη μαυρο-Τραπεζούντας
- πάγ'νε μπροστά και ευλογούν, πάγν' από πίσ' και κλαίγ'νε
- κι έρθεν με τ' άλλτ'ς, έρθεν με τ' ούлт'ς
- Χρόνια έρθαν κι επέρασαν, καιροί έρθαν και πάγ'νε (επιαναφορά)
- Ούλ' που εσέβετεν 'ς την Γην, κι εσέβετεν 'ς σο χώμαν
- κι εβγάτεν α σα μνήματα, εβγάτ' α σα ταφία...
- έφυγαν, έρθαν, 'κάτσανε 'ς σ' Εξώτειχας 'ς την στράταν,
'ς την στράταν τη Καστρόπορτας, ντο σύρ' κι εμπαιν' 'ς σον Κάστρεν.
- Η Τραπεζούντα η κυρά, Βασίλισσα κι αφέντρια
χιλέχρονος νοικοκυρά και πάντα νέησα νύφε,
δοξασμέντσα και ξακουστή κι ελεύτερη και σκλάβα,
- κι έναν Δεκαπενταύγουστον, κι έναν μαύρον ημέραν

2) *Σχήματα λόγου σχετικά με τη θέση των λέξεων*

α) *Παρήχηση*, λέξεις κοντά η μία στην άλλη, λέξεις ομόηχες ή συγγενείς ετυμολογικά.

- Τρανόν φωνήν, τρανόν βοήν

β) *Κύκλος*, μια περίοδος λόγου τελειώνει με την ίδια λέξη με την οποία αρχίζει.

- κάστρεν απάν' 'ς σον Κάστρεν
- έναν φωνήν, τρανόν φωνήν

3) *Σχήματα σχετικά με τη σημασία λέξεων ή ολόκληρων φράσεων*, λέξεις οι οποίες χρησιμοποιούνται όχι με την κύρια σημασία τους αλλά με διαφορετική. Σύνηθες είναι η επέκτασή της από μια έννοια σε άλλη ή άλλες. Αυτός ο τρόπος ονομάζεται σχήμα μεταφοράς.

- Όλεν ο κάστρεν έλαμπεν, άμον ντο λάμπ' ο Ήλεν,
- και το Παλάτιν έλαμπεν, άμον διαμάντ' 'ς στον Φέγκον
- μακρέα... μαύρα... και τρανά... ψηλ' άμον κυπαρίσσα
- Η Ορτού, η πεντάμορφη η χρυσονοικοκύρα,
η Ούνγια το θαλασσοπούλ', η Ούνγια η μικρέσσα,
η Κερασούντα η χλοερή, η λεφτοκαρομάνα,
η Τρίπολη που στέκ' ψηλά, τη θάλασσας αφέντρια
- Ούλια ατά τ' ατίμετα, τ' άξια χρυσοπούλια,

4) Συνεκδοχή

- α) Το μέρος αντί του όλου
 - β) Το περιέχον αντί του περιεχομένου
 - γ) Το συγκεκριμένο αντί του αφηρημένου
 - δ) Το αφηρημένο αντί του συγκεκριμένου
- τη Βασιλέα το παλάτ', τοι Κομνηνών φωλέα,
 - κάστρεν απάν' 'ς στον Κάστρεν (β)

5) Σχήμα παραλληλίας

- ντο έδεναν και έλυναν (ένα νόημα εκφράζεται καταφατικά και αρνητικά)
- τερεί οπίσ' και έμπρα
- Απάν'-αφκά εγύρτσανε τα ράχα και τα κάμπους...

6) Σχήμα υπερβολής

- Αφροί πίσσα εγέντανε, και το νερόν κατράμι...
- Κάποτ' εγέντονε σεισμός, κι η Γη όλεν εσειέν
- Ο Ουρανόν ελίβωσεν, και παραχαμηλώνει,
αέρας παρεπύκνωσεν κι εγέντον άμον δείσαν.

7) Αλληγορία

- Η Τραπεζούντα η κυρά, Βασίλισσα κι αφέντρια
χιλέχρονος νοικοκυρά και πάντα νέησα νύφε,
δοξασμέντσα και ζακουστή κι ελεύτερη και σκλάβα,

τα μαλλία τς εξάσπρισαν, τ' ομμάτια τς εθολώθαν
την ώραν ντο εντίκρυσεν απόσα... καμονάντας

- Τα δάκρυα τουν ενώθανε, κι εγέντανε ποτάμι...
κι εποταμίγαν 'ς σο ποτάμ', 'ς σην δακροχαλαρδίαν
- ολονυχτίς τριγύριζεν γύρω τα καστροπόδια,
π' επέμναν έρμα κι άκλερα
- Μαργαριτάρια έλαμπαν 'ς σην άκριαν τ' ομματία τα

8) *Ειρωνεία*

α) για ανθρώπους

β) σε έμψυχα ή άψυχα που τους αποδίδουμε ανθρώπινες ιδιότητες

- Απέσ' 'ς σην δείσαν έκλαιεν ο Αεν-Ζαχαρέας,
τα πέτρας ενεστέναζαν κι έκλαιγαν τα ποτάμια
- κι ανατριχάζ' το κύμαν
- Απέσ' 'ς σην δείσαν έκλαιεν ο Αεν-Ζαχαρέας
- Ο Αε-Σάββας κρυφοκλαίει, κι Αε-Φίλ'πον στενάζει
- Κλαίει το καμπανοχτύπεμαν κι αντιδονίζ'ν τα κάστρα
τη καμπάνας το μοιρολόι, ντο κλαίει την Τραπεζούνταν
- Τ' έλατα δάκρα έπιγαν κι εγένταν κυπαρέσα
- γονατίζ' η Ζύγανα, 'ς ση καμονής το βάρος
- Ο Αεσέρτζς φυτρών' ανθρώπ'ς
- Αεν-Παύλον εκλείστεν κά', ο Ταύρον εγονάτσεν
- ο Κασκαμπάς χαμήλωσεν, το Μετζίτ εκουράεν,
και τα Καμένα τ' έρημα στέκ'νε και αφουκρούνταν...
Αφουκρούνταν, και θλίφκουνταν, και κλαίγ'νε ούλ' εντάμαν...
- οπίσ' α σην Γαλίαναν μοιρολογά και έρται,
- οικοκυρά η Γίμερα, α σα κοφρακοφώλια
- Τα ποτάμια εκλώστανε, πάγ'ν 'ς σα πεγαδομάτια.
- Τα ράχα εγκαλιάστανε, τ' υστερνόν την λαλίαν
- Καμπάνας μικρά και τρανά, κρούγ'ν δοξολογίαν.
Το έναν κρούει και τραγωδεί, το άλλο κρούει και κλαίει
κι ασ' όλον το τρανύτερον βαρυαναστενάζει
ντο 'κ' έχ' ανθρώπς ν' ακούγ'ν ατο, ποπάν ν' εφτάει μετάνοιας.

9) *Σχήμα κατά το νοούμενο*, η συμφωνία κάποιου όρου μια προτάσεως προς άλλο όρο γίνεται με βάση το γραμματικό τύπο του άλλου όρου, αλλά με βάση αυτό, που εννοείται από αυτόν.

- Η Κρώμ' τη χαράς το πουλίν, τη τραγωδί' η μάνα,
- και κρούει... και κλαίει... και τραγωδεί, και θλίφκεται ο Κόσμον... (οι άνθρωποι)

Ιδιώματα

Η ποντιακή διάλεκτος χωρίζεται σε δύο ομάδες ιδιωμάτων:

- *α' ομάδα*, η οποία ανήκει στην μεσημβρινή ελληνική και περιλαμβάνει τα ιδιώματα Αμισού, Ινέπολης, Κερασούντας, Νικόπολης, Οινόης, Σινώπης και Τρίπολης,
- *β' ομάδα*, η οποία ανήκει στην ημιβόρεια ελληνική, που είναι υποδιαίρεση της βορείου και περιλαμβάνει τα ιδιώματα Κοτυώρων, Όφεως, Σάντας, Σεμενίου, Σουρμαίων, Τραπεζούντας και Χαλδίας.

Αλλά και μεταξύ αυτών των δύο ομάδων εμφανίζονται υποομάδες καθώς και ιδιαιτερότητες, που αφορούν αποκλειστικά και μόνο κάποια περιοχή.¹⁸³

Το ιδίωμα καταγωγής του Φίλωνα Κτενίδη είναι το ιδίωμα Τραπεζούντας, όπου υπάγεται η ιδιαίτερη πατρίδα του. Στη συνέχεια θα αναλυθεί το ποίημα για να διαπιστωθεί αν είναι γραμμένο στο αυθεντικό ιδίωμα καταγωγής του ή εμπεριέχει στοιχεία και άλλων ιδιωμάτων.

Ιδίωμα Αμισού	Ο μεταπλασμός του -ες του πληθυντικού των θηλυκών κατά την κοινή.	οικοδέσπενες, νυφάδες (στ. 50) νοικοκυρές (στ. 51), μανάδες (στ. 257), αδελφάδες (στ. 259), μέρες (στ. 314)
------------------	---	---

Ιδίωμα Ινέπολης	Το θηλυκό σε -υς τριτόκλιτων επιθέτων σχηματίζεται σε -έος π.χ. αρύς-αρέος, βαρύς-βαρέος. Προφανώς η αρχαία γενική του αρσενικού αντικατέστησε την ονομαστική του θηλυκού.	μακρέα (στ.61), βαθέα (στ. 135), βαρέα (στ. 222)
--------------------	--	--

¹⁸³ Παπαδόπουλος, 2016, σ.ιζ-κα

Ιδίωμα Ινέπολης	Προστίθεται το ν στο τρίτο πρόσωπο του ενεστώτα αν έπεται προσωπική αντωνυμία τρίτου προσώπου ως αντικείμενο π.χ. αφίνειν το, πιστεύειν το, επίστευεν άτο.	ποίσον το (στ. 106)
Ιδίωμα Νικόπολης	Το παράσιτο ν (όλα τα ρήματα της μέσης φωνής λήγουν στα τρία ενικά πρόσωπα σε ν π.χ. είμαιν-είσαιν, απλούμαιν-σαιν, έρχουμαιν-σαιν)	είχεν (στ. 5),
Ιδίωμα Νικόπολης	Από τον αόριστο έρθεν το ν μετέβη και στον παρατατικό έρχεταν και στον ενεστώτα έρχεταιιν και όμοια και στα άλλα πρόσωπα έρχουμαιν-έρχεσαιν	έλαμπεν (στ. 8), εσειέν (στ. 12), εκρεμίεν (στ. 14), επεστάθεν, έκατσεν (στ. 23), εγέντον άμον (στ.44), έχεταν (στ. 319), έρχεσαν (στ. 324)
Ιδιώματα Αμισού, Ινέπολης, Οινόης εν μέρει, Όφεως, Σεμενίου, Σινώπης και Σουρμαίνων	Στην Όφη και στα Σούρμαινα το ληκτικό ν σώζεται μόνο στη συντακτική σχέση ονοματικού ή ρηματικού τύπου προς τους επόμενους κλιτικούς τύπους της προσωπικής αντωνυμίας ατός, π.χ. την καρδιάν αλλά την καρδιάν ατ(ου), φέρε αλλά φέρε άτο. Αυτό συμβαίνει για λόγους ευφωνικούς.	θ' ευκαιρώνει ατο (στ.36), τη ψής ατς (στ. 89) Σκωσέστε ατο (στ. 268), σειστ' ατο (στ.269)
Ιδίωμα Χαλδίας	Αν όμως η λέξη τονίζεται στην προπαραλήγουσα τα φωνήεντα -ί και ου δεν αποσιωπώνται π.χ. αγαλλίαση, άνοιξη, αχόρταστοι-αχόρταστους.	την Άνοιξιν (στ. 291)
Ιδίωμα Χαλδίας	Η κατάληξη -ιν μαζί με το ι αποβάλλεται και το ν, εκτός αν έπεται προσωπική αντωνυμία π.χ. το χωράφ(ιν)-το χωράφ'ν έμουν, τα' οσπίτ(ιν) άτουν	Έναν πουλίν, μαύρον πουλίν, μαύρον άμον (στ. 1,2), σο ταφίν, αμόν (στ. 286)
Ιδίωμα Χαλδίας	Η συγκοπή κάθε άτονου ι και ου ευρισκόμενου αμέσως μετά την τονισμένη συλλαβή και σπανίως πριν από αυτή π.χ. τραπέζ(ιν), χωράφ(ιν), βράς(η), κόρ(η), χωρέτ(οι)-χωρέτ(ου)ς, έκ(ου)σα, γίν(ου)νταν, κτλ. Εξαιρούνται τα ρηματικά	διαμάντ' (στ. 9), παλάτ' (στ. 10), απομεινάρ' (στ. 25) μακρογουλίζ' (στ. 27), οι αγούρ', οι γέρ' (στ. 52), ποτάμ' (στ. 63), γονατίζ' (στ. 65), ανθρώπς (στ. 71, 157, 173,

	<p>παράγωγα σε <i>-σιμον</i> και <i>-ίσμαν</i> ή <i>-ίγμαν</i>, π.χ. γράψιμον, θέρισμαν, θέριγμαν. Η αιτία είναι φωνητική γιατί οι τύποι γράψιμον, θέρσμαν, θέριγμαν είναι δυσεκφώνητοι.</p>	<p>277, 329), τόπς (στ. 76, 157), ψης (στ. 89), θέλνε (στ. 102), μαλέζ' (στ. 104), βζύν' (στ. 105), κατωθύρ' (στ. 108), λιθάρ' (στ. 109), αφς (στ. 110), γειτονόπς (στ. 205), μαντίλ' (στ. 212) ζωνάρ' (στ. 213, 301), να σκεπάζ' μας, να ρούζ' και να δροσίζ' μας, ν' εβγαίν' και να χουλαίν' μας, να πρασινίζ' το κοιμητήρ', να σκουτουλίζ' (στ.287-290)</p>
--	--	--

<p>Ιδίωμα Χαλδίας</p>	<p>Παράσιτο <i>-ι(ν)</i> εμφανίζεται στην ποίηση π.χ. γερύφ' αλλά για μετρική ανάγκη εμφανίζεται ως γεφύριν. Νόμιζαν ότι το <i>-ι(ν)</i> μπορούσε να προσκολληθεί οπουδήποτε για να αναπληρώσει συλλαβή που έλειπε.</p>	<p>Παλάτιν (στ. 9) αλλά το Παλάτ' (στ. 15)</p>
---------------------------	---	--

<p>Ιδίωμα Χαλδίας</p>	<p>Μετά τη συγκοπή του <i>ι</i> και <i>ου</i>, αν τα συμπίπτοντα σύμφωνα είναι <i>τ</i> και <i>σ</i> δεν προφέρονται πλέον διεσταλμένα ως ένας φθόγγος τσιτακιστικώς δηλαδή δεσπότης-δεσπότης. Επομένως η γραφή δεσπότης ως ιστορική δικαιολογείται. Δικαιολογείται μόνο στα ονόματα που λήγουν σε <i>-τζης</i> π.χ. αγγελίτζης. Η γραφή αγγελίτζ'ς δεν είναι ανεκτή.</p>	<p>Ο Αεσέρτς (στ. 71), Αγέρτς (στ. 220),</p>
---------------------------	---	--

<p>Ιδίωμα Χαλδίας</p>	<p>Ο τσιτακιστικός φθόγγος <i>τα</i> υποκαταστάθηκε με το <i>ς</i> και άλλων λέξεων όταν προηγούνταν τα γράμματα <i>λ</i>, <i>ν</i>, <i>ρ</i>. Για παράδειγμα στο <i>ιδίωμα</i> της <i>Τραπεζούντας</i> (αφίνεις), αφίν'ς, (βάλλεις), βάλλ'ς, (εγύριση), εγύρ'σεν. Κοινό επίσης και στο <i>ιδίωμα</i> της Χαλδίας, αφίντζ, βάλτζ, φέρτζ, εγύρτσεν δηλαδή όπου το <i>ζ</i> αντί του <i>σ</i> διά το προηγούμενο <i>ν</i>.</p>	<p>καλοτερεί 'ς (στ. 27), 'κάτσανε 'ς (στ. 186), θέλτζ (στ. 109), άφς με (στ. 110), μεσημέρτζς (στ. 237), Βαζελώντζς (στ. 124), Αε-Γοργόρτζς (στ. 223), Αε-Βασίλτζς (στ. 223)</p>
---------------------------	--	---

<p>Ιδίωμα Χαλδίας</p>	<p>Όμοιος τσιτακισμός προκύπτει και όταν το ρήμα με χαρακτήρα <i>τα έχει</i></p>	<p>περμένε σας (στ. 258), κλαίγ'νε σας (στ. 259),</p>
---------------------------	--	---

	αντικείμενο την αντωνυμία σε σας, π.χ. γράφτει σε, γράφτει σας, γράφ' τσε, γράφ' τσας. Ανάλογα και με τα ρήματα με χαρακτήρα λ, ν, ρ, βάλλει σε, βάλλ'τσε, βάλλει σας κτλ.	επερμένε σας (στ. 267)
--	--	------------------------

Ιδιώμα Χαλδίας	Συνίζηση στα φωνηεντικά συμπλέγματα <i>αι, ει, οι, υι</i> όταν τονίζεται το πρώτο φωνήεν το <i>ι</i> αντί να αποβληθεί ως επίτονο, τρέπεται σε ημίφωνο και συνεκφέρεται με συνίζηση με το προηγούμενο π.χ. νέισσα, καίει, λέει, πάει, παλαιοί, παλαιύσσα, κρούει, οι Ρωμαίοι-τοι Ρωμαίους κτλ Η συνίζηση γίνεται αιτία για να μη αποσιωπηθεί το επίτονο <i>ι</i> στηριζόμενο από το προηγούμενο.	νήσα (στ. 208), καίει (στ. 284)
----------------	--	---------------------------------

Ιδιώματα Κερασούντας, Κοτύφων, Νικοπόλεως, Οινόης εν μέρει, Σάντας, Τραπεζούντας, Τριπόλεως και Χαλδίας	τα δευτερόκλιτα αρσενικά ονόματα λήγουν κανονικά σε –ος, όταν φέρονται ως κατηγορούμενα π.χ. ατός καλός άνθρωπος ένι, ή ως υποκείμενα αλλά αντί για άρθρο έχουν άλλον προσδιορισμό ή είναι άναρθρα, π.χ. έρθεν ένας άνθρωπος και είδε με	έναν Έθνος (στ. 34) γέρος χιλιόχρονος (στ. 66) και ο δρόμος σουν /ο δρόμον ντο ευλόγεσα (στ. 321-322) ο άνεμος μουγκρίζει (στ. 332)
	ενώ όταν λέγονται ενάρθρως και έχουν συντακτική σχέση υποκειμένου λήγουν σε –ον π.χ. ο καλόν άνθρωπον καλά έργατα ευτάει κτλ.	και ο δρόμος σουν /ο δρόμον ντο ευλόγεσα (στ. 321-322)

Ιδιώματα Κερασούντας, Κοτύφων, Νικοπόλεως, Οινόης εν μέρει, Σάντας, Τραπεζούντας, Τριπόλεως και Χαλδίας	τα δευτερόκλιτα αρσενικά ονόματα λήγουν κανονικά σε –ος, όταν φέρονται ως κατηγορούμενα π.χ. ατός καλός άνθρωπος ένι, ή ως υποκείμενα αλλά αντί για άρθρο έχουν άλλον προσδιορισμό ή είναι άναρθρα, π.χ. έρθεν ένας άνθρωπος και είδε με	έναν Έθνος (στ. 34) γέρος χιλιόχρονος (στ. 66) και ο δρόμος σουν /ο δρόμον ντο ευλόγεσα (στ. 321-322) ο άνεμος μουγκρίζει (στ. 332)
	ενώ όταν λέγονται ενάρθρως και έχουν συντακτική σχέση υποκειμένου λήγουν σε –ον π.χ. ο καλόν άνθρωπον καλά έργατα ευτάει κτλ.	και ο δρόμος σουν /ο δρόμον ντο ευλόγεσα (στ. 321-322)

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάλυση των ιδιοματικών τύπων είναι πως ο συγγραφέας χρησιμοποιεί στοιχεία από όλα τα ιδιώματα. Το ποίημα είναι γραμμένο σε *λογοτεχνική διάλεκτο*,¹⁸⁴ όπως η γλώσσα των ομηρικών επών, είναι δηλαδή ένα κράμα λέξεων, δομών και ιδιοματικών τύπων από διαφορετικές περιοχές. Παράλληλα, δίπλα στις ιδιοματικές εκφράσεις κάνουν την εμφάνισή τους και κάποιες λέξεις της καθημερινής ζωής, όπως *Δεκαπενταύγουστος* (στ. 13), *θεόρατος* (στ. 17) και *μονοκέφαλος* (στ. 31), που φανερώνουν την επιρροή της γλώσσας των καθημερινών συναναστροφών του συγγραφέα, ο οποίος όταν γράφει το ποίημα έχει συμπληρώσει σχεδόν 30 χρόνια μόνιμης εγκατάστασης στην Ελλάδα. Επομένως, η γλώσσα του ποιήματος είναι μια γλώσσα τεχνητή, κατασκευασμένη ώστε να υπηρετήσει την προφανή επιδίωξη του συγγραφέα να απευθυνθεί σε όλους.

8.3. Σημειολογική ανάλυση

Σημειωτική για τον Saussure είναι η μελέτη των μονάδων σημασίας, δηλαδή των σημείων.¹⁸⁵ Η σημειωτική εξετάζει τη δομή και λειτουργία των συστημάτων νοήματος για να συλλάβει τον τρόπο κατασκευής τους.¹⁸⁶ Η γλώσσα στη σημειωτική της διάσταση θεωρείται ένα κοινωνικό σύστημα κατασκευής νοήματος. Το κείμενο δεν είναι κάτι δεδομένο αλλά αποτέλεσμα μιας ερμηνευτικής διαδικασίας, κατά την οποία οι κοινωνικές αξίες μεταμορφώνονται σε νόημα. Η σημειωτική ανάλυση εξετάζει την επιφανειακή δομή του κειμένου αλλά και τις αντιθέσεις και ασυμφωνίες που υπάρχουν μέσα σ' αυτό για να διεισδύσει βαθύτερα και να ανακαλύψει τις προθέσεις του συγγραφέα.¹⁸⁷

α. Σημεία-Κώδικες:

Κάθε κείμενο και ειδικά ένα ποίημα είναι ένα σύνολο σημείων που παραπέμπουν σε ένα πλήθος από σημασιόμενα. Το σημείο αποκτά σημασία μέσα σε ένα σύστημα σημείων και στο πλαίσιο της επικοινωνίας. Σύμφωνα με τη θεωρία του Saussure, το σημείο έχει μορφή (σημαίνον) και σημασία (σημαινόμενο). Επιπλέον, το

¹⁸⁴ Μαρωνίτης et al., 2012

¹⁸⁵ Λαγόπουλος, 2005, σ. 65

¹⁸⁶ Λαγόπουλος & Boklund-Λαγοπούλου, 2016, σ. 86

¹⁸⁷ στο ίδιο, σ. 117-118

σημαινόμενο έχει κυριολεκτική σημασία (καταδήλωση) και μεταφορική (συνδήλωση).¹⁸⁸

Σε πρώτη φάση, με μονάδα καταγραφής τη λέξη εντοπίζουμε τις σημασιολογικές ομάδες λέξεων και συγκροτούμε τους κώδικες του ποιήματος σε μορφή πίνακα. Η επεξεργασία περιλαμβάνει ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα.¹⁸⁹

Κώδικες		Συχνότητα	Ποσοστό
<i>Φύλο</i>	άνδρες	1	8 %
	γυναίκες, κορίτσια	4	31 %
	νέοι, μωρά, παιδιά	5	38 %
	γέροι	3	23 %

<i>Οικογενειακή σχέση-κατάσταση</i>	μάνα	6	29 %
	πατέρας	2	10 %
	αδερφή	2	10 %
	αδερφός	1	5 %
	γονέας	4	19 %
	νύφη	2	10 %
	χήρα	3	14 %
	ορφανά	1	5 %

<i>Θρησκεία</i>	λιτανεία	1
	εξαπτέρυγα	2
	μανουάλια	1
	κεριά	4
	σταυροί	5
	καντήλια	3
	εγκόλπιο	1
	θυμίαμα	2
	λιβάνι	2
	μύρο	1

¹⁸⁸ Μπόκλουντ-Λαγοπούλου, 1983

¹⁸⁹ Χριστοδούλου, 2012, σ.77

	κόλαση	1
	εκκλησία, ερημοκλήσι, παρεκκλήσι	5
	καμπάνα, σήμαντρο, καμπαναριό	17
	Λαμπρή	2
	Χριστούγεννα	1
	Δευτέρα Παρουσία, συντέλεια	2
	Παναγία	1
	Χριστός	5
	άγγελοι	3
	ψαλμοδία-ψέλνω	2
	μετάνοια	2
	ευλάβεια	1
	ευλογία-ευλογώ	3
	δοξολογία	1
	χριστιανοί	1
	μολλάδες, χοτζάδες	1
	δεσπότης	3
	ψάλτης	1
	διάκος	1

<i>Κοινωνική θέση- ιδιότητα</i>	βασιλιάς	4
	βασίλισσα	1
	αφέντρα	2
	παλατιανός	1
	αρχιερέας	1
	φύλακας	1
	νοικοκυρά/οικοδέσποινα	6
	διαβάτης	1
	ξενιτεμένος	3

<i>Χρώμα</i>	μαύρο, ολόμαυρο, πίσσα, κατράμι	25	81 %
	άσπρο	1	3 %

	κόκκινο	1	3 %
	πράσινο	3	10 %
	εφτάχρωμο	1	3 %

<i>Ζώο</i>	πουλί	7
	σαύρα	1
	φίδι, φιδίσιο	2
	σκυλί	1
	πρόβατο, αρνί,	2
	γίδι	1
	αγελάδα, βόδι	2

<i>Φυτό</i>	τσουκνίδα	1
	μανουσάκια, αμάραντα	2
	αγριόχορτα	1
	κυπαρίσσια	2
	έλατα	2
	πορτοκαλιές, πορτοκάλια	2
	νεράντζια	1

<i>Κτίσμα</i>	κάστρο, καστρότοιχα, καστρόπορτα	21	38 %
	σπίτι	1	2 %
	πόρτα	5	9 %
	εκκλησία	5	9 %
	μοναστήρι	1	2 %
	παλάτι, ανάκτορο	6	11 %
	κοιμητήρι, μνήμα, πλάκα, τάφος	13	23 %
	γεφύρι	3	5 %
	κορακοφωλιές	1	2 %

<i>Εξοπλισμός</i>	κηδείας	κασέλα, σάβανο	4
-------------------	---------	----------------	---

	οικιακός	μαντήλι, ρούχα, ζωνάρι, σανδάλια, κλειδί	7
	στρατιωτικός	σπαθί, λάβαρο, σημαία	3
	ψυχαγωγικός	λύρα	2

<i>Υλικό</i>	πέτρα, λιθάρι, πέτρινο	5
	χώμα	10
	μάρμαρο	2
	σίδηρο, σιδερένιο	2
	χαλκός	1
	ασήμι, ασημένιο	4
	χρυσό	7
	μαργαριτάρι	1
	ξύλο, δέντρο, κλαδί	6

<i>Κλιματικό/φυσικό φαινόμενο</i>	αγέρας, λίβας	7
	βουητό	2
	ομίχλη	4
	μπόρα	1
	πλημμύρα	3
	φουρτούνα	2
	κύμα	1

<i>Μέσο μεταφοράς</i>	καΐκι	3
	καράβι	7

<i>Γεωμορφολογικό στοιχείο</i>	δάσος	1
	ποτάμι	12
	ρεματιά	2
	καταρράχτης	1
	κάμπος, χωράφι	5
	κήπος	1
	βουνό, λόφος	7

	βράχος	2
	σπήλαιο	3
	θάλασσα, ακρογιάλι, γιαλός	20
	όχθη	1

<i>Κοσμικό στοιχείο</i>	ήλιος	4
	φεγγάρι	2
	αυγερινός	1
	ουρανός	4
	γη	8

<i>Μύθος</i>	Άδης	1
	Χάρος	1
	μοίρα	1
	φαντάσματα	1

<i>Ιστορικό στοιχείο</i>	μονοκέφαλος αετός	1
	φωλιά των Κομνηνών	1

<i>Συναισθηματική έκφραση</i>	δάκρυα, κλάμα, λυγμός, οδυρμός	23	53 %
	κατάρα	2	5 %
	ευχή	4	9 %
	ύμνος	2	5 %
	θλίψη, θλίβομαι, θλιμμένος	3	7 %
	μοιρολόι	6	14 %
	καημός	3	7 %

<i>Τοπωνύμιο</i>	πόλη	Καν, Χάκαξα, Άτρα, Χάρσερα, Χερίανα, Άρδασα, Μούζαινα, Χόπσα, Σταυρίν, Παρτίν, Βαρενού, Λυκάστ, Μασούρα, Σάντα, Γαλίανα, Κασκαμπάς, Όλασσα, Τουμπίν, Ματσούκα, Λιβερά, Καπίκιοϊ, Λαραχανή, Κουσπιδή, Δανίαχα, Κρώμνη,	43
------------------	------	---	----

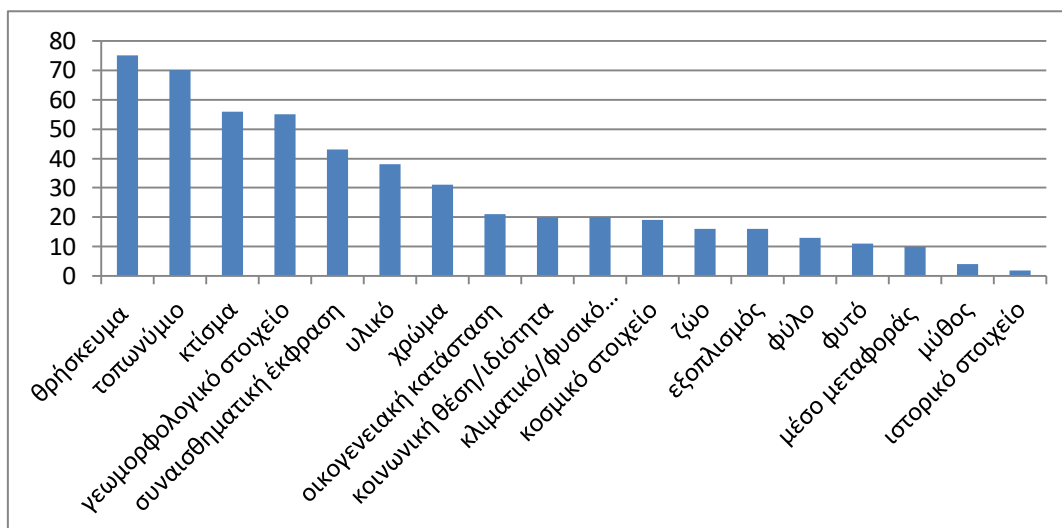
		Σινώπη, Μώλος, Σαμψούντα, Αμάσεια, Μπάφρα, Ορντού, Ούνγια, Κερασούντα, Τρίπολη, Ελεβή, Πλάτανα, Διαφούντα, Ριζούντα, Σούρμενα, Ελεούσα, Λειβαδία, Ίμερα, Τραπεζούντα	
	βουνό	Ζύγανα, Αεσέρτζ, Κουλάτ, Καράκαπαν, Κασκαμπάς, Αλογοστάρια, Μετζίτ, Αϊ Παύλος, Αϊ Ζαχαρίας, Ταύρος	10
	εκκλησία	Παναγία Σουμελά, Άγιος Γρηγόριος, Αγ. Ιωάννης Βαζελώνας, Αϊ Ζαχαρίας, Αγ. Γεώργιος Περιστερεώτας, Υπαπαντή, Αγία Μαρίνα, Θεοσκέπαστος, Άγιος Σάββας, Άγιος Φίλιππος, Αϊ Γιώργης, Αϊ Γιάννης Βαπτιστής, Άγιος Βασίλης, Αγία Σοφία, Άγιος Ευγένιος, Χρυσοκέφαλος, Παναγία Ελεούσα	17

Πίνακας 1: Ποσοστιαία συμμετοχή κάθε κώδικα στο σύνολο των αναφορών

ΚΩΔΙΚΕΣ	ΑΝΑΦΟΡΕΣ	%
θρησκεία	75	14,4%
τοπωνύμιο	70	13,5%
κτίσμα	56	10,8%
γεωμορφολογικό στοιχείο	55	10,6%
συναισθηματική έκφραση	43	8,3%
υλικό	38	7,3%
χρώμα	31	6,0%
οικογενειακή κατάσταση	21	4,0%
κοινωνική θέση/ιδιότητα	20	3,8%
κλιματικό/φυσικό φαινόμενο	20	3,8%
κοσμικό στοιχείο	19	3,7%
ζώο	16	3,1%
εξοπλισμός	16	3,1%
φύλο	13	2,5%

φυτό	11	2,1%
μέσο μεταφοράς	10	1,9%
μύθος	4	0,8%
ιστορικό στοιχείο	2	0,4%
ΣΥΝΟΛΟ	520	100%

Γράφημα 1: Ποσοστιαία συμμετοχή κάθε κώδικα στο σύνολο των αναφορών

β. Σημασιολογικές ομάδες κωδίκων:

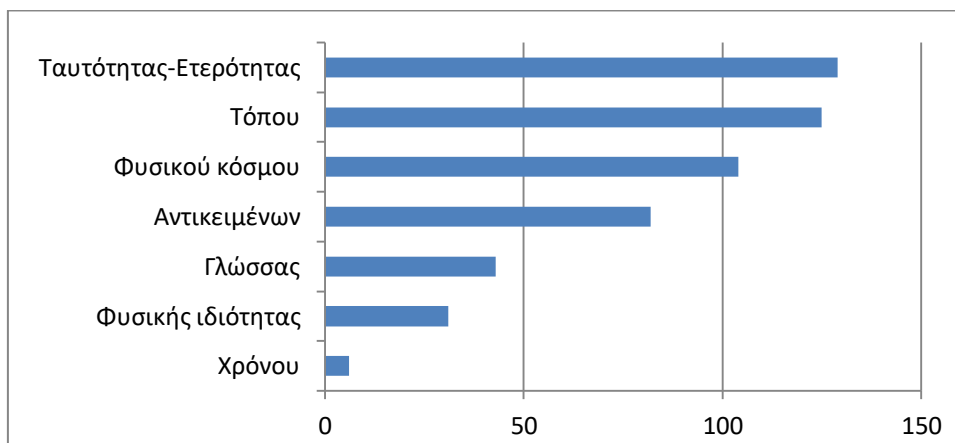
Το δεύτερο βήμα είναι να οργανωθούν οι κώδικες σε συνοπτικές σημασιολογικές ομάδες. Οι κώδικες, που έχουν καταγραφεί, ομαδοποιήθηκαν στις παρακάτω θεματικές:

- *Χρόνου*: ιστορικό στοιχείο, μύθος
- *Ταυτότητας-Ετερότητας*: φύλο, κοινωνική θέση-ιδιότητα, οικογενειακή σχέση-κατάσταση, θρήσκευμα
- *Γλώσσας*: συναισθηματική έκφραση
- *Τόπου*: τοπωνύμιο, γεωμορφολογικό στοιχείο
- *Αντικειμένων*: εξοπλισμός, κτίσμα, μέσο μεταφοράς
- *Φυσικού κόσμου*: ζώο, φυτό, κοσμικό στοιχείο, φυσικό/κλιματικό φαινόμενο, υλικό
- *Φυσικής ιδιότητας*: χρώμα

Πίνακας 2: Ποσοστιαία συμμετοχή κώδικα στο σύνολο των αναφορών

ΚΩΔΙΚΑΣ	ΑΝΑΦΟΡΕΣ	%
Ταυτότητας-Ετερότητας	129	25 %
Τόπου	125	24 %
Φυσικού κόσμου	104	20 %
Αντικειμένων	82	16 %
Γλώσσας	43	8 %
Φυσικής ιδιότητας	31	6 %
Χρόνου	6	1 %

Γράφημα 2: Ποσοστιαία συμμετοχή κώδικα στο σύνολο των αναφορών

γ. Ανάλυση κωδίκων

Βασική επιδίωξη της σημειωτικής ανάλυσης είναι η ανάδειξη των στοιχείων που λανθάνουν ή αποσιωπούνται και η διερεύνηση της μεταξύ τους σχέσης.

Κώδικας Ταυτότητας-Ετερότητας:

Οι κώδικες που δομούν σημασιολογικά το δίπολο ταυτότητα/ετερότητα κυριαρχούν σε αριθμό αναφορών. Οι αναφορές που σχετίζονται με τον κώδικα θρησκεία είναι οι περισσότερες όλων (πίνακας 1). Αυτό υποδηλώνει ως βασική κατεύθυνση και πρόθεση του ποιητή, την ενεργοποίηση της θρησκευτικότητας του ποντιακού ελληνισμού, με λίγα λόγια να αγγίζει «τα ιερά και τα όσια». Η θρησκεία είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η διαχρονικότητα του διπολικού σχήματος εμείς/άλλοι.

Μια δεύτερη παρατήρηση είναι ότι στο εσωτερικό της ομάδας (πίνακας 2) διακρίνεται η ιεραρχική κατάταξη γυναίκα/άνδρα, με τις αναφορές στον άνδρα να

υπερισχύουν σε σχέση με την κοινωνική θέση και τα προνόμια (π.χ. βασιλιάς), ενώ της γυναίκας σε σχέση με τις κοινωνικές υποχρεώσεις (π.χ. μάνα, νοικοκυρά). Υπάρχουν επίσης αναφορές σε παιδιά χωρίς γονείς ή χήρες γυναίκες ως ευάλωτες ομάδες, λόγω της απουσίας του άνδρα. Προβάλλεται, δηλαδή, η υπεροχή του ανδρικού φύλου ως φυσικό φαινόμενο.

Κώδικας τόπου :

Ακολουθεί σε αναφορές τον προηγούμενο κώδικα. Δεν είναι στις προθέσεις του ποιητή η αναφορά στις φυσικές ομορφίες του τόπου, όπως τα δασωμένα βουνά και τα κρυστάλλινα, χειμαρρώδη ρέματα. Η απλή ονομαστική αναφορά των τοπωνυμίων, που συνοδεύεται από ελάχιστους κοινότοπους χαρακτηρισμούς αλλά με ισχυρούς συμβολισμούς, συνάδει μάλλον με κατάλογο. Είναι προφανές, ότι ο συγγραφέας επιχειρεί ευθέως και απροσχημάτιστα τη δημιουργία συναισθηματικής σύναψης στην καρδιά κάθε αναγνώστη με τη γενέθλια γη. Θέλει καθένας που θα πάρει το ποίημα στα χέρια του να βρει ένα πολύ προσωπικό κομμάτι της μνήμης του, την ιδιαίτερη πατρίδα του και να συγκινηθεί.

Κώδικας φυσικού κόσμου:

Είναι ο τρίτος στη σειρά κώδικας σε αριθμό αναφορών. Οι αναφορές φυτών και ζώων από το φυσικό περιβάλλον του Πόντου είναι ελάχιστες, όπως και οι αναφορές στον μεταλλευτικό πλούτο του υπεδάφους του. Ενώ οι αναφορές σε υλικά, κοσμικά στοιχεία και κλιματικά ή φυσικά φαινόμενα δεν έχουν τοπική σύνδεση, αλλά χρησιμοποιούνται μόνο συνδυαστικά με τη διαδικασία της ταφής των νεκρών. Οι περισσότερες αναφορές είναι στη γη και το χόμα. Σαφής και από τον κώδικα αυτό η προσπάθεια σύνδεσης του αναγνώστη με τις στιγμές της πιο έντονης συναισθηματικής φόρτισης της ζωής του.

Κώδικας αντικειμένων:

Τα κάστρα και οι τάφοι κυριαρχούν στον κώδικα. Οι ελάχιστες αναφορές σε εξοπλισμό μεταφέρουν κάποιους ιστορικούς συμβολισμούς, ενώ οι αναφορές σε μέσα μεταφοράς αφορούν μόνο την οριστική αποχώρηση. Σκοπίμως ο ποιητής δεν αναφέρεται στον λαϊκό πολιτισμό του Πόντου, γιατί σκοπός του δεν είναι η ανάπτυξη της σκέψης και του προβληματισμού, παρά μόνο η πυροδότηση του θυμικού.

Κώδικας γλώσσας:

Το ποίημα πνίγεται σε δάκρυα. Το πλημυρίζουν ποταμοί δακρύων. Το κλάμα, ο οδυρμός και το μοιρολόι διαπερνούν όλο το σώμα του. Πέραν των έμμεσων τρόπων, ο ποιητής εστιάζει μονοδιάστατα στο ζύσιμο μιας πληγής. Επιχειρεί να αναβιώσει ένα τραύμα, την προσφυγιά, με τον πιο τραυματικό τρόπο που μπορεί να εκφράσει ο γραπτός λόγος.

Κώδικας φυσικής ιδιότητας:

Από τα χρώματα εμφανίζεται ελάχιστα το πράσινο, που συμβολίζει τη φύση, τη γαλήνη και το νεανικό σφρίγος. Κυρίαρχο είναι το μαύρο, χρώμα του πένθους, της περάτωσης και του θανάτου.¹⁹⁰

Κώδικας χρόνου:

Ελάχιστη, σχεδόν ανύπαρκτη, η συμμετοχή του κώδικα, πέραν των κάστρων, που αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κώδικα και έχουν ιστορική αναφορά. Μοναδικό πρόσωπο του μύθου ο Χάρος, ο οποίος συνδέεται άμεσα με τον θάνατο και όλο το τελετουργικό της ταφής.

δ. Ανάλυση ισοτοπιών- Διπολικά σχήματα

Θα πρέπει παράλληλα να εντοπιστούν τα αντιτιθέμενα ζεύγη που εμπλέκονται στο ποίημα, αφού κάθε σημασιολογικό πεδίο οργανώνεται γύρω από τον άξονα θετικό/αρνητικό ή παρουσία/απουσία. Τα ζεύγη αυτά μπορεί να χωριστούν σε δύο θεματικές ομάδες, ως εξής:

Τόπου :

- Ανατολή-Δύση
- κοιτάει επάνω-κοιτάει χαμηλά, κοιτάει εμπρός και πίσω
- δεξιά-ζερβά
- ακρογιάλια υγρά-ξεροί λόφοι
- κάμπους ήμερους-άγρια δάση
- χωριά μικρά-κεφαλοχώρια
- μαυρόχωμα-άσπρη πέτρα
- χιλιόχρονη νοικοκυρά-νέα νύφη

¹⁹⁰ Χαραλαμπίδης, 2014

Στη θεματική αυτή οι αναφορές σχετίζονται με τον τόπο, τις έντονες γεωφυσικές του αντιθέσεις, τις εύφορες και τις άγριες γωνιές του, την πρόοδο που έζησε αλλά και την οπισθοδρόμηση που ζει, την ειρηνική ζωή και την ωμή βία.

Κατάσταση:

- πεθαμένοι-ζωντανοί
- θάνατος-ζωή
- νέα μνήματα-παλιοί τάφοι
- ελεύθερη-σκλάβια
- μέρας-νύχτας
- ελαφρές καμπανούλες-βαριές καμπάνες
- η μία χτυπάει και τραγουδά/η άλλη χτυπάει και κλαίει
- βοή κατάρας-βοή ικεσίας
- ευχές-κατάρες

Στη δεύτερη θεματική υπάρχει η θεμελιώδης διάκριση ζωής και θανάτου και στη βάση αυτή αναπτύσσονται όλες οι αναφορές. Η ζωή ταυτίζεται με συνθήκες ελευθερίας και με το παρελθόν, ενώ ο θάνατος με τη σκλαβιά και με τον παροντικό χρόνο. Ο τρόπος που βιώνεται αυτή η κατάσταση αναδεικνύει δύο αντίθετες στάσεις της ευχής/ικεσίας για απαλλαγή από το κακό και της κατάρας του κακού. Η πρώτη, η αναζήτηση βοήθειας, είναι στάση περισσότερο προσανατολισμένη στο πρόβλημα. Ενώ η δεύτερη δεν δείχνει ενδιαφέρον για τη λύση του προβλήματος, παρά μόνο εχθρότητα και επίκληση δυστυχίας για τον άλλο.

Στη συνέχεια θα εντοπισθούν οι αντιφάσεις που συνιστούν το σημειωτικό τετράγωνο του ποιήματος. Η πρώτη αντίφαση του σημειωτικού τετραγώνου διαμορφώνεται ως εξής:¹⁹¹

εύφορη γη, ήσυχη ζωή vs εγκαταλειμμένη γη, διώξεις και βασανισμοί
η οποία συνοψίζεται σε:

ειρηνική ζωή vs βία.

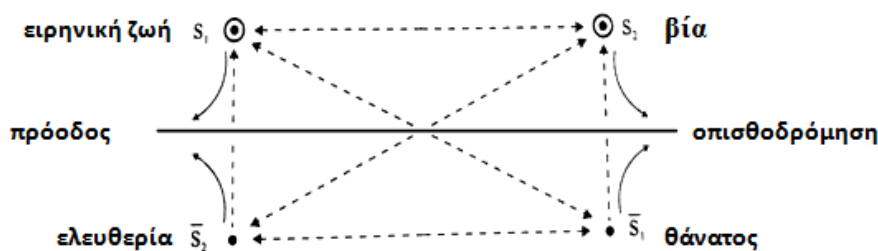
Η δεύτερη αντίφαση διαμορφώνεται ως εξής:

γλέντια, τραγούδια, ευχές vs τάφοι, θρήνοι, κατάρες
και συνοψίζεται σε:

ελευθερία vs θάνατος.

¹⁹¹ Λαγόπουλος & Boklund-Λαγοπούλου, 2016, σ. 125-127

Στο σημειωτικό τετράγωνο που προκύπτει, αναδεικνύεται ότι η ειρηνική ζωή και η ελευθερία ταυτίζονται και ανήκουν στο ίδιο σημασιολογικό σύστημα, το οποίο οδηγεί στην πρόοδο. Η πρόοδος συνιστά και τον αξιακό πυρήνα του συγγραφικού εγχειρήματος. Από την άλλη πλευρά η βία ταυτίζεται με τον θάνατο και αμφότερες συγκλίνουν προς την οπισθοδρόμηση.

ε. Ανάλυση του δημόσιου λόγου του ποιήματος

Ο πομπός, ο Φίλων Κτενίδης, μέσω του ποιήματος εκπέμπει το μήνυμα στον δέκτη, το αναγνωστικό κοινό, με στόχο τη θετική του αντίδραση. Σύμφωνα με τον Πλειό οι τύποι του λόγου διακρίνονται σε: α) *πραγματιστικό*, που αφορά την πληροφόρηση, β) *νοηματικό*, που αφορά την αξιολόγηση και γ) *προπαγανδιστικό*, που αφορά την πειθώ. Το συγκεκριμένο εντάσσεται στον νοηματικό λόγο, γιατί τα γεγονότα παρουσιάζονται στην ιδιαιτερότητα και στην ιδιομορφία τους με σκοπό τη διατύπωση ενός μοναδικού νοήματος και όχι την καταγραφή αυτή καθ'αυτή. Ο νοηματικός λόγος αναφέρεται στην ιστορικά διαμορφωμένη κοινότητα στην οποία αναπτύσσεται, στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι οι Έλληνες του Πόντου, και απευθύνεται στον καθένα ξεχωριστά και όχι προς όλους. Απευθύνεται όχι τόσο σε εγγράμματους, αλλά στον βιωμένο και βιωματικό κόσμο των ανθρώπων, στη συγκίνηση και στα συναισθήματά τους, στην αξιολογική τους κρίση, για τα γνωστά σε όλους γεγονότα. Στα κείμενα του νοηματικού λόγου το περιβάλλον του αντικειμένου μπορεί να είναι παρόν ή να υπονοείται. Οι εικόνες και οι τοποθεσίες μετατρέπονται σε ισχυρά σύμβολα που προκαλούν έντονα συναισθήματα λόγω της ιστορικότητας/ελληνικότητας.¹⁹²

Στην αυθαίρετη σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου υπεισέρχεται η πολιτισμική και κοινωνική σύμβαση, που ορίζει πως το σύμβολο της ποιήματος ορίζει το ίδιο το ποίημα. Οπότε έχουμε ένα πραγματικό γεγονός, όπου τονίζεται η

¹⁹² Πλειός, 2001, σ. 85-86

αξία του, άρα προπαγανδιστικός λόγος.¹⁹³ Μέσω των συμβόλων (τίτλος, τοπωνύμια κτλ) παράγεται ιδεολογία και μαζί με το κείμενο δημιουργείται μια αποσπασματική αφήγηση, πείθοντας τον αναγνώστη για την αξία του ποιήματος. Στο ποίημα εντοπίζονται δύο κώδικες, ο γλωσσικός και ο εικονικός, οι οποίοι αποτελούνται από λεκτικά και οπτικά σημεία.

- *Λεκτικά σημεία:* Ο τίτλος αποσπά την προσοχή του αναγνώστη, ανταποκρίνεται κατευθείαν στον θεατή και υπόσχεται μια επιθυμητή χρησιμότητα. Το κείμενο αποτελεί συνέχεια του τίτλου, αυξάνει το ενδιαφέρον, ξυπνάει την ανάγκη και δημιουργεί εμπιστοσύνη.¹⁹⁴
- *Οπτικά σημεία:* Σύμφωνα με τις έννοιες της καταδήλωσης και της συμπαραδήλωσης του Barthes το πρώτο είδος της καταδήλωσης αφορά στο τι λέγεται και το δεύτερο είδος το πώς λέγεται.¹⁹⁵ Η καταδήλωση των οπτικών μηνυμάτων δίδεται από τις παλιές ονομασίες των περιοχών, τα τοπωνύμια στα ελληνικά ή τουρκικά, και από αυτά που διατηρήθηκαν στο χρόνο, και η συμπαραδήλωση εντοπίζεται στη συναισθηματική φόρτιση που προέρχεται από αυτά.

Στο ποίημα υπάρχουν τοπωνύμια, ιστορικά γεγονότα, μύθοι, στοιχεία της θρησκείας, χρώματα, τεχνολογικός εξοπλισμός – κτίσματα, φυσικά και κλιματικά φαινόμενα, εκφράσεις, ευχές, ζώα και κι φυτά, στοιχεία του ηλιακού συστήματος και οι συμβολισμοί τους.

Ο δημόσιος λόγος είναι δραματικός, μοιάζει με της τραγωδίας. Σύμφωνα με τον Πλειό, ανήκει στον προπαγανδιστικό λόγο, εφόσον περιλαμβάνει εικόνες, πρόσωπα και αντικείμενα τα οποία μετατρέπονται σε σύμβολα ανάλογα με τα βιώματα και τον τρόπο σκέψης του καθενός.¹⁹⁶ Συγχρόνως μας δείχνει ότι ο δημόσιος λόγος μπορεί να είναι κοινός σε όλο τον κόσμο, εφόσον όλοι οι λαοί της γης ερωτεύονται, λυπούνται και χαίρονται με τα ίδια πράγματα.

Το ποίημα είναι ένα λογοτεχνικό κείμενο με τα χαρακτηριστικά της μυθοπλαστικής δομής, δηλαδή σύγκρουση, κλιμάκωση, μεταστροφή και έξοδο. Επιδίωξή του δεν είναι η ρεαλιστική αποτύπωση της πραγματικότητας, αλλά η κωδικοποίηση του κόσμου, η αναπαράσταση της πραγματικότητας με γλωσσικά

¹⁹³ Πλειός, 2001, σ.90

¹⁹⁴ Κουρμούσης, 1997, σ.156

¹⁹⁵ Μπόκλουντ-Λαγοπούλου, 1983

¹⁹⁶ Πλειός, 2001, σ.104

σημεία και η απόδοση νοήματος με μια συμβολική τάξη, με απώτερο και κεντρικό σκοπό τη δημιουργία συναισθημάτων.

Από τους πρώτους στίχους και σε αρκετές περιπτώσεις, όπως στην εικόνα της ολικής καταστροφής που συνθέτει ο ποιητής για το κάστρο της Τραπεζούντας, διακρίνεται σαφής επιρροή από βιβλικά κείμενα. Εμφανίζεται, δηλαδή, η διαδικασία της διακειμενικότητας στον βαθμό που κάθε κείμενο συγκροτείται από μια πολλαπλότητα κειμένων, είναι δηλαδή μια δεξαμενή που ενσωματώνει συγκεκριμένους δανεισμούς.¹⁹⁷ Στην ουσία πρόθεση του συγγραφέα είναι μάλλον να αποδώσει υπερφυσικές διαστάσεις στην πτώση της Τραπεζούντας, παρόλο που η παράδοση δεν συντελέστηκε με μάχη αλλά ειρηνικά, με αποκλειστικό στόχο να συνεγείρει τα ανακλαστικά των αναγνωστών και να δομήσει στερεοτυπικές αναπαραστάσεις. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διακειμενικής αναφοράς σε βιβλικά κείμενα είναι ο τρόπος προσέγγισης του φοβερότατου μυστηρίου του θανάτου, όπου υπάρχει σύνδεση με την έκφραση του Αγίου Γρηγορίου Επισκόπου Νύσσης «την μέλαιναν και ζοφώδη του βίου θάλασσαν» (Αγ. Γρηγόριος Νύσσης, Περί παρθενίας, Κεφ. Δ', ΕΠΕ 9,48), στην οποία εμπεριέχεται όλη η σημειωτική σκευή που χρησιμοποιήθηκε για τον σχηματισμό της εικόνας της σκοτεινής, μελαγχολικής και τρομακτικής θάλασσας από τον Κτενίδη.

Πολλές εικόνες του ποιήματος υπάρχουν αυτούσιες στο 24^ο κεφάλαιο του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου, στο σημείο που οι μαθητές πλησιάζοντας τον Ιησού στο όρος των Ελαιών θέτουν το ερώτημα για το τέλος του κόσμου: «τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;» (Ματθ.24,3). Η απάντηση ήταν πως η ένδοξη παρουσία του Χριστού θα γίνει όπως η αστραπή «ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπή» (Ματθ. 24,27). Λίγο πιο κάτω, προλέγοντας το τέλος του κόσμου ο Χριστός, λέει: «εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.» (Ματθ. 24,29),¹⁹⁸ το οποίο σε απόδοση σημαίνει πως αμέσως μετά τη θλίψη των ημερών εκείνων, ο ήλιος θα σκοτεινιάσει και το φεγγάρι θα σβήσει και τα άστρα θα πέσουν από τον ουρανό και οι ουράνιες δυνάμεις, οι οποίες συγκρατούν την αρμονία του σύμπαντος, θα ταρακουνηθούν.

Μια τελευταία ενδεικτική πηγή της έμπνευσης του ποιητή υπήρξε το 6ο κεφάλαιο της Αποκάλυψης του Ιωάννη, όπου υπάρχει μια περιγραφή των σημείων

¹⁹⁷ Λαγόπουλος & Boklund-Λαγοπούλου, 2016, σ. 236-237

¹⁹⁸ Ματθαίος (n.d.), κ. 24

που θα συμβούν πριν από τον Ερχομό του Χριστού. Αναφέρεται συγκεκριμένα: «Και είδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγίδα τὴν ἕκτην, καὶ σεισμός μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος μέλας ἐγένετο ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ὅλη ἐγένετο ὡς αἷμα, (Ἰωαν. 6, 12) καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκὴ βάλλουσα τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ ἀνέμου μεγάλου σειομένη» (Ἰωάν. 6, 13).¹⁹⁹ Ἡ απόδοση του αποσπάσματος αυτού είναι: «Και είδα ὅταν ἀνοίξε τὴν ἕκτη σφραγίδα, ἐγένετο σεισμός μέγας καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μαύρος σαν σάκος τρίχινος καὶ τὸ φεγγάρι ἐγένετο σαν αἷμα καὶ τὰ ἀστέρια τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν στὴ γῆ, ὅπως ἡ συκία ρίχνει τὰ ἀνώριμα σύκα τῆς, ὅταν σείεται ἀπὸ δυνατό ἀνεμο». Τα περισσότερα στοιχεία της περιγραφῆς εἴτε αὐτούσια εἴτε σε προσαρμογὴ περιλαμβάνονται στο ποίημα του Κτενίδη.

Ανεξάρτητα ἀπὸ πού δανεῖζεται τὴν εἰκόνα ὁ ποιητὴς, ἡ πορεία θανάτου τῶν ζωντανῶν-νεκρῶν με τὰ φέρετρα στους ὠμούς παραπέμπει σε λιτανεῖα ἢ σε νεκρική πομπή. Συνεχεῖς πορεῖες, χωρὶς στάση καὶ χωρὶς προορισμό, χωρὶς νερό καὶ φαγητό, στο ψύχος, στις ασθένειες καὶ τις κακουχίες, σε ἐδάφη ἀκατοίκητα, με μοναδική κατάληξη τὸν θάνατο. Πρόκειται γιὰ ἓνα *Λουσβιτς ἐν ροή*, σύμφωνα με τὸν Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, καθηγητὴ Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης²⁰⁰.

Στο ποίημα ἐμφανίζονται ἄνθρωποι ἀδύναμοι, που κλαῖν καὶ ἀναπέμπουν ἱκεσίες καὶ κατάρες. Ἡ ἱκεσία εἶναι παρακλητικὸ αἶτημα στὸν Θεό γιὰ ευνοϊκὴ ἐξέλιξη δικοῦ μας ζητήματος. Ὅμως ἡ κατάρρα ἐκφράζει ἀπαίτηση τιμωρίας τοῦ ἄλλου. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι στο ποίημα δὲν ἐμφανίζεται ἓνα ἀσύνταχτο πλήθος. Οἱ συμμετέχοντες βρίσκονται σε ἱεραρχικὴ παράταξη ἀνάλογα με τὴν κοινωνικὴ τους θέση.

Ὁ δημιουργὸς τοῦ ποιήματος, ὁ Φίλων Κτενίδης, εἶναι ἓνας πολυπράγμων ἄνθρωπος, χωρὶς λογοτεχνικὲς σπουδές, που γίνεται ὅμως ποιητὴς, ἐκφράζεται καὶ ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπὸ τὴν ποίηση. Σὲ ηλικία 18 ἐτῶν ἐξέδωσε τὴν πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ του καὶ στα 21 τὴ δεύτερη, ἀρθρογράφησε σε περιοδικά, ἐγράψε τὸν ὕμνο τῆς Δημοκρατίας τοῦ Πόντου καὶ πλήθος θεατρικῶν ἐργῶν. Ἀνέπτυξε πλούσια πολιτικὴ δράση καὶ υπῆρξε ἐνθερμος υποστηρικτὴς τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων, τῶν μεγάλων ἰδεῶν καὶ οραμάτων καὶ τῶν ἡρωικῶν ἡγετῶν που οδηγοῦν τοὺς λαοὺς καὶ γράφουν τὴν ἱστορία.

¹⁹⁹ Ἰωάννης (n.d.), κ. 6

²⁰⁰ Ενεπεκίδης, 1997

Γνώρισε την πολιτική, μπήκε σε συστήματα άσκησης εξουσίας και κατανόησε την εξουσία και στην αυθεντική της μορφή κατά Weber, ως ικανότητα επιβολής της θέλησης του ενός πάνω στη συμπεριφορά άλλων και στην ηπιότερη μορφή της επιρροής, στην οποία προϋποτίθεται η σιωπηρή συναίνεση αυτού που την υφίσταται. Ο Κτενίδης γνωρίζει καλά ότι κάθε εξουσία εδράζεται στην ιδεολογική της νομιμοποίηση. Οι μύθοι, τα σύμβολα και οι τελετουργίες δημιουργούν πολύπλοκα συστήματα δεσμεύσεων και επιβεβαίωσης της εξουσίας. Όταν μάλιστα η εξουσία θεωρείται θεόσταλη, τότε η επιβεβαίωσή της συνιστά ουσιαστικά συμβολή στη διατήρηση της κοσμικής τάξης, όπως δημιουργήθηκε και ρυθμίστηκε από τις θεϊκές δυνάμεις.²⁰¹

Σύμφωνα με τη Μιχαήλ, η εκκλησία έχει καταφέρει να κινητοποιεί τις μάζες χρησιμοποιώντας αντιλήψεις όπως ο «εκλεκτός λαός», η «γη της επαγγελίας» (ο τόπος της θεϊκής υπόσχεσης σωτηρίας, της εκπλήρωσης των ονείρων). Πρόκειται για θεμελιώδεις ιουδαιο-χριστιανικές αντιλήψεις, που έχουν χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία δεσμών ανάμεσα στον κόσμο, τη γη και τη γλώσσα. Τον ίδιο ρόλο έπαιξαν οι λατρείες και τα προσκυνήματα, καθώς δημιούργησαν μια αίσθηση λαϊκής συμμετοχής και σχέσεων αλληλεγγύης. Τα προσκυνήματα συγκεντρώνουν κόσμο από διάφορες περιοχές σε έναν τόπο, ο οποίος είναι η αναπαράσταση ενός ειδώλου της μητέρας πατρίδας.²⁰²

Η στερεοτυπική αντίληψη του «εκλεκτού λαού» υπάρχει διάχυτη στο ποίημα, ειδικότερα στο σημείο όπου η γη του Πόντου, σύμφωνα με τον Κτενίδη, είναι κληρονομιά από τους προγόνους, *κτήμα της γενεάς* (στ. 264), αλλά και κληρονομιά από τον Θεό. Δηλαδή θεόσταλη στον περιούσιο λαό του. Ενώ η αντίληψη περί «γης της επαγγελίας» είναι ορατή στο σημείο που περιγράφεται η νέα πατρίδα «άλλο χώμα σας καλεί» (στ. 318), «ο δρόμος είναι ομαλός, μέλι και γάλα, ο δρόμος που ευλόγησα, η στράτα που ευχήθηκα, θα είναι στράτα γυρισμού και όνειρο ξενιτεμένου» (στ. 321-323). Ταυτόχρονα, όμως, στη σημείο αυτό δίνεται και μια υπόσχεση, ότι θα είναι ξενιτεμένοι, δηλαδή θα απομακρυνθούν προσωρινά και όχι οριστικά, αφού κάποια στιγμή θα επιστρέψουν και θα είναι η μέρα της «Λαμπρής και του Χριστός Ανέστη» (στ. 216), η μέρα «του γυρισμού των ξενιτεμένων» (στ. 217). Αυτό ήταν το θεϊκό μήνυμα, η απόφαση της Παναγίας, η εντολή που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση και μέσα της υπήρχε η αισιόδοξη διάσταση. Στην ουσία ξαναζωντανεύει ο θρήνος για την

²⁰¹Eriksen, 2007, σ. 255-258

²⁰²Μιχαήλ, 2015, σ. 81

Άλωση της Κωνσταντινούπολης «Πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας θα 'ναι». Ένας στίχος με έντονη συγκινησιακή φόρτιση και με μηνύματα εθνικής συνέχειας και αποκατάστασης. Αυτές οι αντιλήψεις υπήρξαν η καρδιά του αλυτρωτισμού, δηλαδή της τάσης απελευθέρωσης των ελληνικών εδαφών που βρισκόταν υπό τουρκικό ζυγό.

Ψήγματα αλυτρωτισμού διακρίνονται και σε άλλα σημεία του ποιήματος, όπως τα κόκκινα παπούτσια που φορά η μαυροντυμένη και βαρυπενθούσα Τραπεζούντα, τα οποία συμβολίζουν το ξαναζωντάνεμα και την αναζωογόνηση και εκδηλώνουν την προσδοκία της αναγέννησης του ελληνο-χριστιανικού χαρακτήρα της πόλης.

Το Βυζάντιο επιτέλεσε τον ρόλο του αμύντορος της χριστιανοσύνης κατά των απίστων, ο βυζαντινός πολίτης είναι ο ακραιφνής πιστός χριστιανός. Όταν οι Βυζαντινοί αποκαλούνται *Έθνος Χριστιανών* από τον αυτοκράτορα Λέοντα Στ' τον Σοφό, ταυτίζονται με τον νέο περιούσιο λαό και έτσι τα ιδεατά σύνορα της χριστιανικής οικουμενικότητας μετατοπίζονται ακόμη μακρύτερα ως τον ουρανό.²⁰³

Η σχέση μεταξύ της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας και της εθνικής συνείδησης υπήρξε αυτονόητη, αφού η Εκκλησία λειτούργησε ως παράγοντας διατήρησης της γλώσσας και της κουλτούρας στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο ελληνικό κράτος η Εκκλησία λειτούργησε ως μοχλός κοινωνικής συνοχής και σήμερα η Ορθοδοξία είναι βαθιά ριζωμένη στον πυρήνα της εθνικής ταυτότητας.²⁰⁴

Η προσέγγιση του δημιουργού είναι καθαρά μεταφυσική, όταν επιδιώκει να εισαγάγει τον αναγνώστη στην ιδέα του αναπότρεπτου της θείας βούλησης και της προσωρινότητας του ξεριζωμού. Λυπάται που δεν θα μπορεί να εκτελεστεί το τελετουργικό στους χώρους επιτέλεσης. Η τελετουργία είναι μια μορφή συμβολικής δράσης, δημόσια και επαναλαμβανόμενη σε ειδικό τόπο και καθορισμένο χρόνο, με σκοπό της δημιουργία της αίσθησης του συνανήκειν.

Σύμφωνα με τη σημειολογική ανάλυση, η υποδήλωση λειτουργεί στην κατασκευή ιδεολογιών. Όσο ανεβαίνουμε τα επίπεδα υποδήλωσης, τα σημεία αποκτούν και πιο πλήρη ιδεολογική αξία. Στον μύθο η ιδεολογική τους λειτουργία είναι ότι κάνουν τις αξίες, τις στάσεις και τις αντιλήψεις να μοιάζουν πιο φυσικές, κανονικές και προφανείς.

Από την ανάλυσή μας προκύπτει ότι το όραμα του ποιητή είναι η ίδρυση της Μονής της Παναγίας Σουμελά σε ελληνικό έδαφος ως σύμβολο μιας νέας ζωής, ελεύθερης και ειρηνικής. Το μεγαλοπρεπέστερο ιστορικό έμβλημα της χαμένης

²⁰³ Γλύκατζη-Αρβελέρ, 2012, σ. 23

²⁰⁴ Μιχαήλ, 2015, σ. 97-99

πατρίδας αξιοποιείται ως σύμβολο αναγέννησης και νέας πορείας προόδου και ευημερίας στη νέα πατρίδα.

Συμπεράσματα

Η Καμπάνα του Πόντου είναι ένα έμμετρο ποίημα του Φίλωνα Κτενίδη, γραμμένο σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο, αποτελούμενο από 335 στίχους, χωρισμένο σε 12 ενότητες από τον ίδιο. Είναι μία υβριδική μορφή επικής ποίησης, διάσπαρτη από ιστορικούς και θρησκευτικούς συμβολισμούς, γραμμένο στην ποντιακή διάλεκτο. Κεντρικό θέμα του ποιήματος είναι η ανάδειξη του δράματος των ανθρώπων που ξεριζώθηκαν βίαια από τις πατρογονικές τους εστίες. Χωρίς ιδιαίτερη αναφορά των δύσκολων στιγμών της τουρκοκρατίας, επιχειρεί να περιλάβει κάποιες από τις χαρές, τις πίκρες, τις συμφορές, τις λαχτάρες και τις προσδοκίες του απλού ανθρώπου. Χωρίς να έχει σαφή χρονικά όρια, με νύξεις στην περίοδο του μεγαλείου της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας στα χρόνια των Κομνηνών, εστιάζει στο 1922, τη χρονιά των δραματικών γεγονότων της προσφυγιάς.

Στη δημοτική ποίηση είναι υπαρκτή η συμμετοχή της φύσης στα συναισθήματα των ανθρώπων, γιατί ο λαϊκός άνθρωπος στις παραδοσιακές κοινωνίες βρίσκεται σε απόλυτη αλληλεξάρτηση με τη φύση. Θεοποίησε τη δύναμή της, σεβάστηκε τους κανόνες της και αισθανόταν ότι κι αυτή βρίσκεται δίπλα του σε κάθε δυσκολία της ζωής του. Σε όλο το ποίημα είναι έντονος ο ανθρωπομορφισμός, που συνιστά βασικό χαρακτηριστικό των δημοτικών τραγουδιών. Τα δέντρα οδύρονται και τα κοσμικά στοιχεία είναι παρόντα στην τέλεση του δράματος, ο ήλιος ανάβει το κερί, το φεγγάρι τα καντήλια, ενώ τα άστρα και ο Αυγερινός ανάβουν τα μανουάλια. Μέσω του ανιμισμού αναδεικνύεται ανάγλυφα η διαχρονικότητα της στενής σύνδεσης της φυλής με τις υπερβατικές δυνάμεις.

Ένα δεύτερο στοιχείο κοινό στο δημοτικό τραγούδι είναι η υπερβολή. Στο ποίημα τα δάκρυα γίνονται ποτάμι που πλημμυρίζει, γκρεμίζει, παρασύρει και ξεχερσώνει πόλεις και μοναστήρια. Οι άνθρωποι γίνονται ροές που σταδιακά σχηματίζουν ασυγκράτητα ποτάμια.

Τα δημοτικά τραγούδια είναι κείμενα σε έμμετρη μορφή που απαγγέλλονται ή τραγουδιούνται. Η αρχή των δημοτικών τραγουδιών σύμφωνα με τον Κακριδή έχει αρχέγονες ρίζες και εντοπίζεται σε χρόνους πριν τον Όμηρο. Τα κοινά στοιχεία μεταξύ ομηρικών κειμένων και δημοτικών τραγουδιών είναι δάνεια του Ομήρου από τα δημοτικά τραγούδια της εποχής του τα οποία μεταβιβάστηκαν στα νεότερα. Ένα από τα μοτίβα τους είναι και το μοιρολόι. Το ποίημα είναι ένα μακρόσυρτο μοιρολόι, ένας γοερός θρήνος για τον αποχωρισμό από τη γενέθλια γη.

Ως προς τον τόπο ο Κτενίδης επιχειρεί να συμπεριλάβει σε μια παρατακτική αναφορά όλες τις πόλεις και τα σημαντικότερα χωριά του ελληνόφωνου Πόντου με έμφαση στην πόλη της Τραπεζούντας. Ένας πλήρης ονομαστικός κατάλογος τοπωνυμίων με τα χαρίσματά τους, ώστε καθένας να βρει εκεί μέσα κάτι προσωπικό του και να βιώσει περηφάνια και άμεση συναισθηματική σύνδεση.

Στο συγκεκριμένο ποντιακό ποίημα εντοπίζονται πολλοί αρχαϊσμοί που αφορούν όλα τα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας: φωνητική-φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία. Ο βασικός λόγος διατήρησης των αρχαϊσμών ήταν η γεωγραφική και γλωσσική απομόνωση των περιοχών όπου μιλιόταν. Το συγκεκριμένο ποίημα θα μπορούσε να αποτελέσει κείμενο προς μελέτη για την εκμάθηση της διαλέκτου και να αξιοποιηθεί ως σύνδεσμος με το ιστορικό παρελθόν και την ισχυροποίηση της ταυτότητας, σε μια εποχή ρευστότητας και αβεβαιότητας, με την έννοια ότι η ταυτοποίηση σε μια συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα μπορεί να δημιουργήσει μια αίσθηση σταθερότητας και ασφάλειας.²⁰⁵

Σε κάθε *μήνυμα* υπάρχει η «επικρατούσα λειτουργία» της γλώσσας, αλλά και «η βοηθητική συμμετοχή των λοιπών λειτουργιών». Στο ποίημα ο Φίλων Κτενίδης χρησιμοποιεί την *εκφραστική ή συγκινησιακή* λειτουργία της γλώσσας, που είναι ολοφάνερη στη χρήση επιφωνημάτων, την οποία συναντάμε στη λυρική ποίηση, που είναι συνδεδεμένη με την ψυχική κατάσταση του συγγραφέα, και αποτελείται από σκέψεις και αισθήματα του ίδιου, χωρίς καμία αναφορά στην πλοκή ή στους χαρακτήρες. Εστιάζει στον *αποστολέα*, αποκαλύπτοντας τη διάθεσή του σχετικά με όσα λέει, ενώ προσπαθεί να προκαλέσει συγκίνηση. Τον ρόλο της βοηθητικής λειτουργίας έχει η *βουλητική ή κατευθυντική*, η οποία συνδυάζεται με τη «συγκινησιακή» λειτουργία, κυριαρχεί στη λογοτεχνία και είναι η γλώσσα της πειθούς και της προπαγάνδας.

Η καλή γνώση της ποντιακής και ιδιαίτερα της θρησκευτικής παράδοσης που διαθέτει ο συγγραφέας είναι εμφανής, σε εικόνες όπως αυτή που προσομοιάζει με τη συντέλεια του κόσμου. Εμφανής είναι επίσης η μυθοπλαστική του δεινότητα στον τρόπο αξιοποίησης όλων των εμβληματικών τοπωνυμίων. Κορυφαία ίσως στιγμή στιχουργικής δεινότητας είναι η σπαραχτική ικεσία του ποιητή στον Χριστό να δείξει τη δύναμή του και να κάνει το θαύμα του, μετατρέποντάς τον σε ποταμόπετρα,

²⁰⁵ Μιχαήλ, 2015, σ.41

κατωθύρι σπηλιάς, μικρή πέτρα, χόμα ή οτιδήποτε άλλο αρκεί να θαφτεί στον τόπο που γεννήθηκε και έθαψε τους προγόνους του.

Η προσέγγιση του διαχρονικού διπολικού σχήματος ταυτότητα/ετερότητα γίνεται κυρίως στο πεδίο της θρησκείας και ειδικότερα του λαϊκού θρησκευτικού συναισθήματος. Όχι, δηλαδή, στο επίπεδο της αξιακής/πνευματικής διάστασης αλλά στο επίπεδο της υλικής διάστασης, του βιώματος και του τελετουργικού (κεριά, εξαπτέρυγα, λιτανεία κτλ). Είναι εκλαϊκευτική και οι σχέσεις με τον άλλο υπαγορεύονται από τη φυσική νομοτέλεια.

Επιπλέον, αξιοποιεί κλασικά αρχέτυπα για την επιτυχία του εγχειρήματός του. Στους στίχους του κυριαρχεί η διαρκής αναμέτρηση με τον θάνατο, ο οποίος προκαλεί έντονο φόβο και κανείς δεν μπορεί να του αντισταθεί. Χρησιμοποιεί ως εργαλείο το ιερότερο και συγκινητικότερο στοιχείο κάθε ανθρώπου, τους θαμμένους νεκρούς της οικογένειας, για να προκαλέσει ρίγη συγκίνησης.

Καλλιεργεί την ιδέα της αναγέννησης, εικονίζοντας την Τραπεζούντα ως νύφη με κόκκινα παπούτσια, έτοιμη να ξεκινήσει μια νέα ζωή. Στην ίδια κατεύθυνση είναι και η λάμψη που ανακλάται από τους τρούλους των ναών πριν την έξοδο και φτάνει στον ήλιο, ως μυστική υπόσχεση/συμφωνία με τις κοσμικές δυνάμεις. Όπως, φυσικά, και το ξεκάθαρο, χαρμόσυνο μήνυμα/ευχή της επιστροφής από την Παναγία, την ώρα που η ζώνη της φωτίζει τον ουρανό.

Ο δημόσιος λόγος είναι δραματικός, μοιάζει με της τραγωδίας. Σύμφωνα με τον Πλειό, ανήκει στον προπαγανδιστικό λόγο περιλαμβάνοντας εικόνες, πρόσωπα και αντικείμενα τα οποία μετατρέπονται σε ισχυρά σύμβολα που προκαλούν έντονα συναισθήματα λόγω της ιστορικότητας-ελληνικότητας, όπως τοπωνύμια, ιστορικά γεγονότα, μύθοι, στοιχεία της θρησκείας, χρώματα, τεχνολογικός εξοπλισμός – κτίσματα, φυσικά και κλιματικά φαινόμενα, εκφράσεις, ευχές, ζώα και κι φυτά, στοιχεία του ηλιακού συστήματος.

Η *Καμπάνα του Πόντου* πρωτοδημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο του 1950 στο 1^ο τεύχος του περιοδικού *Ποντιακή Εστία*, ημέρα που ο Κτενίδης έκανε γνωστή την επιθυμία του για την ανιστόρηση του ιστορικού προσκυνήματος της Παναγίας Σουμελά. Σχετικά με την καμπάνα στην οποία αναφέρεται ο ποιητής υπάρχουν πολλές απόψεις. Επικρατούσα στη συνείδηση των απλών ανθρώπων δείχνει η άποψη ότι αναφέρεται σε κάποια συγκεκριμένη καμπάνα που έφεραν στην Ελλάδα κάποιοι πρόσφυγες από τον Πόντο. Κατ' άλλους ο όρος καμπάνα συμβολίζει το πένθος του ποντιακού ελληνισμού για τον ξεριζωμό, ενώ υπάρχει και η άποψη ότι παρουσιάζει

την ψυχή του κατατρεγμένου ποντιακού ελληνισμού αλλά και την ψυχή του ίδιου του Φίλωνα Κτενίδη, που σκιρτά κάθε φορά στη θύμηση του τόπου που άφησε και των καταστάσεων που βίωσε.²⁰⁶

Σύμφωνα με τον Κουρμούση, ο τίτλος πρέπει να αποσπά την προσοχή του αναγνώστη, να ανταποκρίνεται κατευθείαν στον θεατή και να υπόσχεται μια επιθυμητή χρησιμότητα.²⁰⁷ Η καμπάνα είναι ένα μέσο αποστολής μιας δημόσιας πρόσκλησης. Συνήθως καλεί τους πιστούς να προσέλθουν στην εκκλησία. Η *Καμπάνα* του Φίλωνα Κτενίδη προσπαθεί να συγκινήσει, να πείσει, να καλέσει όλους τους Ορθόδοξους και τους Πόντιους να συνδράμουν στην ανέγερση του ναού.

Το ποίημα είναι γραμμένο σε *λογοτεχνική διάλεκτο*, δηλαδή ένα κράμα ιδιοματικών τύπων από διαφορετικές περιοχές μαζί με εκφράσεις της σύγχρονης καθημερινής ζωής του συγγραφέα στην Ελλάδα. Είναι μια γλώσσα τεχνητή, που έχει σκοπό να απευθυνθεί σε όλους τους Πόντιους, ώστε να πετύχει τον στόχο του. Ο προφανής ο λόγος της συγγραφής του ποιήματος η «Καμπάνα του Πόντου» είναι να αποτελέσει μια δημόσια πρόσκληση, η οποία θα συγκινήσει μέσω της αναβίωσης του συλλογικού τραύματος και θα πείσει όλους τους Πόντιους και γενικότερα τους Ορθόδοξους Έλληνες να συνδράμουν στην ανέγερση του ναού της Παναγίας Σουμελά στο Βέρμιο. Μελετώντας το προφίλ του συγγραφέα δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι στις ενδόμυχες σκέψεις του Φίλωνα Κτενίδη πιθανόν να περιλαμβάνεται η προσωπική συναίσθηση της εθνικής ευθύνης και της ιστορικής του αποστολής απέναντι στα μεγάλα οράματα και τις μεγάλες αφηγήσεις του *γένους* και στον *υπέρ βωμών και εστιών αγώνα*, ιδιαίτερα στους χαλεπούς μετεμφυλιακούς καιρούς, της έξαρσης των πολύμορφων και πολύπλευρων απειλών κατά της εθνικής ταυτότητας.

²⁰⁶Καρεπίδης, 2015, σ. 106

²⁰⁷Κουρμούσης, 1997

Βιβλιογραφία

Έντυπη

- Abrams, M. H. (2001). *Ο Καθρέφτης και το Φως*. Α. Μπερλής (μτφρ.). Αθήνα: Κριτική.
- Eriksen, T. H. (2007). *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα: μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*. Αθήνα: Κριτική.
- Fiske, J. (1999). *Εισαγωγή στην επικοινωνία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Hall, S. (2010). *Αυτό σημαίνει αυτό, αυτό σημαίνει εκείνο - Σημειωτική: οδηγός χρήσης*. Αθήνα: Διάυλος.
- Lintvelt, J. (1991). Οι βαθμίδες του λογοτεχνικού αφηγηματικού κειμένου. Στο Β. Καλλιπολίτης (επιμ.), *Θεωρία της αφήγησης*. Αθήνα: Εξάντας.
- Prince, G. (1991). Εισαγωγή στη μελέτη του αποδέκτη της αφήγησης. Στο Β. Καλλιπολίτης (επιμ.), *Θεωρία της αφήγησης*. Αθήνα: Εξάντας.
- Αγτζίδης, Β.(2019). Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι αυτόνομες ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική Ένωση κατά τον μεσοπόλεμο. Στο Π. Κιτρομηλίδης (επιμ.) *Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Επανεκδοση 2019, Αθήνα: ΤΑ ΝΕΑ/ ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε.
- Αγτζίδης, Β.(2005). *Έλληνες του Πόντου: Η γενοκτονία από τον τουρκικό εθνικισμό*. Αθήνα: Ελληνικές Εκδόσεις Α.Ε.
- Απασιδής, Θ. (2007). *Ο ρόλος της Ελλάδας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης των Ελλήνων του Πόντου κατά τις τελευταίες δεκαετίες πριν την έξοδο*. Στο Ο ποντιακός ελλητισμός και η παιδεία του. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη Α.Ε.
- Βούρτσας Ι. (1999). Εξέλιξη και διάλεκτοι της ελληνικής γλώσσας. Στο Κ. Σμπόνιας (επιμ.) *Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό*. Πάτρα:ΕΑΠ
- Γεωργανόπουλος, Ε. (2009). Ο διωγμός των Ελλήνων του Πόντου και οι εθνικές διεκδικήσεις τους (1914-1922): Μια σχέση αλληλεξάρτησης. Στο Β. Καρδάσης & Α. Ψαρομήλιγκος (επιμ.) *Η σφαγή των Ποντίων*, Ιστορικά. Αθήνα: Ελευθεροτυπία
- Δαλακούρα, Β. (2009). Ρίζες Ελλήνων: Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδας-Πόντιοι. Αθήνα: Πήγασος Εκδοτική Α.Ε.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε. (2012). *Γιατί το Βυζάντιο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Δαμιανού, Δ. Παπαχριστοφόρου, Μ. (2002). Η προφορική παράδοση. Στο Μ. Μιράσγεζη (επιμ.) *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα II. Οι Νεότεροι χρόνοι*. τ. Γ' κεφ.1. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Δανιήλ, Χ. (2008). *Γράμματα II: Νεοελληνική φιλολογία (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας)*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Ενεπεκίδης, Π. (1997, Αύγουστος 17). *Λουσβιτς εν ροή η ποντιακή γενοκτονία*. Καθημερινή.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2011). *Κοινωνική εργασία και τοπικές κοινωνίες. Ανάπτυξη, Συλλογική δράση, Πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Ηλιάδου-Τάχου, Σ. & Φωτιάδης, Κ. (2007). *Παιδεία και πτωχία εν Πόντω: από το Σ. Κυμινήτη και τον Π. Τριανταφυλλίδη ως τον Ν. Καπετανίδη*. Στο Ο ποντιακός ελληνισμός και η παιδεία του. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη Α.Ε.
- Καρεπίδης, Ι. (2015). *Η Καμπάνα του Πόντου: Λαογραφική- Εννοιολογική προσέγγιση*. Στο Αρχεῖον του Πόντου, τόμ. 55. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Κάστορας, Σ. (2002). *Πολιτιστική επικοινωνία: αρχές και μέθοδοι επικοινωνίας*, Αθήνα: ΕΑΠ.
- Κιτρομηλίδης Μ. Π. (1992). Πρόλογος. Στο Π. Κιτρομηλίδης (επιμ.) *Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Επανεκδοση 2019, Αθήνα: ΤΑ ΝΕΑ/ ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε.
- Κονταξής, Κ. (2007). *Ο λαϊκός πολιτισμός του Ελληνικού Πόντου μέσα από τα δημοτικά τραγούδια*. Στο Ο ποντιακός ελληνισμός και η παιδεία του. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη Α.Ε.
- Κοντογιώργη, Ε. (2019). *Αγροτικές προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Μακεδονία: 1923-1930*. Στο Π. Κιτρομηλίδης (επιμ.) *Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Επανεκδοση 2019, Αθήνα: ΤΑ ΝΕΑ/ ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε.
- Κουρμούσης, Γ. (1997). *Διαφήμιση από τη θεωρεία στην πράξη*. Αθήνα: Anubis.
- Κουρουπού, Μ. & Μπαλτά, Ε. (1992). Πηγές για την ιστορία των ανταλλάξιμων της Καπαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης. Στο Π. Κιτρομηλίδης (επιμ.) *Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Επανεκδοση 2019, Αθήνα: ΤΑ ΝΕΑ/ ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε.
- Κυριαζή Ν. (2000). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική Επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Λαγόπουλος, Α-Φ. (2005). *Επιστημολογίες του νοήματος, δομισμός και σημειωτική*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Λαγόπουλος, Α-Φ. και Boklund-Λαγοπούλου, Κ. (2016). *Θεωρία σημειωτικής: Η παράδοση του Ferdinand de Saussure*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μαρμαρίδης, Σ. (2015). *Η παρατακτική τεχνοτροπία στη μουσική παράδοση του Πόντου: το παράδειγμα του Τικ*. Στο Αρχείο του Πόντου, τόμ. 55. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Μαυρογορδάτος, Γ.Θ..(2019). Το ανεπανάληπτο επίτευγμα. Στο Π. Κιτρομηλίδης (επιμ.) *Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Επανεκδοση 2019, Αθήνα: ΤΑ ΝΕΑ/ ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε.
- Μιράσγεζη, Μ. Δ. (2002). Εισαγωγή στο δημοτικό τραγούδι. Στο Μ. Μιράσγεζη (επιμ.) *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα II. Οι Νεότεροι χρόνοι*, τ. Γ' κεφ.2. Πάτρα. ΕΑΠ.
- Μιχαήλ, Δ. (2015). *Έθνος, Εθνικισμός και Εθνική Συνείδηση: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*. Στο Θεσσαλονίκη: Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλης.
- Μπαντιμαρούδης, Φ. (2011). *Πολιτιστική επικοινωνία, οργανισμοί, θεωρίες, μέσα*. Αθήνα: Κριτική.
- Μπονίδης, Θ. Κ. (2004). *Το ποιοτικό παράδειγμα της έρευνας των σχολικών βιβλίων*. Στο Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νιτσιάκος, Β. (1991). *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Νιτσιάκος, Β. (1997). Συμβολικές σχέσεις και κοινωνική μνήμη: η ανασυγκρότηση της τοπικής ταυτότητας στην Πυρσόγιαννη. Στο Δαμιανάκος, Ζακοπούλου, Κασίμης, Νιτσιάκος, *Εξουσία, εργασία και μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου: Η τοπική δυναμική της επιβίωσης*, σ. 269-300. Αθήνα: Πλέθρον / ΕΚΚΕ.
- Παπαδόπουλος, Α. (2016). *Ιστορικό λεξικό της ποντιακής διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Παπαδόπουλος, Π. (2012). *Η Καμπάνα του Πόντου: εννοιολογική προσέγγιση από τον φιλόλογο Π. Παπαδόπουλο*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη Α.Ε.
- Παυλίδης, Α. (2004). *Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας (1900-1914) και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Πλειός, Γ. (2001). *Ο Λόγος της Εικόνας*. Αθήνα: Παπαζήσης.

- Πυργιωτάκης, Ι. (2000). *Μέθοδοι έρευνας της Παιδαγωγικής Επιστήμης*. Στο Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη. Θεσσαλονίκη: Ελληνικά Γράμματα.
- Σαμουηλίδης, Χ. (2002). *Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*. Τρίτη έκδοση. Αθήνα: Λιβάνης.
- Σερεμετάκη, Ν. (2017). *Εισαγωγή στην πολιτισμική ανθρωπολογία*. Αθήνα: Πεδίο.
- Σπαθάρη-Μπεγλίτη Ε. (2002). Οικισμοί, χωριά, πόλεις: μορφές κοινωνικής οργάνωσης - Ο συνεκτικός ρόλος της κοινότητας. Στο Κ. Σμπόνιας (επιμ.) *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα II. Οι Νεότεροι χρόνοι*. τ. Α' κεφ. 9, σ. 259-285. Πάτρα: ΕΑΠ
- Φωτιάδης, Κ. (1999). *Συνοπτική ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*. Στο Εισαγωγή της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού στα διδακτικά βιβλία, Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου. Αθήνα: Πανελλήνιος Σύνδεσμος Ποντίων Εκπαιδευτικών.
- Φωτιάδης, Κ. (2004). *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*. Αθήνα: Ίδρυμα της βουλής των Ελλήνων.
- Χαλεβελάκη, Μ. (2010). *Μια εισαγωγή στη σημειολογία*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Χαριτίδου, Γ. (2007). *Η Πόντια γυναίκα: Οδοιπορικό προσφοράς και θυσίας*. Στο Ο ποντιακός ελληνισμός και η παιδεία του. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη Α.Ε.
- Χατζησαββίδης, Σ. και Χατζησαββίδου, Α. (2012). *Γραμματική νέας ελληνικής γλώσσας*. Α', Β', Γ' Γυμνασίου. Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος
- Χατζόπουλος, Γ. (2015). *Τα σχήματα λόγου στη διάλεκτο του Πόντου*. Στο Αρχαίον του Πόντου, τόμ. 55. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Χριστοδούλου, Α.Χ. (2012). *Παιδεία, εκπαίδευση, αξίες: σημειωτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ψύλλα, Μ. (2004). *Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης στο πλαίσιο της επικοινωνιακής πράξης*. Στο Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός.

Ψηφιακή

- Browning, R. (1975). *Η ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Ανακτήθηκε 10 Μαΐου 2020, από http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d5/03.html

- Chandler, D. (1999). *Σημειωτική για αρχάριους*. Ανακτήθηκε 7 Οκτωβρίου 2019, από <http://semiotics.nured.uowm.gr/wp-content/uploads/2013/05/ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ-ΓΙΑ-ΑΡΧΑΡΙΟΥΣ.pdf>
- Βεργέτη Μ. (1994). *Εθνοτοπική ταυτότητα: Η περίπτωση των Ελλήνων του Πόντου*. Διδακτορική διατριβή. Ανακτήθηκε 16 Νοεμβρίου 2019, από <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/2548>
- Γαβρά, Ε. (1997). *Αγροτικός χώρος και κατοικία στον Πόντο από τον 19^ο αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου}: ορεινοί οικισμοί στις περιοχές Αργυρούπολης και Τραπεζούντας*. Διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων μηχανικών. Ανακτήθηκε 11 Δεκεμβρίου 2019, από <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/8821>
- Γκαρά, Ε. & Τζεδόπουλος, Γ. (2015). *Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στην οθωμανική αυτοκρατορία*. Αθήνα: Κάλλιπος. Ανακτήθηκε 4 Ιανουαρίου 2020, από <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2882>
- Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. Ανακτήθηκε 28 Νοεμβρίου, 2019, από https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5826/4/15327_Isari-KOY.pdf
- Ιωάννης (n.d.). *Αποκάλυψις*. Ανακτήθηκε 26 Ιανουαρίου, 2020, από https://www.imdle0.gr/apocalypse/apocalypse_dem.pdf
- Καμηλάκη-Πολυμέρου, Α. & Καραμανές, Ε. (2011). *Λαογραφία: Παραδοσιακός πολιτισμός*. Ανακτήθηκε 3 Νοεμβρίου, 2019, από <http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/1015>
- Μαρωνίτης, Δ.Ν., Πόλκας, Λ. και Τουλούμης, Κ. (2012). *Αρχαϊκή επική ποίηση*. Ανακτήθηκε 20 Μαΐου 2020, από http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/epic/page_007.html
- Ματθαίος (n.d.). *Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*. Ανακτήθηκε 26 Ιανουαρίου, 2020, από http://users.sch.gr/aiasgr/Kainh_Diathikh/Kata_Mathaion_Euaggelio/Kata_Mat_haion_Euaggelio_kef.24.htm
- Λαμψίδης, Ο. (2015). *Συνεχής η παρουσία του Ελληνισμού στο Μικρασιατικό Πόντο: Παράγοντες που συνέβαλλαν στην επιβίωσή του*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 16, 25-54. Ανακτήθηκε 18 Οκτωβρίου, 2019, από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltiokms/article/download/2384/2150>

- Μπόκλουντ-Λαγοπούλου, Κ. (1983). *Τι είναι η Σημειωτική*. Διαβάζω, 71 (6), 15-23.
Ανακτήθηκε από https://issuu.com/diavazo.gr/docs/aa77_issue_71.
- Ντίνας, Κ. (2006). *Η ποντιακή διάλεκτος: παρελθόν, παρόν, μέλλον(ς)*. Στη 2^η Συνάντηση Νεολαίας ΠΟΕ, Κοζάνη 18.8.2006. Ανακτήθηκε 5 Δεκεμβρίου, 2019, από <https://neolaia.poe.org.gr/default.aspx?catid=183>
- Ντούμας, Χ. Γ. (2010). *Η προέλευση του ονόματος του χρυσού*. Καθημερινή, Αρχείο πολιτισμού, 30.01.2010. Ανακτήθηκε 22 Οκτωβρίου 2019, από <https://www.kathimerini.gr/392124/article/politismos/arxeio-politismoy/h-proeleysh-toy-onomatos-toy-xrysoy>
- Παντελίδης, Ν. (2007). *Δημιουργία της ελληνιστικής κοινής*. Ανακτήθηκε 10 Μαΐου 2020, από http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_14/index.html
- Σακελλαρίου, Μ. Β. (1990). *Τα όρια των χωρών και των επαρχιών της Μικράς Ασίας*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τόμ. 8, σ. 207-220. Ανακτήθηκε 3 Ιανουαρίου 2020. Από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltiokms/article/download/2619/2384>
- Τζιτζιλής, Χ. (2001). *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*. Ανακτήθηκε 10 Μαΐου 2020, από http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d5/index.html
- Φωτιάδης, Κ. (2009). *Οδοιπορικό στον Πόντο: από το χθες στο σήμερα*. Ανακτήθηκε 25 Οκτωβρίου 2019, από <http://www.pontos-genoktonia.gr/οδοιπορικό-στον-πόντο-από-το-χθές-στο-σήμερα>
- Φωτιάδης, Κ. (2013). *Η συμβολή του Φίλιωνα Κτενίδη στη διατήρηση των αξιών του ποντιακού πολιτισμού*. Ανακτήθηκε 24 Οκτωβρίου, 2019, από <http://www.pontos-genoktonia.gr/η-συμβολή-του-φίλιωνα-κτενίδη-στη-διατήρηση-των-αξιών-του-ποντιακού-πολιτισμού>
- Χαραλαμπίδης, Κ. (2014). *Η έννοια του χρώματος στο βυζαντινό κόσμο*. Ανακτήθηκε 20 Δεκεμβρίου, 2019, από <https://www.pemptousia.gr/2014/09/i-ennia-tou-chromatos-sto-vizantino-ko/>
- Χατζησαββίδης, Σ. (2014). *Η ποντιακή διάλεκτος: Η ιστορία της και η χρήση της στον ελλαδικό χώρο σήμερα*. Ανακτήθηκε 16 Νοεμβρίου, 2019, από <http://ikee.lib.auth.gr/record/265095/files/PontiakhDialektos.pdf?version=1>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φίλων Κτενίδης

«Η Καμπάνα του Πόντου»

(Ποντιακή Εστία – Λαογραφικόν Περιοδικόν

Έτος ΣΤ΄, Ιανουάριος 1955, τεύχος 61)

1η Ενότητα

I

στίχοι (1-11)

*Ένα πουλί, μαύρο πουλί, μαύρο όπως η νύχτα,
ολονυχτίς τριγύριζε ολόγυρα στο κάστρο,
στο κάστρο, στα καστρότοιχα, της μαύρης Τραπεζούντας,
που έχει τις ρίζες στον γιαλό και την κορυφή του στ' άστρα,
που είχε δέκα καστρόπορτες κι όλες χαλκοδεμένες,
κι απέξω απ' τις καστρόπορτες, ρυάκια και ποτάμια,
που τα συνδέαν και τα χώριζαν, γεφύρια σιδερένια...*

*Όλο το κάστρο έλαμπε, όπως λάμπει ο ήλιος,
και το παλάτι άστραφτε, σαν διαμάντι στο φεγγαρόφωτο,
του βασιλιά το ανάκτορο, η φωλιά των Κομνηνών
που ήταν τρανή και θαυμαστή, κάστρο χτισμένο πάνω στο κάστρο.*

στίχοι (12-17)

*Κάποτε έγινε σεισμός και σείστηκε όλη η γη
κι έναν Δεκαπενταύγουστο και μία μαύρη μέρα
πάρθηκαν τα κλειδιά του και το κάστρο γκρεμίστηκε...
Έμειναν οι πόρτες ανοιχτές, το παλάτι δίχως θρόνο,
και δίχως τους παλατιανούς και χωρίς βασιλιά
... το κάστρο το θεόρατο έγινε κοιμητήρι...*

στίχοι (18-29)

*Χρόνια ήρθαν και φύγανε, καιροί ήρθαν και πάνε...
...Ένα πουλί, μαύρο πουλί, μαύρο όπως η νύχτα,
ολονυχτίς τριγύριζε γύρω στα βάθρα του κάστρου,*

που απέμειναν έρημα και απροστάτευτα, γεμάτα παντού με σαύρες...

*Ολονυχτίς τριγύριζε, με τα φτερά ανοιγμένα,
και την αυγή κουράστηκε κι έκατσε σε μian άκρη
σε έναν μονάκριβο παραστάτη μιας πόρτας, δίχως πανωθύρι,
απομεινάρι του παλατιού, που γέμισε τσουκνίδες.*

Κοιτάει επάνω, κοιτάει κάτω, κοιτάει εμπρός και πίσω...

*τεντώνει το λαιμό, καλοκοιτά σ' Ανατολή και Δύση,
κι αρχίζει να μαδιέται σαν χήρα γυναίκα
κι αρχίζει να μοιρολογά μ' ανθρώπινη φωνή...*

2^η Ενότητα

II

στίχοι (30-38)

*«Εσείς πλάκες καημένες, μάρμαρα εγκαταλειμμένα,
με μονοκέφαλους αητούς και μίτρες βασιλιάδων
με εγκόλπια Πατριαρχών και σταυρούς Δεσποτάδων,
με τα σπαθιά των στρατηγών και τα λάβαρα των καπετάνιων.
Μάρμαρα που σκεπάζετε ένα ολόκληρο έθνος,
ξεσκεπάστε ευλαβικά τους άγιους τους τάφους.
Το χώμα θα το αδειάσει ο ανάλαφρος αέρας,
που βγαίνει από το αναφιλητό κι από το μαύρο κλάμα,
για να βγουν οι πεθαμένοι και να μπουν οι ζωντανοί...*

στίχοι (39-48)

*Οι ζωντανοί που αφήσανε την γη που γεννηθήκαν
και φορτωθήκαν τα στενά, τα νεκρικά φέρετρα,
και φόρεσαν τα σάβανα και μπήκανε στον δρόμο,
στον δρόμο τον αγύριστο, τον δρόμο του ολέθρου.*

*...Ο ουρανός συννέφιασε και παραχαμηλώνει,
ο αγέρας παραπύκνωσε κι έγινε σαν ομίχλη,
και τα βουνά γεμίσανε, οι ρεματιές κι οι κάμποι
τα ακρογιάλια τα υγρά και οι ξεροί οι λόφοι,*

καπνό από θυμίαμα και μύρο από λιβάνι,
από βοή κατάρας και από βοή ικεσίας προς τον Θεό.

στίχοι (49-56)

Αλίμονο, βγαίνουν... Αλίμονο, φανήκαν...
Μπροστά πάνε οι οικοδέσποινες, μπροστά και οι νύφες,
μοιρολογούν οι νοικοκυρές και κλαίνε τα κορίτσια
κι ακολουθούν οι άντρες, οι γέροι και τα παιδιά.
Και καθώς κλαιν, ξεσπούν σε λυγμούς κι όταν καταριούνται,
οι βράχοι που αντιλαλούν, οι κάμποι που ακούν,
θαρρείς κινούνται και σαλεύουν,
θαρρείς πως ξεκινούν κι εκείνοι και σιμώνουν...

στίχοι (57-61)

Κρίμα σ' εμένα κι αλίμονο... Τα μάτια μου τι βλέπουν...
Πως περπατούν οι νεκροί και κάνουν λιτανεία,
με τα άγια εξαπτέρυγα, με αναμμένα κεριά,
με τους ξύλινους σταυρούς τους που βγήκαν από τα λείψανα
μακρείς... μαύροι... και τρανοί, ψηλοί σαν κυπαρίσσια.»

3^η Ενότητα

III

στίχοι (62-65)

Ποιοι είναι αυτοί που γέμισαν της Ζύγανας τη στράτα;
κι έγινε η στράτα ποταμός απ' τα πολλά τα δάκρυα
Τα έλατα έπιναν δάκρυα κι έγιναν κυπαρίσσια
και γονατίζει η Ζύγανα από του καημού το βάρος ...

στίχοι (66-70)

Σαν γέρος χιλιόχρονος, το Καν το ασημένιο
πάει μπροστά κι ακολουθούν η Χάκαζα κι η Άτρα,
η Χάρσερα, η Σερίανα, η Άρδασα, η Χόψα
με τα χωριά τους τα μικρά, με τα κεφαλοχώρια
με τις πολλές τις εκκλησίες και με τα μοναστήρια.

στίχοι (71-76)

Ο Αεσέρτζ γεννά ανθρώπους και το Κουλάτ γεννά σκιές
και το μαύρο το Καράκαπαν έγινε πιο μαύρο,

*Μπροστά πηγαίνει το Σταυρίν και ακολουθεί η Μούζαινα
μαζί με το Παρτί, τη Βαρενού και το Λυκάστι,
και η Μασούρα και το χωριό του τρελού του Αϊ Γιώργη,
κι όλα τα κάστρα και οι τόποι που βρίσκονταν τριγύρω.*

στίχοι (77-80)

*Ο Κασκαμπάς βούιζε, σείστηκε το Μετζίτ,
και στου Αγ. Παύλου το βουνό, ξέσπασε μεγάλη μπόρα
και ταραχτήκαν τα νερά της λίμνης και φουσκώσαν
και υπερχείλισαν και γέμισαν τον τόπο με μαύρο νερό ...*

στίχοι (81-84)

*Μέσα στην ομίχλη έκλαιγε ο Αγ. Ζαχαρίας,
σαν του φιδιού το σφύριγμα και τον άνεμο της κόλασης
το κλάμα του γέμισε όλα τα γύρω ρυάκια.
Τρόμαξε απ' το σφύριγμα η ομίχλη και διαλύθηκε.*

στίχοι (85-90)

*Θεέ μου! Ποιοι να είναι αυτοί που φάνηκαν και μπήκανε στη στράτα;
Η Κρόμη το πουλί της χαράς, η μάνα του τραγουδιού,
έφτιαξε μωρού φέρετρο, από το ξύλο της λύρας,
έφτιαξε σχοινιά για δέματα απ' τις χορδές της λύρας,
και φορτώθηκε η άμοιρη το απομεινάρι της ψυχής της...
και άρχισε το κλάμα και το μοιρολόι...*

4^η Ενότητα

IV

στίχοι (91-94)

*Ο Αϊ Παύλος έγειρε, γονάτισε ο Ταύρος,
το Μετζίτ χαμήλωσε, ο Κασκαμπάς έσκυψε,
και τα Καμένα, τα έρημα στέκουν και ακούν.
Ακούν και θλίβονται και κλαίν όλα μαζί.*

στίχοι (95-99)

*«Θεέ μου, δείξε τη δύναμη σου! Χριστέ μου κάνε το θαύμα σου!
Κάνε με πέτρινο γκρεμό, σαν τα Αλογοστάρια,
Κάνε με πράσινο λιβάδι, όπως τα Λειβάδια,
Κάνε με ασάλευτο βουνό, όπως τον Άγιο Παύλο.*

στίχοι (100-105)

*Να μην μπορώ να περπατώ, στον τόπο μου να απομείνω...
Τους κήπους μου έχω απότιστους, αθέριστα χωράφια.
Πρόβατα έχω ανάρμεχτα και γίδια να αρμέζω,
Οι αγελάδες θέλουν τροφή, νεράκι τα αρνιά μου!
Τα σκυλιά ουρλιάζουν και το φαγητό τους αναμένουν.
Άφησα πόρτες ανοιχτές, πόρτες και παραθύρια
θα μπει ο αέρας κι ο άνεμος και θα σβήσουν την καντήλα.*

στίχοι (106-112)

*«Θεέ μου, δείξε μας τη δύναμη σου! Χριστέ μου κάνε το θαύμα σου!
Κάνε με βαριά ποταμόπετρα όπως του καταρράκτη.
Κάνε με κατώφλι σπηλιάς, στην γη καταχωμένο.
Μικρό λιθάρι κάνε με, αν θες κάνε με χόμα.
Θεέ μου, κάνε με ό,τι θες, μόνο άφησε με στον τόπο μου.
Άσε με εδώ για να θαφτώ, στον τόπο που γεννήθηκα,
στο μνήμα όπου έθαψα τη μάνα και τον πατέρα μου.»*

στίχοι (113-118)

*Κι όπως μίλαγε κι όπως έκλαιγε και όπως θρηνούσε
ήρθε και στάθηκε δίπλα της η καλοαδελφή της,
η νοικοκυρά η Ίμερα από τις κορακοφωλιές.
Απ' τον Αϊ Γιάννη όπου αρχινούν κι έρχονται στη Σαράντων
τα δάκρυά τους ενώθηκαν και έγιναν ποτάμι
και παρασύρθηκαν από τον ποταμό, την πλημμύρα των δακρύων.*

5^η Ενότητα

V

στίχοι (119-124)

*Η πλημμύρα ξεχέρσωσε ολόκληρη την Ματσούκα,
παρέσυρε τη Λαραχανή και χύθηκε στην Κουσπιδή,
σειστήκε το Καπίκιοϊ κι η Λιβερά γκρεμίστηκε,
ήρθε και η Δανίαχα με όλα τα χωριά της,
που βρίσκονταν δεξιά-αριστερά από τα δύο ποτάμια.
Έφτασ' εκεί κι η Σουμελά, κι ο Αϊ Γιάννης Βαζελόνας.*

στίχοι (124-141)

Όσοι ήτανε στην Ζύγανα και στο Κουλάτ που φανήκαν,
ήρθαν και κοντοστάθηκαν κι ενώθηκαν με τους άλλους,
ενώθηκαν τα κλάματα και τα μοιρολόγια,
και σκέπασαν του ποταμού το άγριο βουητό.

Και μία-μία σείονται και μία-μία πέφτουν
οι εκκλησίες των χωριών και τα καμπαναριά τους.
Οι καμπάνες ραγίζουν και τα σήμαντρα συντρίβονται
και χίλια σήμαντρα χτυπούν και μύριες καμπάνες.
Τα βουνά αγκαλιάστηκαν, στο στερνό ήχο
που αφήσανε τα σήμαντρα, που άφησαν οι καμπάνες,
και κάθε χτύπο κρύψανε μέσα σε βαθιές σπηλιές,
για να τ' ακούνε στη Λαμπρή και στα Χριστούγεννα.
Ο ήλιος να ανάβει το κερί και το φεγγάρι τις καντήλες,
και τα άστρα κι ο Αυγερινός, ν' ανάβουν τα μανουάλια...
για να λειτουργούνται οι νέοι και οι γέροι που απόμειναν,
και οι γυναίκες και τα μωρά, που απόμειναν και θάφτηκαν,
και όλοι όσοι χάθηκαν στον δρόμο του ολέθρου.

6^η Ενότητα

VI

στίχοι (142-147)

Ενώθηκαν τα κλάματα και τα μοιρολόγια,
κι όλοι ενωμένοι πήρανε τον δρόμο του ποταμιού.
Ο δρόμος στένεψε πολύ και δεν χωρούσαν οι διαβάτες,
σε κάθε βήμα του ποδιού, έρχονταν κι ενώνονταν και άλλοι,
απ' όλα τα μικρά χωριά κι απ' τα κεφαλοχώρια,
απ' τα ψηλά, απ' τα χαμηλά κι από τις όχθες των ποταμών.

στίχοι (148-151)

Η Σάντα η περήφανη, η ποτισμένη με ομίχλη,
ακολουθεί πίσω απ' την Γαλίαίνα και μοιρολογά,
αντάμωσαν την Όλασα στις Τρίχας το γεφύρι,
πέρασαν τον ποταμό και ενώθηκαν με τις άλλες (πόλεις).

στίχοι (152-162)

Θρήνος υψώθηκε και οδυρμός την ώρα που ανταμώθηκαν.
Τα δέντρα χαμήλωναν και τα κλαδιά χτυπούσαν,
οι πέτρες αναστέναζαν κι έκλαιγαν τα ποτάμια,
κι η Σουμελά κι ο Βαζελώνας κι ο Περιστερεώτας
πάνε μπροστά και ευλογούν, πάνε πίσω και κλαίνε,
κλαίνε για τους τόπους που πέθαναν και τους ανθρώπους που έζησαν μαύρη ζωή.
Έφτασαν πάνω στο Τουμπίν (λόφο) και φάνηκε η θάλασσα
απ' το Τουμπίν, ως το Γεφύρι, γέμισε ο τόπος
σταυρούς και εξαπτέρυγα χρυσά και ασημένια
και δεν ήταν μόνο χρυσά, ήτανε κι από ξύλο
μαύρα όπως ο θάνατος, τρανά όπως ο Χάρος.

στίχοι (163-169)

Τους αντικρίζει η θάλασσα, το κύμα ανατριχιάζει,
οι αφροί έγιναν πίσσα και το νερό κατράμι.
Σκέπασαν όλον τον γιαλό, καϊκία και καράβια,
Τα βότσαλα της ακρογιαλιάς και του γιαλού τις πέτρες,
όλα έγιναν άνθρωποι και χύθηκαν στην Δαφνούντα,
ξεχύθηκαν στον Άγιο Γρηγόριο και στην Αγία Μαρίνα
πιο πέρα στην Υπαπαντή και στον παλιό τον Μώλο.

στίχοι (170-173)

Η θάλασσα απ' τα εξωτερικά τείχη, κουνάει άλλα καράβια,
άλλα καϊκία που άραζαν στον έρημο τον γιαλό της
και το φαρδύ και το πλατύ εκείνο περιγιάλι
δεν φαινόταν απ' τα ανθρώπινα κορμιά, που βγήκαν από τα καράβια.

στίχοι (174-177)

Εκεί αράζει το καράβι από τη Σινώπη, η μάνα των караβιών,
εκεί αράζει το καράβι από τη Σαμψούντα, τη θαλασσοδαρμένη.
Μπροστά έχει την Αμάσεια, πίσω της είναι η Μπάφρα
με όλα της τα αρχοντικά, τα ωραία χωριά του κάμπου.

στίχοι (178-183)

Η Ορντού, η πεντάμορφη κι η χρυσονοικοκυρά,
η Ούνγια το θαλασσοπούλι, η Ούνγια η μικρούλα,
η Κερασούντα η καταπράσινη, του φουντουκιού η μάνα,
η Τρίπολη που είναι ψηλά, της θάλασσας η αφέντρα,

*η Ελεβή, το ήσυχο, μικρό θαλασσοχώρι,
τα Πλάτανα με το τρανό και ζακουστό λιμάνι...*

στίχοι (184-187)

*Όλα αυτά τα ανεκτίμητα, τα άξια χρυσοπούλια,
σαν τα κοράκια που έβγαλε ο λίβας κι η φουρτούνα
έφυγαν, ήρθαν και κάθισαν στη στράτα των εξωτερικών τειχών,
στην στράτα της Καστρόπορτας, που μπαίνει μέσα στο κάστρο.*

7^η Ενότητα

VII

στίχοι (188-192)

*Ο Άγιος Σάββας κρυφοκλαίει κι ο Άγιος Φίλιππος αναστενάζει
καθώς βλέπουν να φτάνουνε τα άχαρα καράβια,
που είχαν πανιά ολόμαυρα, και τα σχοινιά φιδίσια,
που είχαν κατάρτια σαν σταυρούς, μαύρα κι αραχνιασμένα,
που ήρθαν από την Ανατολή, με σημαία θανάτου.*

στίχοι (193-196)

*Στο πράσινο λιβάδι της Ριζούντας με τις πορτοκαλιές,
άφησε τα νεράντζια του, τα χρυσά πορτοκάλια,
κι τύλιξε τα φύλλα του με σάβανα μυρωμένα,
κι έφτασε μαζί με όλους τους άλλους στο μαύρο ακρογιάλι.*

στίχοι (197-200)

*Ήρθαν και τα Σούρμενα με τα πολλά καϊκια,
με τους πολλούς ξενιτεμένους και τους καλούς ψαλτάδες,
ήρθαν και ξεχύθηκαν και γέμισαν τις στράτες,
και ενωθήκαν με εκείνους που ήρθαν από τα βουνά.*

στίχοι (201-206)

*Αλίμονο και κρίμα, τι είναι αυτά που βλέπω!
Όλοι εγκατέλειψαν τον γιαλό κι άφησαν τους λόφους,
εκείνοι που τους έφερε η Ανατολή και άλλοι που έφερε η Δύση,
εκείνα που ήρθαν από ψηλά και τα άλλοι από την άκρη της θάλασσας,
που ήρθαν από τις γειτονιές και τα χωριά του ασημιού,
και ενώθηκαν και έβαλαν στη μέση την Τραπεζούντα.*

8^η Ενότητα

VIII

στίχοι (207-217)

*Η Τραπεζούντα η κυρά, βασίλισσα κι αφέντρα,
χιλιόχρονη νοικοκυρά και πάντα νέα νύφη,
δοξασμένη και ζακουστή κι ελεύθερη και σκλάβα,
τα μαλλιά της άσπρισαν και τα μάτια της θόλωσαν
την ώρα που αντίκρισε τόσον καημό.
Φορούσε μαύρα ρούχα, μαντήλι είχε στους ώμους της,
μαύρη ζώνη στη μέση της και κόκκινα σανδάλια.
Τους αγκάλισε όλους, με την ψυχή και με τα μάτια,
κι αμίλητοι, εκείνοι κι αυτή, ανηφόρισαν για τα κάστρα.
Έκαναν χώρο, άνοιξαν κι εκείνη πέρασε εμπρός,
ψηλή, λιγνή, περήφανη, σαν έλατο της Λαραχανής.*

9^η Ενότητα

IX

στίχοι (218-236)

*Με θεϊκή επέμβαση άρχισαν να χτυπούν τις καμπάνες
χωρίς διαταγή Δεσπότη και συνέργεια Διάκου,
ο Αϊ Γιώργης κι η Θεοσκέπαστος και η Αγία Μαρίνα
άρχισαν με τις μικρές, τις ελαφρές καμπανούλες,
με τις βαριές, τις τρανές, των εξωτερικών τειχών ο Αϊ Γιάννης,
ο Άγιος Γρηγόριος βρόντηξε, αχολογεί ο Άγιος Βασίλης,
η Υπαπαντή και ο Χριστός, κι ο Αϊ Γιάννης της Δαφνούντας.*

*Κι ο τρούλος της Αγίας Σοφίας έβγαλε λάμψη θεϊκή
ο Άγιος Ευγένιος έλαμψε σαν ήλιος,
αστράφτει η Χρυσοκέφαλος, το κάστρο αντιφεγγίζει,
λαμποκοπά ο Άγιος Φίλιππος κι η θάλασσα γίνεται σαν ασήμι.*

*Της Ελεούσας οι νεκροί, άναψαν τα κεριά,
και του Αγίου Σάββα φώτισε μόνη της η καντήλα,*

*τα ερημοκλήσια τα μικρά κι όλα τα παρεκκλήσια
φωτίστηκαν και φώτιζαν, στην γη έγιναν άστρα.*

*Καμπάνες μικρές και μεγάλες, όλες έγιναν ένα.
Μία καμπάνα κρεμαστή πάνω από την Τραπεζούντα
σαλεύει αργά και χτυπά, βροντά και κλαίει.
Πάνω σε ένα τέτοιο λείψανο, έτσι κλαίει η καμπάνα.*

10^η Ενότητα

X

στίχοι (237-241)

*Ακόμα ήταν μεσημέρι, δεν έπεσε το σκοτάδι.
Όλα έγιναν μαύρα στη γη και στον ουρανό,
έσβησαν τα άστρα της νύχτας και το άστρο της ημέρας,
κι οι άνθρωποι φαίνονταν φαντάσματα και σκιές
κι ούτε φωνή ακουγότανε, ούτε ανάσα ζωής.*

στίχοι (242-250)

*Έφτασαν στον καστρότοιχο, άρχισαν να μπαίνουν.
Δυνατή φωνή, δυνατή βοή, γέμισε ο αέρας.
Στην αρχή όπως μονγκρίζουν τα βόδια μέσα στην αντάρα,
ύστερα σαν βοή θάλασσας και φουρτούνα,
όπως τα βράχια των βουνών στο σεισμό αποκόπτονται και κυλάν
σαν χίλιες βροντές και χίλιες πλημμύρες.
Δυνατή φωνή, δυνατή βοή, που δεν άκουσε ποτέ ανθρώπινο αυτί
βγήκε και σκέπασε το κλάμα της καμπάνας
Μεγάλη φωνή, μεγάλο βουητό, οργή και παρακλήσεις.*

στίχοι (251-271)

*«Ανοίξτε νέα μνήματα και παλιοί τάφοι,
ανοίξτε σιδηρόπορτες αραχνιασμένες του Άδη,
ανοίξτε κλειστά στόματα, δίχως γλώσσα και χείλη,
ανοίξτε χέρια αδύναμα και αγκαλιές οστέινες,
πλησιάζει το αίμα το θερμό, που αφήσατε στον κόσμο ετούτο.
Ο Θάνατος και η Ζωή, αγκαλιασμένοι ας συνυπάρχουν.
Μανάδες που αφήσατε πόρτες κλειδωμένες,*

Γονείς που σας καρτερούν, ακόμη τα ορφανά σας,
μικρά αδελφάκια που σας κλαιν οι αδελφοί και οι αδελφές σας,
παιδιά που αφήσατε δυστυχισμένους και μάνα και πατέρα,
άντρα που άφησες δυστυχή και χήρα τη γυναίκα σου,
οικοδέσποινα που έχασες τον σύντροφο σου στα ξένα.

Όλοι που μπήκατε στη γη και μπήκατε στο χώμα,
στο χώμα, κτήμα της γενιάς σας για καιρούς και χρόνια,
πάππου προς πάππον, ελαφρύ, γονέα προς γονέα,
κληρονομιά απ' τον Θεό κι από τους γονείς σας,
το χώμα που σας περίμενε, αλλά περίμενε κι εμάς.
Σηκώστε το με το κεφάλι, με τους οστέινους ώμους,
σειστείτε το με τα γόνατα, με τα οστέινα χέρια,
και βγείτε απ' τα μνήματα, βγείτε από τους τάφους.
Βγείτε έξω οι πεθαμένοι, οι ζωντανοί θα μπούνε μέσα.

στίχοι (272-297)

Έγινε η συντέλεια, η Δευτέρα Παρουσία,
ξεριζώθηκαν και γκρεμίστηκαν τα δέντρα από τις ρίζες,
η ρίζα έγινε κορυφή και η κορυφή (βυθίστηκε) στο χώμα.
Τα πάνω κάτω γύρισαν, οι ράχες και οι κάμποι,
κι οι ποταμοί γυρίσανε και πάνε στις πηγές.

Διώχνουν από τα σπίτια τους ανθρώπους και τους Αγίους από τις εκκλησιές
κι ούτε στις σπηλιές μας αφήνουν ούτε στις ρεματιές,
ούτε σε κάμπους ήμερους και ούτε σε άγρια δάση.
Ο Ουρανός μας παράτησε και η μαύρη Γη δεν μας σηκώνει.
Η θάλασσα μας απέμεινε, το πέλαγος μας περιμένει.
Η μαύρη θάλασσα είναι υγρή και ο βυθός δίχως χώμα,
τάφος εκεί δεν σκάβεται, μνήμα δεν στεριώνει,
κεριά εκεί δεν ανάβουνε, θυμίαμα δεν καίει,
μνημόσυνο δεν γίνεται και σταυρός δεν καρφώνεται.

Κι εμείς θέλουμε στο μνήμα, όπως και εσείς να πλαγιάσουμε.

*Το χρώμα που σας αγκάλιασε, ας σκεπάσει κι εμάς.
Η βροχή του Ουρανού μας να πέφτει και να μας δροσίζει,
ο ήλιος του βουνού να βγαίνει και να μας ζεσταίνει,
το κοιμητήρι να πρασινίσει και να μοσχοβολάει το χρώμα,
μενεξέδες να έχει την άνοιξη, αγριόχορτα το καλοκαίρι,
αμάραντα το Φθινόπωρο και λιβάνι τον χειμώνα.
Λυπηθείτε μας, συμπονέστε μας, είμαστε το δικό σας αίμα.
Βασιλείς και αρχιερείς, όσοι κι αγιασμένοι
κάντε τόπο και σ' εμάς, να μπούμε κι εμείς εκεί να θαφτούμε.
Βγείτε και αφήστε μας άδειους τους τάφους.
Βγείτε οι πεθαμένοι, οι ζωντανοί θα μπούνε.*

11^η Ενότητα

XI

στίχοι (298-323)

*Ο λόγος δεν τελείωσε κι η βοή δεν σταμάτησε,
άστραψε και βρόντησε και σείστηκαν τα κάστρα.
Και πάνω στον καστρότοιχο και πάνω στο παλάτι,
της Παναγίας το ζωνάρι, το εφτάχρωμο, απλώθηκε
και έλαμψε η θάλασσα, η γη και τα ουράνια.
Μέσα και πάνω από τα χρώματα, στη μέση της φωταψίας
φάνηκε η Χρυσοκέφαλος με τον Χριστό στα χέρια.
Μαργαριτάρια έλαμπαν στην άκρη των ματιών της,
που γύριζαν και κοίταζαν θλιμμένα όλους γύρω
κι ολόγυρα της πετούσαν χίλιοι, μύριοι άγγελοι.
Έπεσαν όλοι στα γόνατα και κάνανε μετάνοιες.
Έψελναν το «Ωσαννά» και το «Τη Υπερμάχω...».
Μαζί ψέλνουν και οι άγγελοι. Πάλι χτυπούν καμπάνες.
Και ακούγεται από ψηλά, ψηλά από τα ουράνια,
μία φωνή, τρανή φωνή, σαν από αγγέλου στόμα:*

*«Οι πεθαμένοι θα μείνουν εδώ, εδώ όπου θάφτηκαν,
χιλιάδες χρόνια φύλακες, και μυριάδες μέρες
και άλλα τόσα κι αν περάσουν, εδώ θα μείνουν και θα περιμένουν.*

*Θα αναμένουν τη Λαμπρή και το «Χριστός Ανέστη».
Θα αναμένουν τον γυρισμό και τους ξενιτεμένους.
Εσάς αλλού θα σας στείλω, άλλο χόμα σας καλεί,
άλλο γραμμένο έχετε, κι η Μοίρα σας είναι άλλη.
Με την ευχή μου. Με την ευχή μου. Και με την ευλογία μου.
Να πάτε όλοι στο καλό, κι ο δρόμος σας ομαλός, μέλι και γάλα.
Ο δρόμος που ευλόγησα, η στράτα που ευχήθηκα,
θα είναι στράτα γυρισμού και όνειρο ξενιτεμένου.»*

12^η Ενότητα

XII

στίχοι (324-335)

*Από τον Θεό ξανάρχισαν να χτυπούν τις καμπάνες,
χωρίς διαταγή Δεσπότη και συνέργεια Διάκου.
Καμπάνες μικρές και μεγάλες, χτυπούν δοξολογία.
Η μία χτυπάει και τραγουδά, η άλλη χτυπάει και κλαίει
και η μεγαλύτερη απ' όλες βαριά αναστενάζει,
γιατί δεν έχει ανθρώπους να την ακούσουν, ούτε παπά να κάνει μετάνοιες.
Χρόνια ήρθαν και πέρασαν, καιροί ήρθαν και πάνε
και η καμπάνα η μεγάλη αναμένει, δίχως γλώσσα.
Μπαίνει αέρας και βοά, άνεμος και μουγκρίζει,
μπαίνουν ευχές και τραγουδά, μπαίνουν κατάρες και κλαίει.
Μπαίνουν και τα όνειρα της μέρας και της νύχτας,
και χτυπάει... και κλαίει... και τραγουδά και θλίβεται ο Κόσμος.*